

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Investeren in perspectief

Goed voor de wereld,
goed voor Nederland

Abeba Manilla Nairobi Koeweit Pristina Zagreb Riga Beiroet Tripoli Vilnius Luxemburg Skopje Kuala Lumpur Bamako Val
bat Mexico Maputo Yangon Wellington Abuja Oslo Kiev Muscat Wenen Islamabad Ramallah Panama-Stad Lima Warschau Lissabon
ekarest Moskou Kigali Riyadh Dakar Belgrado Singapore Ljubljana Bratislava Madrid Colombo Khartoem Paramaribo Dar es Salaam
ngkok Port of Spain Praag Tunis Ankara Kampala Vaticaanstad Caracas Abu Dhabi Washington New York Londen Hanoi Harare Pretc
oul Juba Stockholm Bern Genève Niamey Sydney Antwerpen Rio de Janeiro Sao Paolo Toronto Vancouver Chongqing Guangzhou Hc
ng Shanghai Düsseldorf München Bangalore Mumbai Erbil Milaan Osaka St. Petersburg Istanbul Dubai Chicago Miami New York Sar
ncisco Ho Chi Minh Stad Kaapstad Almaty Chisinau Lagos Minsk Kabul Tirana Algiers Luanda Buenos Aires Canberra Bakoe Dhaka B
tonou Sarajevo Brasilia Sofia Bujumbura Ottawa Santiago de Chile Peking Bogotá San José Havanna Nicosia Kinshasa Kopenhagen :
omingo Berlijn Cairo TallinnAddis Abeba Manilla Helsinki Parijs Straatsburg Tblisi Accra Athene Boedapest Dublin New Delhi Jakarta I
heran Tel Aviv Rome Abidjan Tokio Sana’a Amman Astana Nairobi Koeweit Pristina Zagreb Riga Beiroet Tripoli Vilnius Luxemburg Sk
ala Lumpur Bamako Valletta Rabat Mexico Maputo Yangon Wellington Abuja Oslo Kiev Muscat Wenen Islamabad Ramallah Panam
na Warschau Lissabon Doha Boekarest Moskou Kigali Riyadh Dakar Belgrado Singapore Ljubljana Bratislava Madrid Colombo Khart
ramaribo Dar es Salaam Bangkok Port of Spain Praag Tunis Ankara Kampala Vaticaanstad Caracas Abu Dhabi Washington New York
noi Harare Pretoria Seoul Juba Stockholm Bern Genève Niamey Sydney Antwerpen Rio de Janeiro Sao Paolo Toronto Vancouver Chc
angzhou Hong Kong Shanghai Düsseldorf München Bangalore Mumbai Erbil Milaan Osaka St. Petersburg Istanbul Dubai Chicago M
ew York San Francisco Ho Chi Minh Stad Kaapstad Almaty Chisinau Lagos Minsk Kabul Tirana Algiers Luanda Buenos Aires Canberra E
aka Brussel Cotonou Sarajevo Brasilia Soia Bujumbura Ottawa Santiago de Chile Peking Bogotá San José Havanna Nicosia Kinshasa
openhagen Santo Domingo Berlijn Cairo TallinnAddis Abeba Manilla Helsinki Parijs Straatsburg Tblisi Accra Athene Boedapest Dublin
lhi Jakarta Bagdad Teheran Tel Aviv Rome Abidjan Tokio Sana’a Amman Astana Nairobi Koeweit Pristina Zagreb Riga Beiroet Tripoli
xemburg Skopje Kuala Lumpur Bamako Valletta Rabat Mexico Maputo Yangon Wellington Abuja Oslo Kiev Muscat Wenen Islamaba
mallah Panama-Stad Lima Warschau Lissabon Doha Boekarest Moskou Kigali Riyadh Dakar Belgrado Singapore Ljubljana Bratislava
lombo Khartoem Paramaribo Dar es Salaam Bangkok Port of Spain Praag Tunis Ankara Kampala Vaticaanstad Caracas Abu Dhabi W
n New York Londen Hanoi Harare Pretoria Seoul Juba Stockholm Bern Genève Niamey Sydney Antwerpen Rio de Janeiro Sao Paolo T
ncouver Chongqing Guangzhou Hong Kong Shanghai Düsseldorf München Bangalore Mumbai Erbil Milaan Osaka St. Petersburg Ista
bai Chicago Miami New York San Francisco Ho Chi Minh Stad Kaapstad Almaty Chisinau LagosMinsk Kabul Tirana Algiers Luanda Bu
res Canberra Bakoe Dhaka Brussel Cotonou Sarajevo Brasilia Sofia Bujumbura Ottawa Santiago de Chile Peking Bogotá San José Hav
osia Kinshasa Kopenhagen Santo Domingo Berlijn Cairo TallinnAddis Abeba Manilla Helsinki Parijs Straatsburg Tblisi Accra Athene
edapest Dublin New Delhi Jakarta Bagdad Teheran Tel Aviv Rome Abidjan Tokio Sana’a Amman Astana Nairobi Koeweit Pristina Zag
ga Beiroet Tripoli Vilnius Luxemburg Skopje Kuala Lumpur Bamako Valletta Rabat Mexico Maputo Yangon Wellington Abuja Oslo Kie
uscat Wenen Islamabad Ramallah Panama-Stad Lima Warschau Lissabon Doha Boekarest Moskou Kigali Riyadh Dakar Belgrado Sin
bljana Bratislava Madrid Colombo Khartoem Paramaribo Dar es Salaam Bangkok Port of Spain Praag Tunis Ankara Kampala Vaticae
caracas Abu Dhabi Washington New York Londen Hanoi Harare Pretoria Seoul Juba Stockholm Bern Genève Niamey Sydney Antwerpe
Janeiro Sao Paolo Toronto Vancouver Chongqing Guangzhou Hong Kong Shanghai Düsseldorf München Bangalore Mumbai Erbil M
aka St. Petersburg Istanbul Dubai Chicago Miami New York San Francisco Ho Chi Minh Stad Kaapstad Almaty Chisinau osMinsk Kab
rana Algiers Luanda Buenos Aires Canberra Bakoe Dhaka Brussel Cotonou Sarajevo Brasilia Sofia Bujumbura Ottawa Santiago de Chi
king Bogotá San José Havanna Nicosia Kinshasa Kopenhagen Santo Domingo Berlijn Cairo TallinnAddis Abeba Manilla Helsinki Parij
raatsburg Tblisi Accra Athene Boedapest Dublin New Delhi Jakarta Bagdad Teheran Tel Aviv Rome Abidjan Tokio Sana’a Amman Asta
nairobi Koeweit Pristina Zagreb Riga Beiroet Tripoli Vilnius Luxemburg Skopje Kuala Lumpur Bamako Valletta Rabat Mexico Maputo Y
ellington Abuja Oslo Kiev Muscat Wenen Islamabad Ramallah Panama-Stad Lima Warschau Lissabon Doha Boekarest Moskou Kigali
kar Belgrado Singapore Ljubljana Bratislava Madrid Colombo Khartoem Paramaribo Dar es Salaam Bangkok Port of Spain Praag Tur
kara Kampala Vaticaanstad Caracas Abu Dhabi Washington New York Londen Hanoi Harare Pretoria Seoul Juba Stockholm Bern Ger
amey Sydney Antwerpen Rio de Janeiro Sao Paolo Toronto Vancouver Chongqing Guangzhou Hong Kong Shanghai Düsseldorf Münc
ngalore Mumbai Erbil Milaan Osaka St. Petersburg Istanbul Dubai Chicago Miami New York San Francisco Ho Chi Minh Stad Kaapsta
maty Chisinau Lagos Minsk Kabul Tirana Algiers Luanda Buenos Aires Canberra Bakoe Dhaka Brussel Cotonou Sarajevo Brasilia Sofia
jumbura Ottawa Santiago de Chile Peking Bogotá San José Havanna Nicosia Kinshasa Kopenhagen Santo Domingo Berlijn Cairo Tall
s Abeba Manilla Helsinki Parijs Straatsburg Tblisi Accra Athene Boedapest Dublin New Delhi Jakarta Bagdad Teheran Tel Aviv Rome A
kio Sana’a Amman Astana Nairobi Koeweit Pristina Zagreb Riga Beiroet Tripoli Vilnius Luxemburg Skopje Kuala Lumpur Bamako Val
bat Mexico Maputo Yangon Wellington Abuja Oslo Kiev Muscat Wenen Islamabad Ramallah Panama-Stad Lima Warschau Lissabon
ekarest Moskou Kigali Riyadh Dakar Belgrado Singapore Ljubljana Bratislava Madrid Colombo Khartoem Paramaribo Dar es Salaam
ngkok Port of Spain Praag Tunis Ankara Kampala Vaticaanstad Caracas Abu Dhabi Washington New York Londen Hanoi Harare Pretc
oul Juba Stockholm Bern Genève Niamey Sydney Antwerpen Rio de Janeiro Sao Paolo Toronto Vancouver Chongqing Guangzhou Hc
ng Shanghai Düsseldorf München Bangalore Mumbai Erbil Milaan Osaka St. Petersburg Istanbul Dubai Chicago Miami New York Sar
ncisco Ho Chi Minh Stad Kaapstad Almaty Chisinau Lagos Minsk Kabul Tirana Algiers Luanda Buenos Aires Canberra Bakoe Dhaka B
tonou Sarajevo Brasilia Sofia Bujumbura Ottawa Santiago de Chile Peking Bogotá San José Havanna Nicosia Kinshasa Kopenhagen :
omingo Berlijn Cairo TallinnAddis Abeba Manilla Helsinki Parijs Straatsburg Tblisi Accra Athene Boedapest Dublin New Delhi Jakarta I
heran Tel Aviv Rome Abidjan Tokio Sana’a Amman Astana Nairobi Koeweit Pristina Zagreb Riga Beiroet Tripoli Vilnius Luxemburg Sk
ala Lumpur Bamako Valletta Rabat Mexico Maputo Yangon Wellington Abuja Oslo Kiev Muscat Wenen Islamabad Ramallah Panam
na Warschau Lissabon Doha Boekarest Moskou Kigali Riyadh Dakar Belgrado Singapore Ljubljana Bratislava Madrid Colombo Khart
ramaribo Dar es Salaam Bangkok Port of Spain Praag Tunis Ankara Kampala Vaticaanstad Caracas Abu Dhabi Washington New York
noi Harare Pretoria Seoul Juba Stockholm Bern Genève Niamey Sydney Antwerpen Rio de Janeiro Sao Paolo Toronto Vancouver Chc
angzhou Hong Kong Shanghai Düsseldorf München Bangalore Mumbai Erbil Milaan Osaka St. Petersburg Istanbul Dubai Chicago M
ew York San Francisco Ho Chi Minh Stad Kaapstad Almaty Chisinau Lagos Minsk Kabul Tirana Algiers Luanda Buenos Aires Canberra E

Foto cover: Ruud Sies

Investeren in perspectief

Goed voor de wereld,
goed voor Nederland

Inhoudsopgave

Samenvatting	08
1. Trends, ontwikkelingen en beleidsimplicaties	14
1.1 Trends en ontwikkelingen	15
1.2 Beleidsimplicaties en doelen	22
1.3 Werkwijze	24
Gendergelijkheid en empowerment van vrouwen en meisjes	26
2. Investeren in stabiliteit en armoedebestrijding	28
2.1 Onderwijs, werk en keuzevrijheid voor vrouwen en meisjes	30
2.2 Voedselzekerheid, landbouwontwikkeling en water	36
2.3 Rechtvaardige en vreedzame samenlevingen	41
2.4 Opvang en bescherming in de regio, en migratiesamenwerking	43
2.5 Noodhulp en humanitaire diplomatie	47
3. Duurzame en inclusieve groei wereldwijd	52
3.1 Internationale klimaatactie	54
3.2 Mobiliseren van de private sector voor de SDG's	57
3.3 Inspelen op digitalisering	64
3.4 Verduurzamen van mondiale waardeketens	66
3.5 Investeren in een toekomstbestendig handels- en investeringsstelsel	71
4. Versterken van het internationale verdienvermogen van Nederland	74
4.1 Markttoegang en Brexit	75
4.2 Een excellente dienstverlening voor het mkb en startups	78
4.3 Maatwerk in de economische diplomatie	83
4.4 Herinrichten van het handels- en investeringsbevorderende netwerk	87
5. EU, multilaterale samenwerking en maatschappelijk middenveld	90
5.1 Internationale samenwerking in EU-kader	91
5.2 Multilaterale samenwerking	92
5.3 Versterking maatschappelijk middenveld	94
6. Aanpassing geografische focus en begroting	96
6.1 Focusregio's voor ontwikkelingssamenwerking	97
6.2 ODA-budget en intensiveringen	100
6.3 Indeling van de BHOS-begroting	103
6.4 Uitbreiding resultaatinformatie	104

Inzet Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking

De focus van ontwikkelingssamenwerking verschuift naar de instabiele regio's West-Afrika/Sahel, de Hoorn van Afrika, het Midden-Oosten en Noord-Afrika, voor de aanpak van grondoorzaken van armoede, migratie, terreur en klimaatverandering.

Jaarlijks 60 miljoen euro extra voor nieuwe investeringen in onderwijs, werk, jeugd en vrouwen.

Jaarlijks 290 miljoen euro extra voor noodhulp, opvang van vluchtelingen in de regio's van herkomst.

Voorkomen van conflict & verminderen van armoede

Duurzame, inclusieve groei & klimaatactie

Sterk internationaal verdienvermogen Nederland

Gendergelijkheid

Een nieuw fonds voor klimaatinvesteringen in ontwikkelingslanden van 40 miljoen euro per jaar.

Vermarkten van Nederlandse kennis en kunde en internationale innovatiesamenwerking, ook voor de SDG's.

Uitbannen van kinderarbeid, bevorderen leefbaar loon en maatschappelijk verantwoord ondernemerschap in waardeketens.

Ambitieuze internationale afspraken over markttoegang en duurzame handel en investeringen.

Optimalisering dienstverlening aan mkb en startups door oprichting NL International Business, Trade & Innovate NL en Invest-NL.

Meer nadruk op kennisdiplomatie en internationale samenwerking, ook voor de SDG's in de economische diplomatie.

Publiek private samenwerking voor internationaliseringsstrategie en branding.

Goede voorbereiding bedrijfsleven op Brexit.

Samenvatting

Nederland in de wereld

Welvaart en veiligheid in Nederland zijn nauw verbonden met de wereld om ons heen. Dit biedt kansen en uitdagingen. In veel opzichten gaat het steeds beter in de wereld: het aantal mensen dat in extreme armoede leeft is flink gedaald en de toegang tot basisvoorzieningen zoals schoon water, gezondheidszorg en onderwijs is sterk verbeterd. De economische groei in veel ontwikkelingslanden ondersteunt deze vooruitgang. Ook de Nederlandse economie staat er goed voor. Nederland is een groot handelsland en één van de meest innovatieve en concurrerende landen ter wereld.

Tegelijkertijd zijn er grote veranderingen en serieuze uitdagingen waar het beleid voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking (BHOS) op moet inspelen: meer conflicten en instabiliteit, grote vluchtelingen- en migratiestromen, de resterende extreme armoede in ontwikkelingslanden, hoge bevolkingsgroei in sommige regio's, klimaatverandering, ongelijk verdeelde kansen, snelle technologische ontwikkelingen en digitalisering, opkomend protectionisme, scherpe internationale concurrentie en een dreigende handelsoorlog.

Deze nota geeft aan hoe het kabinet deze internationale uitdagingen en kansen oppakt in het belang van Nederland. Hiermee wordt invulling gegeven aan het in het regeerakkoord aangekondigde beleid, in het bijzonder dat ontwikkelingssamenwerking, als integraal onderdeel van het buitenlandse beleid, gericht is op de bestrijding van de grondoorzaken van armoede, migratie, terreur en klimaatverandering. Daarnaast geeft de nota aan hoe het kabinet werkt aan de ambitie om Nederland in de top-5 van meest concurrerende economieën ter wereld te houden. De nota sluit onder meer aan op de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie, de Defensienota en het Integrale Migratiebeleid.

Doelstellingen en werkwijze

Met het vernieuwde beleid werken we aan vier nauw verbonden hoofddoelen:

- voorkomen van conflict en instabiliteit;
- verminderen van armoede en maatschappelijke ongelijkheid;
- bevorderen van duurzame inclusieve groei en klimaatactie wereldwijd;
- versterken van het internationaal verdienvermogen van Nederland.

Onderdeel hiervan is het verbeteren van de opvang en de bescherming van vluchtelingen en ontheemden in de regio en het tegengaan van irreguliere migratie. Dwarsdoorsnijdend doel in het BHOS-beleid is het werken aan gendergelijkheid en de versterking van de positie van vrouwen en meisjes. De achterstelling van vrouwen is zichtbaar in alle aspecten van de samenleving. Dit betekent dat gendergelijkheid vraagt om actieve aandacht in alle onderdelen van het beleid.

De zeventien duurzame ontwikkelingsdoelen voor 2030 (Sustainable Development Goals – SDG's) zoals overeengekomen in de Verenigde Naties, zijn de internationale leidraad voor het BHOS-beleid. De SDG's vormen de ultieme preventieagenda: hieraan werken is een investering in het voorkomen van conflict en instabiliteit, kernpunt van het vernieuwde beleid. De SDG's bevorderen

de mensenrechten en de rechten van vrouwen en meisjes en behelzen de ambitie om vooral verbeteringen te realiseren voor hen die het meest achtergesteld zijn (leave no one behind). De SDG's zijn een agenda voor innovatie en bieden het bedrijfsleven kansen om met innovatieve oplossingen voor de SDG's nieuwe markten aan te boren. De SDG's bieden voor het eerst een universele agenda voor internationale samenwerking.

Om de 2030-doelen dichterbij te brengen, moeten we op nieuwe manieren te werk gaan, innovatieve vormen van financiering inzetten en nieuwe (digitale) technologieën gebruiken en stimuleren. Nederland ondersteunt met het BHOS-beleid innovatie voor de SDG's, zal zelf zoveel mogelijk innovatief te werk gaan, en we dagen onze partners uit hetzelfde te doen.

Nederland werkt bij de uitvoering van het beleid nauw samen met het maatschappelijk middenveld, bedrijven en kennisinstellingen. In ontwikkelingslanden stemmen we af op nationale plannen, waaronder de SDG-implementatie. Op internationaal niveau zijn de EU en gelijkgezinde EU-lidstaten natuurlijke samenwerkingspartners, naast de multilaterale ontwikkelingsbanken en VN-instellingen. In lijn met de beleidsveranderingen worden resultaatgebieden en -indicatoren voor het BHOS-beleid aangepast, zoveel mogelijk aansluitend bij het SDG-raamwerk.

Om alle benodigde maatregelen te kunnen nemen om zoveel mogelijk bij te dragen aan de SDG's moeten stappen gezet worden die passen binnen de herbevestiging van de internationale afspraak in EU- en VN-verband om weer toe te werken naar een ontwikkelingsbudget van 0,7 procent van het Bruto Nationaal Inkomen in 2030. De intensivering uit het Regeerakkoord, die in deze nota worden toegelicht, zijn belangrijke stappen tijdens deze kabinetsperiode. Een mogelijke extra vervolgstap tijdens deze kabinetsperiode wordt integraal op de daartoe geëigende momenten bekeken in het licht van humanitaire en ontwikkelingssituaties, de Rijksbrede prioriteiten en binnen de afgesproken budgettaire kaders.

Ontwikkelingssamenwerking meer gericht op instabiele regio's

Het beleid wordt meer gericht op het voorkomen van conflicten en het tegengaan van instabiliteit en onveiligheid. Armoede, conflict, terreur, klimaatverandering, bevolkingsgroei en irreguliere migratie zijn nauw met elkaar samenhangende problemen. In de nabijheid van Europa heeft een groeiend aantal landen hiermee te kampen, met name in West-Afrika/Sahel, Hoorn van Afrika, het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Bovendien concentreert extreme armoede in de wereld zich vooral in fragiele regio's. Het is in ieders belang om de grondoorzaken hiervan in samenwerking met de landen zelf aan te pakken. **De snelgroeiende groep jongeren in deze regio's heeft perspectief nodig op een toekomst met werk, onderwijs, gelijke kansen en veiligheid.** Versterking van de positie van vrouwen en meisjes is ook hier een cruciale factor. Daarom investeert het kabinet in programma's voor juist deze groepen. De inzet voor stabiliteit, armoedebestrijding en inclusieve groei is tevens een lange termijn investering in het tegengaan van irreguliere migratie.

Belangrijkste beleidsaccenten:

- West-Afrika/Sahel, Hoorn van Afrika, Noord-Afrika en het Midden-Oosten worden de focusregio's voor ontwikkelingssamenwerking.
- Er wordt jaarlijks 60 miljoen euro geïnvesteerd in nieuwe programma's voor (beroeps)onderwijs, werk en inkomen voor jongeren en vrouwen in de focusregio's.
- De bestaande inzet op het gebied van water, landbouw, seksuele & reproductieve gezondheid en rechten (SRGR), klimaat, rechtstaat en ontwikkeling van de private sector wordt meer gericht op de focusregio's; bestedingen in de focusregio's nemen zo met tenminste een derde toe.
- Nederland trekt 290 miljoen euro extra uit voor noodhulp en humane opvang en bescherming van vluchtelingen in de regio, waarbij de humanitaire diplomatie wordt geïntensiveerd.

Klimaatactie en mobiliseren van de private sector voor duurzame en inclusieve groei

Nederland en ontwikkelingslanden hebben een gedeeld belang bij duurzaamheid en inclusieve groei wereldwijd: respect voor mensenrechten, natuur en milieu, en eerlijke kansen voor iedereen zijn voorwaarden voor toekomstige welvaart en ontwikkeling. Het kabinet draagt hier met de gecombineerde agenda voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking aan bij, in lijn met het Klimaatakkoord van Parijs en de SDG's. Om deze hoge ambities waar te maken ondersteunen we ontwikkelingslanden om de gevolgen van klimaatverandering het hoofd te bieden en hun economie te versterken, moeten we de kansen benutten van (digitale) technologische vooruitgang en moeten we zorgen dat de (Nederlandse) private sector met innovatieve oplossingen voor de SDG's nieuwe markten kan aanboren. Nederland maakt zich daarbij sterk voor verduurzaming van mondiale waardeketens, maatschappelijk verantwoord ondernemerschap en een toekomstbestendig multilateraal handels- en investeringssysteem dat duurzame groei en ontwikkeling stimuleert.

Belangrijkste beleidsaccenten:

- Er komt een nationaal fonds voor klimaat en ontwikkeling van 40 miljoen euro per jaar voor klimaatadaptatie en -mitigatie in ontwikkelingslanden.
- Bedrijven en kennisinstellingen worden uitgedaagd en ondersteund om bij te dragen aan de SDG's. De focus wordt gelegd op die SDG's waar Nederland met zijn kennis en kunde internationaal echt het verschil kan maken én die kansen bieden om nieuwe markten aan te boren.
- Er komt een digitaliseringsstrategie om de kansen die digitale technologie biedt te benutten voor duurzame en inclusieve groei.
- Binnen het beleid voor ketenverduurzaming en maatschappelijk verantwoord ondernemerschap worden kinderarbeid en leefbaar loon aangepakt en ligt nadruk op implementatie en uitbreiding van de IMVO-convenanten.
- Nederland staat op de bres voor behoud en verdieping van het multilaterale handels- en investeringssysteem. Het kabinet presenteert onder andere een nieuwe modeltekst voor bilaterale investeringsakkoorden en gaat deze heronderhandelen om rechten en plichten van overheid en investeerder beter in balans te brengen.

Een proactieve handels- en investeringsagenda

Voor een zo hoog mogelijk rendement op de handels- en investeringsbevordering moeten publieke en private partijen de handen ineenslaan. Inspanningen worden sterker geconcentreerd op markten die voor Nederland het belangrijkste zijn, en meer gericht op het MKB en start ups.

Nederland is de vierde meest concurrerende economie wereldwijd. Dat betaalt zich uit: Nederland dankt een derde van zijn banen en nationaal inkomen aan het buitenland. Die sterke positie is echter niet vanzelfsprekend. Het is van groot belang dat we toegang houden tot internationale markten. Daarbij gaat het om een internationaal gelijk speelveld, het bestendigen van ons aandeel op bestaande markten, het aanboren van nieuwe markten, het aansporen van bedrijven om internationaal actief te worden en een aantrekkelijk vestigingsklimaat in eigen land. Ook moet Nederland blijven investeren in kennis, innovatie en digitalisering en zich daarop internationaal positioneren als aantrekkelijke partner.

Belangrijkste beleidsaccenten:

- Het optimaliseren van de dienstverlening aan het MKB en startups die willen internationaliseren op kansrijke markten, door de oprichting van NL International Business, Trade & Innovate NL en Invest-NL.
- De economische diplomatie wordt sterker gericht op internationale innovatiesamenwerking en kennisdiplomatie om nieuwe markten aan te boren, waaronder die voor digitale toepassingen en innovatieve oplossingen voor de SDG's.
- Het oprichten van de International Strategic Board en de Werkplaats voor publiek-private krachtenbundeling om tot een gezamenlijke internationaliseringsstrategie, branding en meerjarige programmering te komen, en uitvoering daarvan.
- Het kabinet streeft naar een ambitieuze, brede en diepe handelsrelatie tussen de EU en het VK en ontwikkelt samen met ondernemend Nederland maatregelen om ondernemers te steunen bij een Brexit.

Totstandkoming van deze nota

Deze nota is mede tot stand gekomen dankzij de visies en ideeën van bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen, zowel nationaal als internationaal. Internetconsultaties leidden tot ruim tweehonderd veelal hoogwaardige bijdragen (www.internetconsultatie.nl/bhos/reacties). Het kabinet acht deze interactie en samenwerking ook van groot belang voor draagvlak en partnerschap in de uitvoering.

Belangrijkste veranderingen in het BHOS-beleid

- De focus van ontwikkelingssamenwerking verschuift naar de instabiele regio's West-Afrika/Sahel, Hoorn van Afrika, Midden-Oosten en Noord-Afrika, voor de aanpak van grondoorzaken van armoede, migratie, terreur en klimaatverandering.
- Versterking van de positie van vrouwen en meisjes is een rode draad in het gehele BHOS-beleid.
- Jaarlijks 60 miljoen euro voor nieuwe programma's gericht op (beroeps)onderwijs, werk en inkomen voor jongeren en vrouwen in de focusregio's
- Jaarlijks 290 miljoen euro extra voor noodhulp en opvang van vluchtelingen in de regio's van herkomst. Intensieve humanitaire diplomatie voor naleving humanitair oorlogsrecht.
- Intensivering van internationale klimaatactie oplopend tot 80 miljoen euro extra per jaar, waarvan 40 miljoen voor een nieuw klimaatfonds voor investeringen in ontwikkelingslanden.
- Een grotere rol voor de private sector en kennisinstellingen, waaronder de Topsectoren, om maatschappelijke uitdagingen wereldwijd aan te pakken.
- Benutten van kansen die digitalisering biedt voor duurzame en inclusieve groei.
- Nadruk in de economische diplomatie op het MKB en startups; nieuwe groeimarkten onder andere voor innovatie en de SDG's; internationale innovatiesamenwerking en kennisdiplomatie.
- Optimale dienstverlening aan ondernemend Nederland door de oprichting van *Trade & Innovate NL*, *NL International Business en Invest-NL*.
- Oprichten van *ISB-NL* (International Strategy Board) voor een internationaliseringsstrategie in kansrijke markten, en publiek-private samenwerking daarop in de *Werkplaats*.

1. Trends, ontwikkelingen en beleidsimplicaties

1.1 Trends en ontwikkelingen

Snelle veranderingen en structurele tendensen bepalen de kansen voor duurzame ontwikkeling en inclusieve groei, zowel wereldwijd als in Nederland. In het beleid moeten we daar rekening mee houden.

- Succesvolle armoedebestrijding, toenemende ontwikkeling
- Sterke internationale economische positie van Nederland
- Instabiliteit en achterblijvende ontwikkeling in sommige regio's
- Ongelijk verdeelde kansen en inkomens
- Klimaatverandering en milieudegradatie
- Verandering van het internationale economische speelveld
- De digitale revolutie

Succesvolle armoedebestrijding, toenemende ontwikkeling

Niet eerder was er binnen één generatie zoveel verbetering in leefomstandigheden voor zo'n groot deel van de wereldbevolking als in de afgelopen 25 jaar. Spectaculair is de daling van het aantal mensen dat in extreme armoede leeft: van 1850 miljoen in 1990 naar minder dan 700 miljoen nu (zie figuur).¹ Aziatische landen maakten de grootste sprong vooruit, maar ook in tientallen andere ontwikkelingslanden stegen de inkomens. Wereldwijd was er ook grote vooruitgang op sociale indicatoren zoals levensverwachting, kindersterfte, onderwijsdeelname en toegang tot veilig drinkwater (zie kader). In Sub-Sahara Afrika was de inkomensgroei bescheiden, maar de verbetering op sociaal terrein relatief sterk. Ontwikkelingssamenwerking was daarvoor mede verantwoordelijk, en Nederland droeg effectief bij aan deze verbeteringen.² Dankzij de vooruitgang kunnen we de middelen voor internationale samenwerking nu meer geconcentreerd inzetten in gebieden waar de achterstand nog erg groot is.³

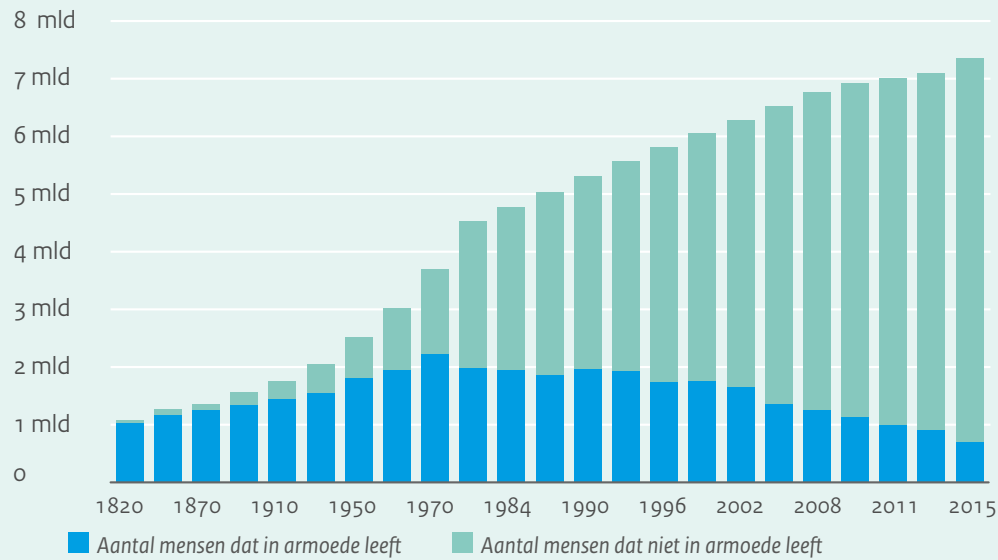
| 15 |

1. World Bank, Poverty and Shared Prosperity 2016. Brookings, World Poverty Clock.

2. Zie bijvoorbeeld de beleidsdoorlichtingen Basisonderwijs (IOB, 2011), Drinkwater en sanitatie (IOB, 2012), SRGR (IOB, 2013) en Voedselzekerheid (IOB, 2018).

3. Voorbeeld: het nationale inkomen per inwoner in Nederland was in 2016 nog 70 keer zo hoog als dat in Ethiopië (ondanks positieve Ethiopische groeicijfers in de afgelopen twee decennia): USD 46.610 tegenover USD 660 BNI/capita. Bron: World Bank data (GNI per capita, Atlas method).

Figuur 1: Extreme armoede bij groeiende wereldbevolking

Grote vooruitgang op sociale indicatoren in Sub-Sahara Afrika

- De gemiddelde levensverwachting van een wereldbewoner lag in 1960 op 53 jaar. Nu is dat 72 jaar. De grootste sprongen maakten landen als Ethiopië (van 38 jaar in 1960 naar 65 in 2015) en Niger (van 35 naar 60 jaar).⁴ Betere voeding en gezondheidszorg waren belangrijke factoren achter deze vooruitgang.
- Systematische inentingscampagnes, gesteund met officiële ontwikkelingshulp (ook van Nederland) en private fondsen (zoals de Bill & Melinda Gates Foundation), droegen sterk bij aan de spectaculaire terugdringing van infectieziekten zoals mazelen en polio. Ook programma's tegen malaria, tuberculose en hiv/aids boekten grote successen. Kindersterfte onder 5 jaar halveerde tussen 1990 en 2015, met de grootste vooruitgang in Sub-Sahara Afrika en juist in de armste gezinnen.⁵
- Meer dan 2,6 miljard mensen kregen in de afgelopen 25 jaar toegang tot veilig drinkwater, waarbij de verbetering relatief groot was in Sub-Sahara Afrika: van 48 procent van de bevolking in 1990 naar 68 procent in 2015.
- De relatief grootste vooruitgang in onderwijsdeelname was ook in Sub-Sahara Afrika: het percentage kinderen dat basisonderwijs volgt steeg van 52 procent in 1990 naar 80 procent in 2015. Deelname is echter slechts een eerste stap.

4. World Bank data, Life expectancy at birth

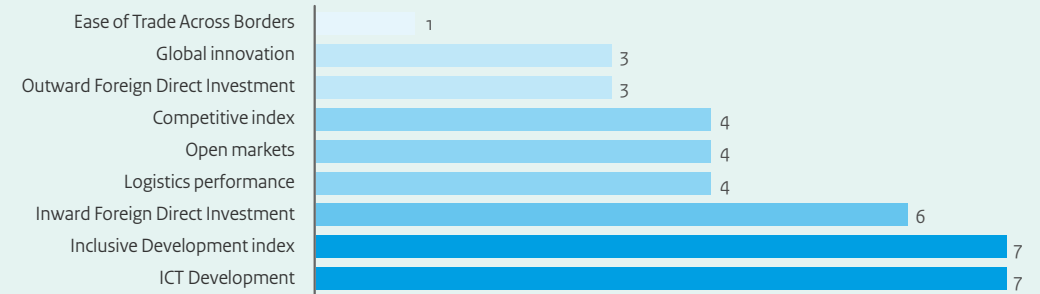
5. UNDP (2016), Human Development Report 2016

Sterke internationale economische positie van Nederland

Nederland verstevigde in 2017 zijn vierde plaats op de ranglijst van meest concurrerende economieën ter wereld. Binnen de Europese Unie staan we bovenaan.⁶ Al sinds 2005 bevindt Nederland zich onafgebroken in de top-10 van deze internationale ranglijst. Vooral de positieve ontwikkeling in de afgelopen jaren in het innovatieklimaat valt op. Verder dragen ook de sterke instituties, gezondheidszorg en onderwijs bij aan onze goede prestaties, evenals de infrastructuur, logistiek en creatieve manier van werken. Punten van aandacht zijn onder andere de ontwikkelingen in financiële markten en de werking van de arbeidsmarkt.

Door de goede kwaliteit van productiefactoren en het samenspel tussen spelers in de economie wist Nederland zijn positie in mondiale waardeketens te versterken. Dat betaalt zich uit: een derde van het totale inkomen wordt over de grens verdiend, en 2,2 miljoen banen – een op de drie – hangen samen met de internationale handel. Buitenlandse investeerders zorgen nog eens voor 1 miljoen banen extra. En Nederland is een van de meest inclusieve economieën ter wereld. Het kabinet wil de positie van Nederland in de top-5 meest concurrerende economieën handhaven. Dat gaat niet vanzelf. We moeten inspelen op alle ontwikkelingen om onze positie op bestaande markten zoals Duitsland en België te bestendigen en nieuwe markten te veroveren.

Figuur 2: Sterke internationale positie van Nederland

Bron: Ease of Trade Across Borders is een indicator van de Wereldbank Doing Business Index 2017. Zowel de Competitive Index als de Inclusive Development Index zijn ranglijsten gepubliceerd door het World Economic Forum. Logistics Performance Index is een ranglijst van de Wereldbank uit 2016. De ranking van de Global Innovation Index is uit 2017. De Open Markets Index (2017) is van de Internationale Kamer van Koophandel. Uitgaande en inkomende investeringen (standen) zijn afkomstig uit de internationaliseringsmonitor van het CBS en de OESO en komen uit 2016. De ICT Development Index (2017) is een ranglijst van de International Telecommunication Union (ITU).

6. World Economic Forum (2017), Competitiveness Index

Instabiliteit en achterblijvende ontwikkeling in sommige regio's

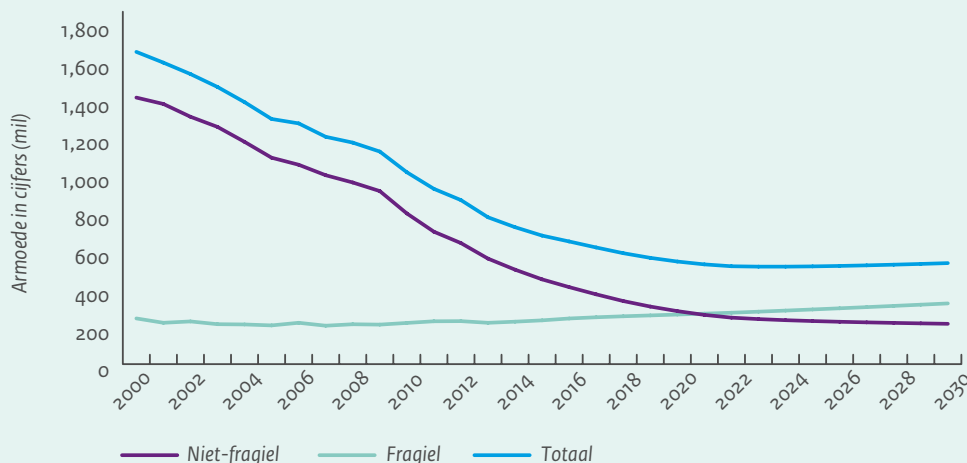
De internationale veiligheidssituatie is verslechterd.⁷ Sinds 2010 verdrievoudigde het aantal gewapende conflicten in de wereld.⁸ Gewapende conflicten en oorlogsgeweld zijn de belangrijkste oorzaken van de recente toename van het aantal mensen dat honger lijdt. Uithongeren is soms onderdeel van een bewuste oorlogsstrategie. Vanwege conflicten en onveiligheid zijn er mondiaal meer vluchtelingen en intern ontheemden dan ooit: 65 miljoen. Het overgrote deel van hen wordt opgevangen in de regio van herkomst.

Met name in veel landen in de nabijheid van Europa nam de instabiliteit toe: in het Midden-Oosten, maar ook in Noord-Afrika, de Sahel-regio van West-Afrika en de Hoorn van Afrika. Oorlogen, gewapende conflicten of oploeiende etnische spanningen maakten veel landen onveiliger en bestuurlijk instabiel. Zwak bestuur en – niet zelden – corruptie ondermijnen het vertrouwen van de bevolking en voeden conflicten. Deze landen vormen soms een *safe haven* voor extremistische en terroristische groeperingen en criminele activiteiten als drugs- en mensensmokkel. Omringende landen kunnen worden meegezogen in een neerwaartse spiraal. Klimaatverandering draagt bij aan de instabiliteit. Deze ontwikkelingen hebben grote gevolgen, zowel voor de bevolking daar alsook voor Europa.

Of een land te maken heeft met fragiliteit en conflict bepaalt inmiddels in hoge mate het ontwikkelingsperspectief. Tegen 2030 zal naar schatting 80 procent van de extreem arme mensen leven in fragiele- en conflictlanden, voornamelijk in Afrika.⁹

| 18 |

Figuur 3: Toenemende armoede in fragiele staten kan de trend van afnemende extreme armoede in gevaar brengen.

Bron: ODI (2017), Global development trends and challenges

7. Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie, Kamerstuk 33694 nr. 12

8. United Nations and World Bank (2017), Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict

9. Zie bijvoorbeeld: www.brookings.edu/blog/up-front/2017/03/29/rethinking-how-to-reduce-state-fragility

Veel van de landen van Sub-Sahara Afrika staan er economisch beduidend beter voor dan twee decennia geleden. Toch is de achterstand nog groot.¹⁰ En de vooruitzichten zijn niet onverdeeld gunstig. De afhankelijkheid van schommelende grondstoffenprijzen is sterk, industrialisatie is beperkt en ook de productiviteit in de landbouw is slechts weinig toegenomen. Daar komt bij dat de overheids-schulden in veel landen de laatste jaren weer sterk zijn gestegen. Het is onwaarschijnlijk dat Afrika het groeiconcept van Azië en Latijns-Amerika kan navolgen, gezien de snel veranderende groeipatronen in de wereld.¹¹

Bovendien eet de sterke bevolkingsgroei in Afrika – van 1 miljard mensen nu naar circa 4 miljard in 2100 – een groot deel op van de vruchten van de economische groei. Zowel op het platteland als in de snelgroeiende steden is een groot tekort aan behoorlijke inkomensbronnen voor de jonge bevolking. In veel landen is sprake van *jobless growth*, groei die maar heel beperkt nieuwe banen oplevert.¹² Per jaar worden in Afrika naar schatting 3 miljoen banen gecreëerd, terwijl 10 tot 12 miljoen jongeren zich jaarlijks melden op de arbeidsmarkt. Dit speelt ook in landen in Noord-Afrika en in het Midden-Oosten. Voor veel jongeren is deze situatie aanleiding migratie te overwegen.

Migratie beweegt de gemoederen in veel Europese landen, ook in Nederland. Terwijl de grootste migratiebewegingen binnen de eigen regio plaatsvinden, is er met name vanuit Afrika sprake van toegenomen irreguliere migratie naar Europa (en ook naar Azië). Dit wordt in de hand gewerkt door de combinatie van instabiliteit, grote welvaartsverschillen en het gebrek aan nationaal of regionaal perspectief. Het regeerakkoord en de daarvan afgeleide integrale Migratieagenda benadrukken het belang om met deze landen te werken aan de grondoorzaken.

| 19 |

Ongelijk verdeelde kansen en inkomens

Voor het eerst sinds de industriële revolutie is wereldwijd de economische ongelijkheid tussen landen afgenomen. Tegelijkertijd groeit bijna overal de ongelijkheid binnen landen.¹³ Bij gebrek aan adequate overheidsinterventies valt de toegenomen welvaart in veel landen vooral toe aan een beperkt deel van de bevolking.¹⁴ Ook bestaan er grote inkomensverschillen gerelateerd aan gender, leeftijd en woonplaats. Deze ongelijkheid vormt een bedreiging en een potentiële rem op verdere ontwikkeling van economie en samenleving, vanwege het risico op polarisatie en afbraak van sociale samenhang.¹⁵ Hoe ongelijkheid zich ontwikkelt verschilt sterk tussen regio's, afhankelijk van het gevoerde nationale beleid. De inkomensongelijkheid is nu het grootst in het Midden-Oosten, gevolgd door Sub-Sahara Afrika, Brazilië en India.

10. Het BNP van heel-Sub Sahara Afrika (inclusief Zuid-Afrika) is nog geen twee keer het BNP van Nederland.

11. Vanwege snelle digitalisering en automatisering van productieprocessen zal de aanwezigheid van goedkope arbeid een kleinere rol gaan spelen bij investeringsbeslissingen van bedrijven in de maakindustrie. Afrika kan mede hierdoor maar een deel overnemen van het rijkere wordende Azië. Zie ook: Joseph Stiglitz (2017), From Manufacturing Led Export Growth to a 21st Century Inclusive Growth Strategy. Dani Rodrik (2015), Premature Deindustrialization. ACED (2017), African Transformation Report 2017; Agriculture Powering Africa's Economic Transformation African Development Bank, African Economic Outlook 2018

12. African Development Bank, African Economic Outlook 2018

13. World Bank (2016), Poverty and Shared Prosperity 2016: Taking on Inequality

14. World Inequality Report 2018

15. IMF (2017), Fiscal Monitor

Gedurende een langere periode nam bijna overal ter wereld het respect voor en de naleving van mensenrechten toe. Verontrustend is dat deze opgaande tendens niet lijkt door te zetten. Autocratische regimes maar ook verscheidene als democratisch te boek staande staten beperken de rechten van (en ruimte voor) burgergroepen en (mensenrechten)organisaties. De rechten van minderheden (inclusief religieuze minderheden en LHBTI) lopen op veel plaatsen gevaar en persvrijheid wordt beperkt. De situatie is het ernstigst in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, maar ook in veel landen in Eurazië en Sub-Sahara Afrika gaat het niet goed. Ook de ongelijkheid in rechten en maatschappelijke kansen tussen bevolkingsgroepen, in het bijzonder die tussen mannen en vrouwen, is problematisch. In de gezondheidszorg en onderwijs neemt gendergelijkheid toe, maar niet of nauwelijks op het gebied van participatie in besluitvorming, economische zelfstandigheid en vrijwaring van (seksueel) geweld. De werkelijke kansen die vrouwen en meisjes krijgen zijn veelal beperkt.

Ook hebben globalisering en technologische ontwikkelingen een grote impact op de arbeidsmarkt, en daarmee op banen in Nederland en wereldwijd. De precieze effecten hiervan zijn lastig te voorspellen, maar zeker is dat vooral vrouwen, middelbaar en lager opgeleiden het hardst geraakt worden.¹⁶ Zij zijn relatief sterk vertegenwoordigd in sectoren waar de grootste daling in werkgelegenheid plaatsvindt. Ook maken zij in veel landen een relatief klein deel uit van het personeelsbestand in snelgroeiende sectoren, zoals wetenschap en ICT. Zonder actie neemt door deze ontwikkelingen de maatschappelijke ongelijkheid verder toe.

Klimaatverandering en milieudegradatie

Wereldwijd is de menselijke activiteit zo sterk toegenomen dat dit de draagkracht van de aarde overschrijdt.¹⁷ Productie en consumptie zijn verre van duurzaam: ecosystemen en biodiversiteit lopen gevaar, oceanen worden bedreigd door plastic afval, landbouwgrond raakt uitgeput en viswateren zijn overbevist. Grondstoffen, energie en (drink)water worden schaarser, wat conflicten kan veroorzaken. Door de snelle urbanisatie woont in 2050 twee derde van alle mensen in grote steden. Overvolle wijken, huisvesting van lage kwaliteit en vervuiling bedreigen de kwaliteit van leven in de megasteden in veel landen. De negatieve effecten van klimaatverandering nemen de komende decennia alleen maar toe. De regionale verschillen zijn echter groot. Vooral ontwikkelingslanden zullen relatief hard geraakt worden.¹⁸ Extreme weersomstandigheden als droogte en overstromingen zetten de water- en voedselvoorziening verder onder druk.

De Wereldbank waarschuwt dat in Sub-Sahara Afrika tientallen miljoenen mensen op drift kunnen raken als gevolg van klimaatverandering.¹⁹ In het Midden-Oosten en Noord-Afrika zullen de temperaturen zo sterk stijgen dat grote gebieden praktisch onbewoonbaar worden.²⁰ Positief is dat in 2015 het klimaatakkoord van Parijs is afgesloten. Het bewustzijn over het belang van milieu en klimaat wereldwijd groeit. Belangrijke stappen worden gezet naar een duurzame energiehuishouding en een circulaire economie. Maar de transities gaan internationaal niet snel genoeg.

16. World Economic Forum (2016), Future of Jobs

17. Zie bijvoorbeeld Kate Raworth (2017), Doughnut Economics

18. World Bank (2016), Shock Waves: Managing the Impacts of Climate Change on Poverty

19. World Bank (2018), Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration

20. Lelieveld et al. (2016), Strongly increasing heat extremes in the Middle East and North Africa (MENA)

Verandering van het internationale economische speelveld

De internationale politieke en economische verhoudingen staan op scherp. Protectionisme neemt toe, terwijl economieën verder convergeren en verweven raken in mondiale waardeketens. Het aandeel van ontwikkelingslanden in de wereldhandel en investeringen groeit gestaag, en de groeicijfers van de opkomende markten liggen hoger dan in de Europese Unie.²¹ Dit creëert kansen voor Nederland: zo neemt het belang van de landen in Zuidoost-Azië toe als exportbestemming.²² Tegelijkertijd is een nieuwe manier van zakendoen nodig om succesvol te kunnen opereren op verre markten. Ook roept de economische verwevenheid met staatsgeleide economieën zoals China of Rusland vragen op over economische veiligheid.

Daarbij staat internationale economische samenwerking ernstig onder druk. Voor Nederland heeft het aanstaande vertrek van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie een grote politieke en economische impact. Ook de stagnatie van multilaterale onderhandelingen over handel en investeringen en de huidige crisis in de Wereldhandelsorganisatie (WTO) zijn punten van zorg. Het meest zorgelijk is dat het geschillenbeslechtsmechanisme van de WTO onder druk staat – de hoeksteen van het multilaterale systeem. Recente handelsbeperkende maatregelen door de Verenigde Staten en de reactie hierop van China vergroten deze zorg. De Doha-onderhandelingsronde (de ‘ontwikkelingsronde’) zit vast, en er is onenigheid over de preferentiële behandeling van de onderling sterk verschillende ontwikkelingslanden. Ook bieden de WTO-regels onvoldoende houvast om het ongelijke speelveld te adresseren dat kan ontstaan door het opereren van staatsbedrijven op de internationale markt.

De digitale revolutie

Digitalisering heeft over de afgelopen vijftien jaar geleid tot het ontstaan van een omvangrijke digitale economie. Nieuwe digitale technologieën, zoals *Internet-of-Things*, *blockchain*, robotisering of *artificial intelligence*, transformeren de economie en samenleving in snel tempo. Digitalisering is de motor achter innovatie en bedrijvigheid. De nieuwe technologieën kunnen helpen een doorbraak te realiseren in het oplossen van maatschappelijke opgaven, zoals de transitie naar een circulaire economie. Voor ontwikkelingslanden biedt digitalisering de mogelijkheid grote sprongen vooruit te maken. Digitalisering verandert ook het karakter van de wereldhandel. De handel in data explodeert en groeit veel sneller dan traditionele handelsstromen. Informatie en data zijn niet langer bijvangst, maar handelswaar en grondstof.

Een ander effect van digitalisering is het afnemende belang van geografische locatie. Producten en diensten kunnen via online platforms direct verkocht worden aan de andere kant van de wereld, en producten kunnen in de *cloud* ontwikkeld worden. Digitalisering zorgt ervoor dat mensen, bedrijven en ontwikkelingslanden direct en laagdrempelig verbonden raken met de wereldmarkt. Tientallen miljoenen kleine bedrijven en startups zijn gaan exporteren door via e-commerce hun producten en diensten wereldwijd aan te bieden. Directe dienstverlening via het internet is voor veel mensen ook een manier om vanuit huis te kunnen werken; voor vrouwen die beperkt toegang hebben tot werk buitenshuis is dat een kans een inkomen te verdienen.

21. WTO (2017), World Trade Statistical Review

22. Zie Internationaliseringsmonitor 2018-1 (CBS)

De mate waarin landen kunnen meekomen en concurreren in de digitale economie verschilt echter sterk, afhankelijk van het gebruik van digitale technologie door bedrijven, consumenten en overheid, expertise en digitale infrastructuur die beschikbaar is. Er is een groot verschil tussen een beperkt aantal digitale koplopers, waaronder Nederland, en de rest van de wereld. Vooral ontwikkelingslanden profiteren nog maar mondjesmaat van de mogelijkheden van digitalisering.²³ De uitdaging voor Nederland is zijn koploperspositie optimaal te benutten, en voor ontwikkelingslanden om een grote inhaalslag te maken.

Digitalisering kent ook een keerzijde. Het zet traditionele sectoren op zijn kop, en er ontstaan grote tech-bedrijven als Google en Amazon waar nieuwkomers moeilijk tegenop kunnen. Ook zijn er zorgen over privacy, digitale veiligheid, en toegang tot data en betrouwbare informatie. Digitalisering heeft gevolgen voor de arbeidsmarkt, door de automatisering van banen en door het toenemend belang van digitale vaardigheden. Digitalisering biedt kansen voor meer en beter werk, maar er is ook het risico dat niet iedereen kan meekomen.

1.2 Beleidsimplicaties en doelen

Op basis van het regeerakkoord en de geschetste trends en ontwikkelingen wordt het BHOS-beleid op belangrijke onderdelen aangepast of versterkt. De SDG's vormen hierbij het kader.

Beleidsdoelen

Op basis van bovenstaande analyse en om uitvoering te geven aan het regeerakkoord worden de doelen van het BHOS-beleid aangescherpt en als volgt geformuleerd.

Overkoepelende doelen

- **Voorkomen van conflict en instabiliteit**
- **Verminderen van armoede en maatschappelijke ongelijkheid**
- **Bevorderen van duurzame inclusieve groei en klimaatactie wereldwijd**
- **Versterken van het internationaal verdienvermogen van Nederland**

Dwarsdoorsnijdend doel

- **Gendergelijkheid en empowerment van vrouwen en meisjes**

Onderdeel hiervan is het verbeteren van de opvang en de bescherming van vluchtelingen en ontheemden in de regio en het tegengaan van irreguliere migratie. De doelen hangen nauw samen, versterken elkaar en vragen om een geïntegreerde aanpak. Met de gecombineerde agenda voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking wordt in samenhang aan deze beleidsdoelen gewerkt. De inzet voor armoedebestrijding in fragiele landen draagt bij aan stabiliteit en het voorkomen van conflict. Het stimuleren van de Nederlandse private sector om internationaal innovatieve oplossingen te ontwikkelen voor een circulaire economie is tevens een investering in klimaatactie en in het verdienvermogen van Nederland. Gendergelijkheid en empowerment van vrouwen en meisjes wordt een dwarsdoorsnijdend doel in het BHOS-beleid. Het verbeteren van gendergelijkheid vraagt om actieve inzet in alle aspecten van het beleid.

23. World Bank (2016), World Development Report 'Digital Dividends'

Sustainable Development Goals

Met het BHOS-beleid werken we aan de Sustainable Development Goals (SDG's), die de lidstaten van de Verenigde Naties hebben vastgesteld voor 2030. De SDG's bieden voor het eerst in de geschiedenis een samenhangend kader voor de internationale aanpak van de grote wereldomspannende problemen en uitdagingen – van armoede, ongelijkheid en gelijke rechten tot duurzame consumptie en productie, klimaatverandering en conflictbeheersing. Werken aan de SDG's betekent werken aan preventie. Ook biedt de agenda kansen aan het bedrijfsleven om met innovatieve oplossingen voor de SDG's nieuwe verdienmodellen te ontwikkelen. De agenda is universeel en gaat over het toekomstperspectief van *alle* landen, niet alleen de ontwikkelingslanden. Belangrijk hierin is de gemeenschappelijke taal en het resultatenkader waarin de zeventien doelen en de subdoelen voorzien, evenals de nadruk op de innovatieve werkwijze die de SDG's promoten. Dat helpt bij het ondernemen van gerichte internationale actie en samenwerking (zie kader).

De Sustainable Development Goals

In de SDG's zijn de **mensenrechten** stevig verankerd: de doelen zijn opgesteld vanuit een mensenrechtenbenadering en dragen bij aan het realiseren van internationale mensenrechten en arbeidsrechten voor iedereen. Dit sluit aan bij de centrale plek die de mensenrechtenbenadering heeft in het buitenlands beleid van Nederland.²⁴ Daarbij is het de ambitie van de VN-lidstaten om met de SDG-agenda bovenal een verbetering te realiseren voor hen die het meest achtergesteld zijn: *leave no one behind*. Het gaat daarbij om alle dimensies van armoede en achterstelling.²⁵

De SDG's vormen de **ultieme preventieagenda**: investeren in de doelen is een investering in het behoud van vrede en voorkomen van conflict in fragiele en instabiele regio's. Vooruitgang op de doelen kan de voedingsbodemp wegemen voor conflicten en radicalisering, bijdragen aan herstel van het sociaal contract tussen burgers en de staat, en zo het uiteenvallen van landen en samenlevingen helpen voorkomen.

De SDG's vormen een agenda voor **innovatie**: er zijn innovaties in technologie, werkwijzen en financiering nodig om nieuwe, integrale oplossingen te vinden voor bijvoorbeeld de transitie naar een duurzame energiehuishouding en een circulaire economie. De doelen dagen overheden uit op een innovatieve manier te werken: in nieuwe samenwerkingsverbanden, met innovatieve vormen van financiering zoals impact bonds, en met innovatieve toepassingen van technologieën zoals big data of blockchain.

24. Zie hiervoor ook de Mensenrechtenrapportage 2017 van het kabinet.

25. 'Poverty is multidimensional. Poverty encompasses different dimensions of deprivation that relate to human capabilities including consumption and food security, health, education, rights, voice, security, dignity and decent work. Poverty must be reduced in the context of environmental sustainability. Reducing gender inequality is key to all dimensions of poverty. Reducing poverty requires better coherence in government policies affecting development.' Uit: DAC Guidelines for Poverty Reduction, OESO/DAC 2001.

De SDG's bieden een agenda voor **samenwerking**: investeren in de doelen betekent investeren in het mondiaal partnerschap voor ontwikkeling. Samenwerking en bundelen van krachten is cruciaal om de doelen te bereiken en daarom als apart doel meegenomen. SDG-17 gaat om afstemming en coherentie van beleid, samenwerking en het vergroten van de rol van de private sector, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties in het bereiken van de doelen.

1.3 Werkwijze

Samenwerkingsverbanden

Vooruitgang op de doelen van het BHOS-beleid vergt samenwerking met partners in Nederland en wereldwijd. De Europese Unie en gelijkgezinde EU-lidstaten zijn hierbij natuurlijke samenwerkingspartners, naast de multilaterale ontwikkelingsbanken en VN-instellingen. Nederland werkt ook samen met bedrijven, kennisinstellingen en het maatschappelijk middenveld – hun kennis en kunde zijn onmisbaar bij de aanpak van de grote maatschappelijke uitdagingen. Daarbij is innovatie, zoals innovatieve vormen van samenwerking, cruciaal om ambities te realiseren en effectiviteit te vergroten. Onze inspanningen moeten waar mogelijk werken als een hefboom, bijvoorbeeld door met publiek geld private investeringen uit te lokken. BHOS zal innovaties op alle mogelijke manieren ondersteunen én zelf innoveren. We dagen onze partners uit hetzelfde te doen.

Aansluiting op nationale agenda's in ontwikkelingslanden

In ontwikkelingslanden is afstemming op de nationale plannen en ambities – waaronder de SDG-implementatie – een belangrijk uitgangspunt, evenals werkverdeling met andere donoren. Overheden zijn in de eerste plaats zelf verantwoordelijk voor goed bestuur en behoorlijk beleid dat de bevolking ten goede komt en perspectief biedt. In de beleidsdialoog met overheden van ontwikkelingslanden zal Nederland waar mogelijk gezamenlijk met andere partners optrekken om dit te benadrukken.

Aansluiting op nationale agenda's van Nederland

De agenda voor BHOS sluit aan op andere Nederlandse nationale agenda's, waaronder de nationale implementatie van de SDG's. De uitvoering en nadere invulling gebeurt in samenhang met nauw verwante trajecten, zoals de Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie, de Defensienota en het Integrale Migratiebeleid en de plannen van het kabinet rondom het klimaatbeleid, de circulaire economie, digitalisering en het mkb- en Topsectorenbeleid.

Geïntegreerd buitenlands beleid en synergie tussen hulp, handel en investeringen

We vergroten de effectiviteit van onze inspanningen door te zorgen voor samenhang in het buitenlands beleid van Nederland, en in te zetten op synergie tussen hulp, handel en investeringen.²⁶ Economische groei en toegang tot buitenlandse markten voor ontwikkelingslanden zijn onderdeel van het ontwikkelingsbeleid. De relaties die Nederland heeft met ontwikkelende en opkomende landen worden benut om markten te ontsluiten voor het Nederlands bedrijfsleven. Onze innovatieve kracht en capaciteit maken we toepasbaar voor ontwikkeling, en Nederland zet zich in voor de belangen die wij delen met ontwikkelingslanden. En als die belangen niet samenvallen kan er vanuit de BHOS-agenda een goede afweging worden gemaakt. De combinatie van BHOS zet zowel de eigenstandige doelen van de ontwikkelingsagenda als de handelsagenda kracht bij.

Leeswijzer

De uitwerking van het beleid rond de BHOS-doelen wordt in deze nota in samenhang gepresenteerd. Het voorkomen van conflict en instabiliteit én het verminderen van armoede en maatschappelijke ongelijkheid komen vooral aan de orde in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 ligt het accent ook op het verminderen van armoede en maatschappelijke ongelijkheid én op het bevorderen van duurzame inclusieve groei en klimaatactie wereldwijd. In hoofdstuk 4 gaat het vooral over het versterken van het internationaal verdienvermogen van Nederland en bijdragen aan duurzame inclusieve groei. Hoofdstuk 5 beschrijft de connecties met de EU, multilaterale instellingen en het maatschappelijk middenveld. Hoofdstuk 6 presenteert de aanpassingen in de geografische focus voor ontwikkelingssamenwerking, plus de financiële paragraaf met intensivering, aanpassing van de begroting en resultaatgerichtheid.

²⁶Op dit punt wordt voortgebouwd op het beleid ingezet onder het vorige kabinet en weergegeven in de nota Wat de wereld verdient: een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen (2013), Kamerstuk 33625-1.

Gendergelijkheid en empowerment van vrouwen en meisjes

Investeren in vrouwen is investeren in ontwikkeling en groei. Nederland zet zich in voor gendergelijkheid en empowerment van vrouwen en meisjes (SDG-5) en hanteert dit als doel in alle onderdelen van het BHOS-beleid.²⁷ Deze agenda kent vier subdoelen.

1. Vergroten deelname van vrouwen aan (politieke) besluitvorming en vrouwelijk leiderschap

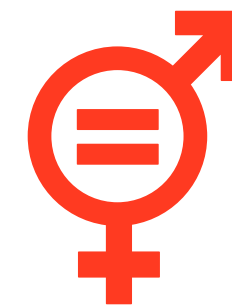
Vrouwen moeten kunnen meebeslissen in het maatschappelijke leven en de politiek. Het kabinet steunt organisaties voor vrouwen en door vrouwen. Hieronder valt Funding Leadership and Opportunities for Women (FLOW), dat vrouwen ondersteunt in leiderschap en versterking van politieke participatie, economische empowerment en weerbaarheid tegen geweld. Ook Leading from the South (Lfs) hoort hier bij, een programma dat Zuidelijke vrouwenorganisaties steunt die pleiten voor gelijke rechten voor vrouwen en het wegnemen van obstakels voor politieke en economische participatie.

2. Economische empowerment en verbetering van het economische klimaat voor vrouwen

Het kabinet intensificeert de inspanningen om werk en onderwijs mogelijk, toegankelijk, veilig en rendabel te maken voor vrouwen en meisjes in ontwikkelingslanden, en stimuleert vrouwelijk ondernemerschap. Het kabinet gaat onderzoeken hoe de positie van vrouwen in de economie en internationale handel wereldwijd bevorderd kan worden, in lijn met internationale initiatieven.

3. Preventie en uitbanning van geweld tegen vrouwen en meisjes

Nederland zal de aandacht voor geweld tegen vrouwen op alle beleidsterreinen intensiveren, door risico's en kansen in kaart te brengen en de uitvoering daarop aan te passen. Het kabinet steunt organisaties die zich inzetten om ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen ter discussie te stellen en geweld tegen vrouwen en meisjes te voorkomen en bestrijden. Hierbij worden mannen en jongens betrokken, evenals lokale en religieuze leiders; zonder hen is geen structurele verandering in gendernormen en -relaties mogelijk. Het eerdergenoemde FLOW en Lfs dragen hieraan bij, evenals NAP.²⁸ Ook is Nederland samen met Frankrijk initiatiefnemer van een resolutie waarmee we elke twee jaar in de Algemene Vergadering van de VN actuele kwesties aankaarten gericht op uitbanning van geweld tegen vrouwen en meisjes.

5. VROUWEN EN MANNEN GELIJK

4. Versterking van de rol van vrouwen in conflictpreventie en vredesprocessen, en bescherming in conflictsituaties

In situaties van crisis en conflict ondersteunt Nederland volwaardige deelname van vrouwen aan vredesonderhandelingen en vredesmissies. Ook intensificeert Nederland de inspanningen voor bescherming, empowerment en toegang tot seksuele en reproductieve gezondheid en rechten in noodhulpverlening en humanitaire crises (in lijn met de Humanitarian Summit Commitments van 2016 en de VN-Veiligheidsraadresolutie 1325).

Genderdiplomatie en vrouwen aan tafel

Nederland is internationaal voorvechter van gendergelijkheid en empowerment van vrouwen en meisjes. Zo riep Nederland de VN-Veiligheidsraad op internationale vrouwendag op een vrouwelijke delegatie af te vaardigen. Deze diplomatieke inzet wordt geïntensiveerd door de belangen van vrouwen en meisjes mee te nemen in politieke consultaties over alle terreinen van het beleid. Dit geldt specifiek voor de rol van vrouwen in conflictpreventie en vredesbesprekingen, een prioriteit voor het Nederlandse lidmaatschap van de VN Veiligheidsraad in 2018.

Gender mainstreaming

Nederland is een flink eind op weg met gender mainstreaming, en wil hier nog verdere stappen in zetten. Het kabinet wil genderresultaten op de verschillende beleidsterreinen beter zichtbaar maken.

27. Voor de inzet op nationaal niveau: Emancipatienota 2018-2021, Principes in de praktijk (Kamerstuk 30420 nr. 270).

28. Het Nationaal Actieplan voor resolutie 1325 (VN-Veiligheidsraad) over 'Vrouwen, Vrede en Veiligheid' is een samenwerkingsverband tussen ministeries, universiteiten en vijftig Nederlandse maatschappelijke organisaties.

2. Investeren in stabiliteit en armoedebestrijding

“The 2030 Agenda for Sustainable Development contains the blueprint of the common vision of society towards which the world is trying to move. Inclusive and sustainable development not only is an end in itself but also happens to be the best defense against the risks of violent conflict. The 2030 Agenda also contains the promise to leave no one behind in the quest to build such societies.”

Uit: Peacebuilding and sustaining peace, Report of the Secretary-General of the UN, januari 2018

Bijdragen aan armoedebestrijding en inclusieve, duurzame ontwikkeling volgens de SDG-agenda voor 2030 is een doel op zich. Tegelijk is dit de beste aanpak voor het tegengaan van instabiliteit en het verminderen van het risico van gewapend conflict. Het kabinet gaat mede vanuit het oogpunt van preventie met zowel financiële als diplomatieke middelen meer aandacht geven aan de instabiele regio's in de nabijheid van Europa: de West-Afrikaanse Sahel, de Hoorn van Afrika, het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Deze inzet op stabiliteit, armoedebestrijding en inclusieve groei – in samenwerking met de betrokken landen – beoogt mensen in eigen land meer perspectief te bieden op een behoorlijk en veilig bestaan en is daarmee tevens een lange termijn investering in het tegengaan van irreguliere migratie. Hierbij trekt Nederland zoveel mogelijk op in EU-verband en met andere partners om de slagkracht te vergroten.

| 29 |

Actielijnen voor stabiliteit en armoedebestrijding

- West-Afrika/Sahel, de Hoorn van Afrika, het Midden-Oosten en Noord-Afrika worden de nieuwe focusregio's in het ontwikkelingsbeleid.
- Er komen nieuwe programma's voor (beroeps)onderwijs, werkgelegenheid en rechten van vrouwen en meisjes in de focusregio's.
- De bestaande inzet op het gebied van voedsel/landbouw, water en gezondheid wordt sterker gericht op de focusregio's.
- Vanuit geïntegreerd beleid investeren we in rechtvaardige en vreedzame samenlevingen.
- Substantieel bijdragen aan opvang van vluchtelingen in de regio en aan migratiesamenwerking.
- Uitbreiden van noodhulp en actieve humanitaire diplomatie.

2.1 Onderwijs, werk en keuzevrijheid voor vrouwen en meisjes

Investeren in onderwijs

Als onderdeel van de aanpak van grondoorzaken en het creëren van perspectief voor jongeren gaat Nederland in de focusregio's de inzet op het gebied van (beroeps)onderwijs uitbreiden. Relevant onderwijs vergroot de kans op werk en inkomen en geeft jonge vrouwen en meisjes meer keuzevrijheid.²⁹

De toegang tot onderwijs is in ontwikkelingslanden sterk verbeterd. Maar vooral in de armste landen en fragiele staten gaan nog veel kinderen niet naar school, en leren ze vaak te weinig als ze wel gaan.³⁰ Onderwijs heeft een positieve invloed op economische kansen: met één jaar extra onderwijs stijgen individuele inkomsten met 10 procent, en in het geval van meisjes/vrouwen zelfs met 20 procent. De economie vaart wel bij beter onderwijs.³¹ Onderwijs werkt tegen kinderarbeid. Meisjes die onderwijs hebben gevolgd krijgen in Sub-Sahara Afrika de helft minder kinderen. Schoolgaande meisjes zijn ook minder vaak slachtoffer van kindhuwelijken en huiselijk geweld.³²

Basisonderwijs en onderwijsbeleid

Nederland gaat via het Global Partnership for Education (GPE) een nieuwe bijdrage leveren aan ondersteuning van het onderwijsbeleid in ontwikkelingslanden. De fondsen worden vooral ingezet in landen die achterblijven, zoals in de Sahel en de Hoorn van Afrika. GPE is in 2002 mede door Nederland opgericht en heeft sindsdien meer dan zestig ontwikkelingslanden geholpen bij het verbeteren en uitvoeren van hun onderwijsplannen. Dankzij GPE-programma's gingen in de periode 2002-2015 zo'n 72 miljoen meer kinderen naar het basisonderwijs en maakte een hoger percentage kinderen de school af. Zo steeg het aandeel meisjes dat de basisschool afmaakte van 56 procent naar 74 procent. De intensivering op het gebied van onderwijs worden verder ingevuld via Education Cannot Wait en door onderwijs beter te verankeren binnen andere programma's (zie ook 2.4 Opvang in de Regio).

Beroepsonderwijs

Basisonderwijs is belangrijk, maar niet genoeg. In de focusregio's gaat Nederland daarom (beroeps) onderwijs steunen waarmee jongeren betere kansen krijgen op de lokale arbeidsmarkt. Specifieke aandacht gaat daarbij uit naar meisjes. Het gaat om beroepsonderwijs, van ambachtelijke basistraining tot technisch onderwijs zoals agrarische scholing en het bijbrengen van vaardigheden op digitaal gebied. Ook leer-/werkplaatsen, waarbij jongeren naast de opleiding praktische ervaring opdoen binnen een bedrijf, zijn van belang. Beroepsonderwijs wordt ondersteund daar waar ook productieve activiteiten en jonge ondernemers worden gesteund. Het Orange Knowledge Programme richt zich

29. Motie Van den Hul c.s., 34775 XVII, nr. 32

30. In totaal gaat het om 250-300 miljoen kinderen die niet naar school gaan. In de Beleidsdoorlichting Education matters: Policy review of the Dutch contribution to basic education 1999-2009 concludeerde IOB dat de Nederlandse steun voor basisonderwijs in ontwikkelingslanden effectief was geweest, maar ook dat dit nog 'unfinished business' was.

31. Global Partnership for Education July 2015, www.globalpartnership.org/blog/17-ways-education-influences-new-17-global-goals

32. IOB (2015), Premises and promises - A study of the premises underlying the Dutch policy for women's rights and gender equality

Jongeren op een school in Nairobi gebruiken laptops in de klas

Foto: Visum/Internationaal/De Beeldunnie

op het versterken van hoger en middelbaar beroepsonderwijs. In lijn met het regeerakkoord verhoogt Nederland het aantal beurzen onder het Netherlands Fellowship Programme en het MENA Scholarship Programme voor de nieuwe focuslanden Libanon, Jordanië en Irak.

Werk en inkomen

Het kabinet zet meer middelen in op het creëren van werk en inkomen voor jongeren en vrouwen in de focusregio's, als onderdeel van het beleid voor de ontwikkeling van de private sector en de aanpak van grondoorzaken.

Een groeiend probleem in Afrika en het Midden-Oosten is de hoge jeugdwerkloosheid, en laagbetaald werk dat niet past bij het ambitieniveau van veel jongeren. Het aantal Afrikaanse jongeren van 15-24 jaar verdubbelt tussen 2015 en 2050 tot meer dan 460 miljoen.³³ De Arabische regio heeft volgens de Wereldbank de komende tien jaar minimaal 24 miljoen nieuwe banen nodig om alleen al te voorkomen dat de werkloosheid verder groeit. Zonder structurele verbeteringen in de economie blijft de toename van de werkgelegenheid in deze regio's ver achter bij de bevolkingsgroei.

Nederland wil meer jongeren en vrouwen in de focusregio's helpen aan stabiel werk en inkomen. Nieuwe banen worden gecreëerd door ondersteuning van (mkb-)bedrijven met groeipotentieel, en door jongeren en vrouwen te stimuleren een eigen onderneming te starten.³⁴ Belangrijk daarbij is het om betere toegang te bieden tot financiering, productiemiddelen en afzetmarkten. Vooral in Afrika gaat het daarbij om versterking en modernisering van de landbouw, als sector die bij uitstek werkgelegenheid en ontwikkeling biedt. Ondersteuning van boerenbedrijven met betere zaden, irrigatie, opslag en logistiek, landrechten en ondernemerschapsvaardigheden is essentieel, en kan bijdragen aan het afremmen van de trek naar de stad. Er wordt ook nadrukkelijk ingespeeld op de mogelijkheden die ICT biedt voor werkgelegenheid en ondernemerschap van jongeren en vrouwen. Het bredere beleid voor private sectorontwikkeling (zie H3) besteedt ook extra aandacht aan het creëren van werk en inkomen in de focusregio's.³⁵

33. UN World Population Prospects 2017

34. Motie Voordewind-Kuik Kamerstuk 34775 VII nr. 37

35. Mede in het kader van de uitvoering van de motie Bouali over de intensivering van de samenwerking met Marokko op hulp en handel (Kamerstuk 34 725 XVII, nr. 14)

Werkneemster bij Ubbink
Solar panels in Kenia

Foto: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Toegang tot financiële diensten

Wereldwijd zijn nog twee miljard mensen uitgesloten van enige vorm van formele financiële dienstverlening, zoals betalen, sparen, verzekeringen, kredieten en pensioenen. In ontwikkelingslanden heeft slechts 65 procent van de vrouwen een bankrekening, tegen 72 procent van de mannen; in de armste huishoudens ligt dit percentage nog beduidend lager.³⁶ Toegang tot financiële diensten is cruciaal voor een beter bestaan.

BHOS investeert in fondsen en technische assistentie zodat meer mensen – en vooral vrouwelijke en jonge ondernemers – toegang krijgen tot deze diensten. Technologische ontwikkelingen helpen: mobiel bankieren breidt zich uit in veel ontwikkelingslanden. De kosten ervan zijn laag en toegang is relatief gemakkelijk te organiseren, ook op het platteland en voor vluchtelingen en ontheemden. We investeren ook in de ontwikkeling van nieuwe financiële producten voor kwetsbare groepen in ontwikkelingslanden, zoals pensioensystemen voor de informele sector en verzekeringen tegen ziekte en misoogsten.

Keuzevrijheid en verbeterde toegang tot anticonceptie

Nederland investeert in keuzevrijheid op het gebied van seksualiteit, gezondheid en aantal kinderen. Specifiek in West-Afrika gaan we meer bijdragen aan toegang tot anticonceptie voor meisjes en vrouwen.

Keuzevrijheid over seksualiteit en kinderen biedt greep op eigen toekomst

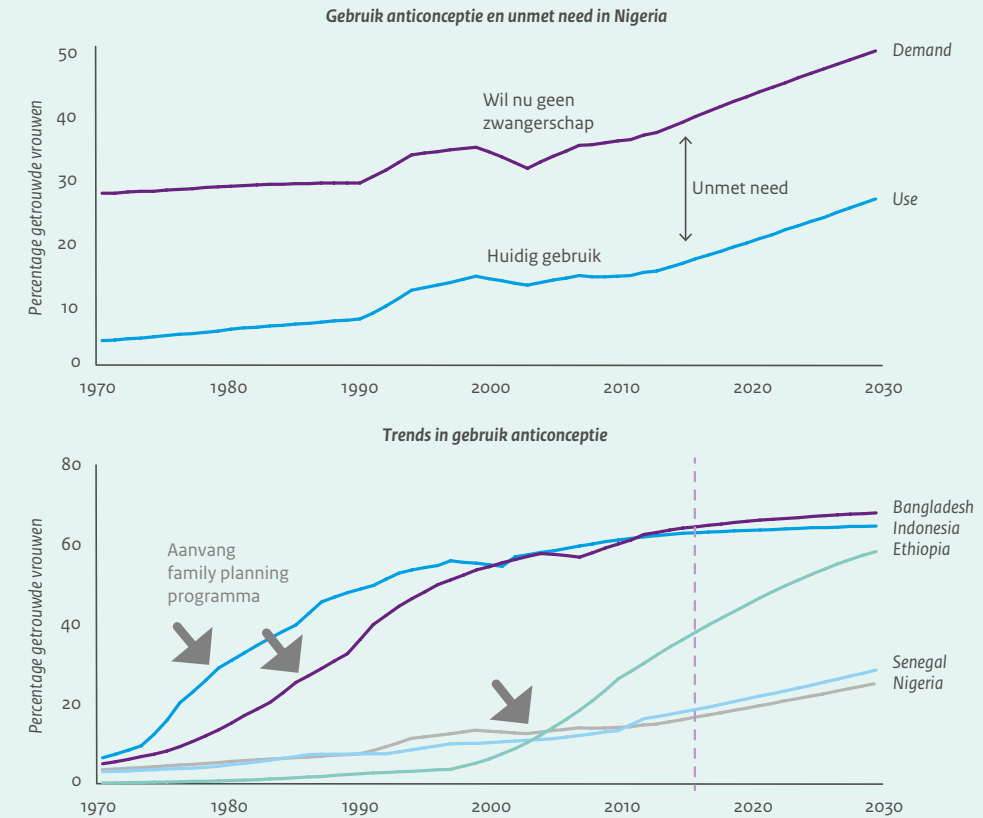
In ontwikkelingslanden hebben 214 miljoen vrouwen die gebruik willen maken van moderne anticonceptie daar geen toegang toe: de zogenaamde ‘unmet need’.³⁷ Hierdoor krijgen zij niet de mogelijkheid te kiezen voor het uitstellen van een eerste zwangerschap, of het vermijden van snel opeenvolgende zwangerschappen. Bovendien zijn meisjes en vrouwen onvoldoende in staat zich te beschermen tegen hiv. Zij krijgen al met al minder kans hun leven zo in te richten dat zichzelf en hun kinderen zich volledig kunnen ontwikkelen.

Inspelen op vraag naar informatie en anticonceptie

In de meeste delen van de wereld is de omvang van de bevolking nagenoeg stabiel. Ook in de meeste Aziatische ontwikkelingslanden is dit het geval. Economische vooruitgang, onderwijs en publieke investeringen in voorlichting en voorbehoedsmiddelen hebben hieraan bijgedragen. Grote uitzondering is Sub-Sahara Afrika. Voor sommige gebieden, waaronder de Sahel-regio, wordt al in 2050 een verdrievoudiging van de bevolking voorspeld. Enkele Afrikaanse landen, zoals Ethiopië en Rwanda, zijn begonnen toegang tot anticonceptie te verbeteren. Ook verscheidene overheden in West-Afrika overwegen inmiddels hun opties. Door in te spelen op de vraag naar voorbehoedsmiddelen en voorlichting kunnen overheden bijdragen aan een meer duurzame ontwikkeling van hun land.

36. World Bank (2018), The Global Findex Database 2017
37. WHO Factsheet Family Planning/Contraception, 2018

Figuur 4: Invloed van de beschikbaarheid van anticonceptiemiddelen op het gebruik hiervan

Bron: John Bongaarts & Karen Hardee (2017), Population Growth - a Priority for Development Efforts

Investeren in rechten en diensten

Nederland investeert met een integrale aanpak in seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR) en de bestrijding van hiv en aids:³⁸

- Toegang tot informatie en middelen: seksuele voorlichting, anticonceptie, middelen voor veilige zwangerschap en bevalling, en waar nodig veilige abortus en aidsremmers.
- Toegang tot medische preventie en zorg, zonder discriminatie op grond van gender, seksuele voorkeur of beroep; ook voor mensen op de vlucht en in crisissituaties.
- Seksuele en reproductieve rechten ook voor mensen die gestigmatiseerd worden, zoals sekswerkers, LHBTI en mannen die seks hebben met mannen.
- Het voorkomen en bestraffen van (seksueel) geweld, kinderprostitutie en misbruik in de seksindustrie, en het tegengaan van discriminerende praktijken zoals gendercide en kindhuwelijken.

Nederland ondersteunt daartoe internationale organisaties – waaronder WHO, UNFPA, UNAIDS,

38. Motie Bouali/Van den Hul, Kamerstuk 34775 XVII, nr. 31

Unicef, GAVI (Vaccine Alliance) en het Global Fund to fight AIDS, TB and Malaria (GFATM) – en ngo's. Ook financieren we onderzoek en innovatie, en versterken ambassadeprogramma's de gezondheidssector. In humanitaire hulp bevordert Nederland toegang tot seksuele en reproductieve gezondheid en uitvoering van de *Minimal Initial Service Package for Reproductive Health in Crisis*.

Vanaf 2018 draagt Nederland bij aan de Global Financing Facility in support of 'Every Woman, Every Child' (GFF). Dit is onderdeel van de intensivering op SRGR. GFF financiert overheidsplannen voor verbetering van de gezondheidssector voor moeder, kind en adolescenten. Deelname aan GFF biedt de mogelijkheid overheidsbeleid op het gebied van anticonceptie, seksuele voorlichting, hiv-preventie en het voorkomen van gender-based violence te versterken. Verder agendeert Nederland in politieke en diplomatieke contacten gevoelige thema's zoals seksuele voorlichting, rechten en abortus. Daarbij maken we gebruik van het grote Nederlandse netwerk, zoals de door Nederland opzette en gesteunde beweging *She Decides*.⁴⁰

2.2 Voedselzekerheid, landbouwontwikkeling en water

Betere voeding en klimaatslimme landbouw

Nederland levert een belangrijke bijdrage aan de bestrijding van honger en ondervoeding en verbetering van de landbouwproductie. Miljoenen kinderen krijgen betere voeding, miljoenen boeren en boerinnen profiteren van betere productiemethoden en toegang tot markten. Er wordt werkgelegenheid gecreëerd in de landbouwsector. We richten nieuwe en bestaande programma's meer op de focusregio's.

Landbouw

Landbouw is in veel ontwikkelingslanden de belangrijkste economische sector. Investerings leveren een impuls aan lokale werkgelegenheid, met positieve effecten op welvaart en stabiliteit in deze landen. Bovendien is de ontwikkeling van de voedsellandbouw belangrijk voor het duurzaam uitbannen van honger. Wereldwijd kampen echter 500 miljoen boeren(familie)bedrijven met zeer lage productiviteit en inkomens door gebrek aan productiemiddelen, kennis en toegang tot afzetmarkten, met name in Sub-Sahara Afrika. Nederland kan met zijn sterke agrokennis en innovatief vermogen een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van de landbouw wereldwijd.

40. Motie Asscher/Ploumen, Kamerstuk 34775, nr. 29

Innovatieve aanpak van landrechten

Betere landrechten en duurzaam landbeheer zijn essentiële randvoorwaarden voor het behalen van tenminste de helft van de SDG's en de klimaatdoelstellingen van Parijs. Vooral rond de snelgroeende steden, bij infrastructuurprojecten en grootschalige landbouwinvesteringen delven veel oorspronkelijke bewoners en landgebruikers het onderspit, vaak door onvoldoende wettelijke bescherming. Het opzetten van kadasters is een belangrijke stap naar verbetering, evenals betrouwbare rechtspraak, eerlijk erfrecht en transparant bestuur.

Nederland is voorloper in het wereldwijd bevorderen van betere landrechten. Daartoe werken we in innovatieve coalities van overheid, bedrijven, financiële instellingen, maatschappelijke organisaties en universiteiten, zoals de Nederlandse *Land Governance Academy (LANDaG)*, de Land Dialoog en de *Food and Land Use Coalition*. Nederlandse instellingen als het Kadaster en de universiteiten van Groningen, Utrecht, Wageningen en Twente bevorderen samen met maatschappelijke organisaties en lokale overheden een innovatieve aanpak gericht op grotere rechtszekerheid over landrechten en landbeheer.⁴¹ Interventies in onder meer Senegal en Kenia laten zien dat betere landrechten vooral voor vrouwen en jongeren een enorm positief effect kunnen hebben op zelfredzaamheid, productiviteit en werkgelegenheid.

In samenwerking met het ministerie van LNV wordt met lokale, internationale en Nederlandse partners gewerkt aan innovatieve, klimaatslimme oplossingen die productiviteit en inkomens verhogen. Het klimaatbestendig maken van de landbouw is een essentieel onderdeel van de nationale klimaatplannen van veel ontwikkelingslanden. Jaarlijks worden miljoenen boeren en boerinnen bereikt met training, advies, verbeterde zaden, inputs en financiële diensten. Aansluitend op de snelle urbanisatie en de toenemende vraag naar voedsel en banen, zal Nederland de ontwikkeling van bedrijven in arbeidsintensieve sectoren, zoals groenteteelt, ondersteunen. We blijven investeren in de versterking van boerenorganisaties, landrechten en landbouwkundig onderzoek. Nederland wil in 2030 de productiviteit en/of het inkomen verdubbeld hebben van tenminste acht miljoen boerenbedrijven.

Nederland zal in de Sahel, de Hoorn en de MENA-regio boeren en veehouders ondersteunen om zich te weren tegen de gevolgen van klimaatverandering, met innovatieve programma's als *Geodata for Agriculture and Water* en *zScale*. In de Sahel-regio zal de inzet in de landbouw hand in hand gaan met steun voor beter watermanagement en rehabilitatie van gedegradieerd land (zie kader Sahel).

Honger en ondervoeding

Het aantal mensen met honger nam de afgelopen decennia af; klimaatverandering en conflict dreigen successen uit het verleden echter teniet te doen. Bijzondere aandacht verdient de groep van 150 miljoen jonge kinderen die door ondervoeding onherstelbare fysieke en mentale schade oploopt (*stunting*). In samenwerking met onder meer Unicef en de Global Alliance for Improved Nutrition (GAIN) en via ambassadeprogramma's worden jaarlijks miljoenen ondervoede kinderen bereikt met verrijkte

41. Zie www.landgovernance.org en www.kadaster.com/nl/-fit-for-purpose-land-administration

voeding. Met ondersteuning van lokale voedselproductie zet Nederland in op een beter lokaal aanbod en gebruik van gezond voedsel om ondervoeding duurzaam tegen te gaan. Nederland wil in 2030 tenminste 32 miljoen mensen blijvend uit een situatie van ondervoeding hebben geholpen.

Gecombineerde inzet op voedsel, landbouw, water en klimaat rond steden in de Sahel

Nederland gaat rond kleinstedelijke groeikernen in de Sahel samenhangende programma's opzetten op het gebied van voedselzekerheid, water en klimaat. Snelle urbanisatie leidt niet alleen tot enorme uitdagingen, maar biedt ook kansen: er vormt zich een grotere afzetmarkt voor producten en diensten en dus mogelijkheden voor werk en inkomen, ook voor mensen werkzaam in de informele sector.

De geïntegreerde aanpak is gericht op:

- Toegang van kwetsbare groepen tot basisvoorzieningen: voedsel, drinkwater/sanitaire voorzieningen en hernieuwbare energie. Dit draagt direct bij aan het behalen van de Nederlandse ambities voor 2030 op het gebied van SDG-2, SDG-6 en SDG-7.
- Werk en inkomen, in het bijzonder voor jongeren (SDG-8). Interventies zijn gericht op het verbeteren van het verdienvermogen in de geïrrigeerde tuinbouw, de verwerking van landbouwproducten en de ontwikkeling van markten. Jonge mannen en vrouwen krijgen toegang tot innovaties zoals efficiënte irrigatiemethoden en mechanisatie, ook om het werk aantrekkelijk te maken. Zekerheid over landrechten is hierbij belangrijk.
- Verduurzaming van de regenafhankelijke landbouw en veeteelt (SDG-2). De inzet is gericht op versterking van de marktgerichtheid en vermindering van de kwetsbaarheid voor landdegradatie en klimaatverandering. Waar mogelijk wordt hierbij aangesloten bij het Afrikaanse plan tegen landdegradatie en verwoestijning: het Grote Groene Muur initiatief.⁴²
- Bescherming tegen overstromingen, waterschaarste en watervervuiling in en rond kleinstedelijke groeikernen: opvang en hergebruik van water, verbeterde drainage en zuivering van afvalwater om de leefbaarheid in deze steden te verbeteren. Dit sluit direct aan bij SDG-6 en SDG-13.

Werken met lokale instituties is het uitgangspunt, zodat activiteiten kunnen worden voortgezet na afloop van de financiering. De uitvoering gebeurt grotendeels door organisaties met een bewezen trackrecord in de Sahel, en door voort te bouwen op bestaande initiatieven (o.a. SNV, IFAD, IFDC, Unicef). Afstemming vindt plaats met bestaande coördinatiemechanismen (G5 Sahel en de Sahel Alliantie). De opschaling wordt bevorderd door partnering met grotere initiatieven van de EU, VN en de Ontwikkelingsbanken.

Voor de Hoorn is een soortgelijk gebundeld initiatief voorzien, aangepast aan de specifieke context. In het Arabische deel van de focusregio's zal de nadruk liggen op innovatieve landbouwmethoden met minder water- en energiegebruik, en de transitie naar hernieuwbare energie.

⁴². Motie Diks c.s., Kamerstuk 34775 XVII nr. 22

Waterbeheer, drinkwater en sanitaire voorzieningen

Nederland gebruikt zijn kennis en ervaring in de watersector voor verduurzaming van waterbeheer, drinkwater- en sanitaire voorzieningen in de focusregio's.

De toenemende vraag naar schoon water, afnemende beschikbaarheid, slecht bestuur en klimaatverandering dragen bij aan een chronische watercrisis. Een half miljard mensen heeft nu al te maken met voortdurende waterschaarste, zeker in de Sahel, Hoorn van Afrika en Arabische regio. Dichtbevolkte delta's kampen met overstromingen, bodemdaling en verzilting. Dit bedreigt landbouw, veeteelt en energievoorziening, maar ook veiligheid en stabiliteit.

Duurzaam waterbeheer

Nederland staat internationaal bekend om zijn innovatieve oplossingen die mensen en infrastructuur beschermen tegen overstromingen, waterschaarste en -vervuiling. Veel landen hebben behoefte aan steun om hun kennis over dergelijke oplossingen te vergroten, en de benodigde instituties en infrastructuur te versterken. Nederland werkt hiervoor samen met regionale, nationale en lokale waterbeheerders, en met ontwikkelingsbanken, de VN-Voedsel en Landbouworganisatie FAO, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en bedrijven. Zo ondersteunen we Bangladesh met oplossingen op basis van duurzaam ecosysteembeheer, en maakt de *Blue Deal* langjarige partnerschappen mogelijk tussen waterschappen en buitenlandse partners.

Programma's in waterschaarse landen zoals Mali focussen op efficiënter watergebruik in de landbouw en het opvangen, vasthouden en hergebruiken van water. Nederland blijft regionale stroomgebiedorganisaties ondersteunen voor de Nijl, de Senegalrivier, de Niger, het Tsjaadmeer en de Zambezi. Daarnaast ontwikkelt Nederland het *Water, Peace and Security* initiatief. Dat beoogt vroegtijdig waarschuwingssignalen op te vangen bij dreigende waterconflicten, partijen te mobiliseren om geschillen op te lossen en escalatie te voorkomen, en capaciteit te versterken om aan de onderhandelingstafel het beschikbare water beter te verdelen. Nederland ondersteunt specifiek de deelname van vrouwen in het voorkomen en oplossen van conflicten over water (*women in water diplomacy*). Ook in handelsrelaties en samenwerking met bedrijven wordt waterbesparing en het tegengaan van vervuiling bepleit, vooral in landschappen die hoge natuur- en economische waarde combineren.

Samenwerking met de departementen Infrastructuur en Waterstaat, Landbouw, en Economische Zaken en Klimaat in stedelijke delta's – en het bijbehorende achterland – wordt voortgezet (Internationale Waterambitie 2016). In vijftien landen werken we aan veilige delta's, waarmee een bijdrage wordt geleverd aan voedselzekerheid (SDG-2), klimaatadaptatie (SDG-13), en duurzame steden (SDG-11).

Drinkwater, sanitaire voorzieningen en hygiëne (WASH)

Nederland blijft inzetten op het realiseren van het recht op drinkwater voor 30 miljoen mensen (SDG-6.1) en op sanitaire voorzieningen voor 50 miljoen mensen (SDG-6.2). Op scholen dragen deze voorzieningen bij aan betere deelname van meisjes in het onderwijs. Daarnaast werken we aan het verlagen van de risico's voor institutionele investeerders (zoals pensioenfondsen) bij investeringen in waterinfrastructuur. In Kenia worden dit jaar de eerste obligaties uitgeschreven voor investeringen in lokale drinkwaterbedrijven.

De impact van waterschaarste in onder meer de Sahel en de Hoorn op drinkwatervoorzieningen krijgt extra aandacht. We versterken de verbinding tussen WASH, verbeterd stroomgebiedbeheer en behoud van ecosystemen zoals rivieren en wetlands. Nederland stimuleert de inzet van kwetsbare groepen en vrouwen, met hulp van lokale maatschappelijke organisaties, bij het ontwerp, de uitvoering en het beheer van WASH-voorzieningen. In de focusregio's verkennen we mogelijkheden om lokaal kapitaal te genereren voor noodzakelijke infrastructuur.

2.3 Rechtvaardige en vreedzame samenlevingen

Ook met versterking van de rechtstaat en vredesprocessen wil Nederland bijdragen aan het voorkomen en duurzaam oplossen van conflicten. Afhankelijk van de situatie in een land kan het gaan om het verbeteren van de directe veiligheid van burgers, vredesonderhandelingen, conflictbemiddeling of de opbouw van rechtsprekende instanties of democratische instellingen. SDG-16 (rechtvaardige, vreedzame en inclusieve samenlevingen) vormt de leidraad voor deze inzet.

Een functionerende rechtstaat en legitiem bestuur zijn cruciale voorwaarden voor sociaaleconomische ontwikkeling, stabiliteit en veiligheid op langere termijn. In veel landen in de focusregio's ontbreekt dit. Justitie en openbaar bestuur zijn vaak zwak en dienen niet zelden vooral de heersende elites, zonder veel oog voor de rechten en behoeften van de hele bevolking.

De sleutel tot verbetering ligt in deze landen zelf. Veranderingen en hervormingen moeten in de eerste plaats van de overheid en/of belangrijke lokale maatschappelijke actoren komen. Nederland ondersteunt deze processen met partners zoals de EU, de VN, de Wereldbank en niet-gouvernementele actoren. Het centrale doel is bijdragen aan legitieme stabiliteit, waarbij burgers zich vertegenwoordigd en veilig voelen.

Versterking van rechtssystemen en veiligheid voor burgers

Nederland steunt versterking van de rechtstaat, zodat burgers betere mogelijkheden krijgen hun recht te halen. Het gaat om toegang tot recht voor alledaagse geschillen over familie, werk en bezit, maar ook voor misdrijven of mensenrechtenschendingen. Daarbij wordt bijvoorbeeld in Mali gekeken naar de hele strafrechtketen: van politie en rechters tot gevangenis, op nationaal en lokaal niveau. In landen met grove mensenrechtenschendingen zoals Irak en Syrië ligt de focus op het vergaren van bewijs, zodat er in de toekomst vervolging kan plaatsvinden. Op internationaal niveau zal Nederland samen met Sierra Leone en Argentinië een leidende rol spelen in de International Justice Task Force.

Veiligheid van burgers vereist daarnaast goed functionerende veiligheidsdiensten, zoals (buurt)politie en leger, die daadwerkelijk fysieke bescherming bieden aan alle groepen in de samenleving. Nederland draagt hieraan bij, en bevordert dat deze diensten verantwoording afleggen aan publiek en parlement. Evenals in voorgaande jaren investeren we in ontminning van voormalige conflictgebieden. Hierdoor kunnen mensen veilig terugkeren naar hun woongebieden en hun levens weer oppakken.

Vredesprocessen en legitiem bestuur

Bij de steun aan vredesprocessen ligt de nadruk op het ondersteunen van vredesprocessen die verder gaan dan een politiek akkoord. Vrede is pas duurzaam als de grieven van alle betrokkenen gehoord worden en het gebrek aan vertrouwen tussen burgers en staat is hersteld (sociaal contract). In Zuid-Somalië richt Nederland zich bijvoorbeeld op jonge leiders om hen te betrekken bij het veiliger maken van het land. We steunen ook de professionalisering van politieke partijen en parlementen, zodat deze meer open staan voor de stem van vrouwen en jongeren. Voor het herstel van vertrouwen tussen burgers en staat is lokaal bestuur essentieel.⁴³ Nederland zal komende jaren meer inzetten op versterking van burgerparticipatie in lokale besluitvormingsprocessen, zodat burgers zich vertegenwoordigd en gehoord voelen. De verbindende rol van cultuur kan hierbij ook van belang zijn.⁴⁴

Preventie radicalisering

Nederland intensificeert programma's die gericht zijn op groepen die het meest vatbaar zijn voor aansluiting bij gewelddadig extremistische groepen. Zoals bijvoorbeeld de projecten in Centraal-Mali die zich richten op het beter betrekken van jongeren bij besluitvormingsprocessen. In Tunesië zal worden gewerkt aan alternatieve toekomstperspectieven voor gemarginaliseerde jongeren en versterking van vertrouwen tussen deze groep en lokale veiligheidsautoriteiten. Tegelijkertijd wordt binnen het eerder beschreven beleid gericht op onderwijs, werkgelegenheid, landbouw en water aandacht besteed aan preventie van conflicten en vatbaarheid voor gewelddadig extremisme.⁴⁵

Geïntegreerde benadering

Daar waar de veiligheid van burgers op grote schaal in het geding is, blijft Nederland een betrouwbare partner die bescherming biedt door een evenredige bijdrage te leveren aan vredesmissies en crisisbeheersingsoperaties (zoals ook in de GBVS staat beschreven). Waar mogelijk hanteren we bij het werken aan legitieme stabiliteit en vredesprocessen een 'geïntegreerde benadering': een aanpak waarbij ontwikkelingssamenwerking, diplomatieke activiteiten, en defensie en justitie- en politie-inspanningen zoveel mogelijk in onderlinge afstemming worden ingezet. Deze vorm van geïntegreerd beleid is de afgelopen jaren onder meer in Afghanistan en Mali toegepast. Recentelijk is Nederland betrokken bij het G5 Sahel initiatief, waarin Burkina Faso, Mali, Mauritanië, Niger en Tsjad samen met onder meer Europese lidstaten (waaronder Frankrijk en de Benelux), de EU en de Afrikaanse Unie grensoverschrijdende veiligheidsproblemen aanpakken. Nederland steunt de regionale G5 Sahel troepenmacht, waarbij we nadrukkelijk aandacht vragen voor mensenrechten en civiel-militaire samenwerking.

In aanvulling hierop zet Nederland de komende jaren nog sterker in op een geïntegreerde inzet van de civiele en militaire beleidsinstrumenten op het gebied van conflictpreventie en het bevorderen van duurzame vrede. De Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie en de Defensienota bieden hiervoor goede aanknopingspunten.

43. Bij deze programma's wordt samengewerkt met NIMD en VNG-International

44. Zoals aangegeven in het Beleidskader internationaal cultuurbeleid 2017-2020 (Kamerstuk 31482 Nr.97).

45. Het is bijvoorbeeld van belang dat ook via onderwijs een cultuur van vrede en acceptatie van diversiteit wordt bevorderd, in lijn met SDG-4.7.

Conflictsensitiviteit

Een belangrijke oorzaak van gewelddadig conflict is dat groepen zijn uitgesloten van zeggenschap, macht, kansen, gerechtigheid en veiligheid.⁴⁶ De Nederlandse inzet in fragiele regio's en conflictgebieden is daarom mede gebaseerd op een 'conflict-sensitieve analyse'. Gezamenlijke analyses (met andere donoren en instellingen) zijn van belang, waarbij ook de genderdimensie wordt meegenomen. Het streven is veel beter rekening te houden met onbedoelde effecten van interventies op alle groepen in de samenleving, en ervoor te zorgen dat interventies bestaande conflicten niet aanwakkeren of voeden. Zo worden in Ethiopië bij steun voor investeringen in de landbouwsector lokale consultants ingezet voor het opstellen van een sociale impactanalyse. Dit om beter zicht te krijgen op lokale grieven, zoals rond landrechten. Voor conflictsensitief beleid is het belangrijk conflict- en instabiliteitsrisico's beter in kaart te brengen (*early warning*), om ze vroegtijdig te kunnen adresseren (*early action*).

2.4 Opvang en bescherming in de regio, en migratiesamenwerking

Opvang en bescherming in de regio

Opvang en bescherming in de regio van zowel vluchtelingen als kwetsbare migranten worden regulier onderdeel van het BHOS-beleid. In lijn met het regeerakkoord wordt hierop een relatief groot deel van de intensiveringsmiddelen ingezet.

De groeiende groep vluchtelingen en ontheemden in de wereld zoekt meestal bescherming dicht bij huis. Zo vangen de buurlanden van Syrië 5,4 miljoen vluchtelingen op. De Hoorn van Afrika telt 3,2 miljoen vluchtelingen. Er zijn 2,5 miljoen Afghaanse vluchtelingen buiten hun land. Velen zoeken hun toevlucht in steden en dorpen in plaats van vluchtelingenkampen, vooral omdat daar meer kans is op werk. Internationaal is consensus ontstaan over de wenselijkheid van een nieuwe aanpak: in plaats van langdurige, uitzichtloze opvang in kampen moeten vluchtelingen de kans krijgen in het land van opvang een bestaan op te bouwen, tot terugkeer mogelijk is.⁴⁷

Deze vorm van opvang zet echter druk op de lokale gemeenschap, de dienstverlening van de overheid en de lokale economie. Daarom zijn investeringen gewenst in gastgemeenschappen en is aandacht nodig voor de effecten op de sociale cohesie. Landen als Jordanië, Turkije en Ethiopië hebben zich bereid getoond vluchtelingen meer ruimte te geven om mee te draaien in de lokale samenleving. Daarvoor vragen ze intensievere internationale samenwerking. Nederland heeft hiervoor de afgelopen jaren een aantal programma's gesteund (ook in Europees verband) en zal hier nu meer structureel in deelnemen.⁴⁸ In lijn met het regeerakkoord wordt hierop een relatief groot deel van de intensiveringsmiddelen ingezet (128 miljoen euro per jaar). Uitgangspunten zijn de eerbiediging van mensenrechten, het gebruik maken van lokale structuren, en waar mogelijk innovatieve financiering en samenwerking

46. Wereldbank/VN (2018), Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict

47. Deze visie komt ook duidelijk naar voren in de Verklaring van New York voor Vluchtelingen en Migrantten van september 2016 en het Comprehensive Refugee Response Framework dat daarvan onderdeel uitmaakt.

48. Nederland coördineert het Europese Regional Development Protection Programme (RDPP) voor de Hoorn van Afrika, en leidt een grote evaluatie om de effecten daarvan vast te stellen.

met de private sector. Nederland steunt programma's gericht op de volgende aspecten.

Onderwijs voor vluchtelingenkinderen

Meer dan 3,5 miljoen vluchtelingenkinderen tussen 5 en 17 jaar kunnen niet naar basis- of voortgezet onderwijs. Dit dreigt een verloren generatie te worden.⁴⁹ Nederland steunt daarom onderwijsprogramma's voor vluchtelingenkinderen in Jordanië en Libanon en breidt dit uit naar Irak en de Hoorn van Afrika. De nadruk ligt op het bieden van betere kansen aan jongeren op de arbeidsmarkt door middel van relevant (beroeps)onderwijs, met speciale aandacht voor meisjes.

Toegang tot voorzieningen

Om overmatige druk te voorkomen op lokale voorzieningen – zoals gezondheidszorg, water, elektriciteit en vuilnisophaaldiensten – moeten deze worden uitgebreid in gebieden waar veel vluchtelingen verblijven. De Wereldbank en de EU zijn voor Nederland belangrijke samenwerkingspartners op dit gebied. Daarnaast werken we met organisaties die gastgemeenschappen helpen voorzieningen voor vluchtelingen te integreren in hun planning.

Werk en inkomen voor vluchtelingen en kwetsbare gastgemeenschappen

Door het aanbieden van opleidingen en trainingen bevordert Nederland dat lokaal bedrijfsleven vluchtelingen in dienst neemt. Ook geven we gerichte steun aan startups en sociale ondernemingen, en aan verbeteringen in sectoren waarin veel vluchtelingen werkzaam zijn zoals de land- en tuinbouw. Handelsmissies en de inzet van het instrumentarium voor private sectorontwikkeling kunnen hierbij een rol spelen.

Bescherming van kwetsbare groepen

Zeker in situaties van instabiliteit en langdurige ontheemding zijn er kwetsbare groepen die extra (humanitaire) steun nodig hebben voor een menswaardige opvang: minderheden die het risico lopen te worden vervolgd (zoals LGBTI), slachtoffers van seksueel geweld en kinderen (kinderarbeid en kindhuwelijken). Bescherming moet een integraal onderdeel zijn van programma's die Nederland ondersteunt, zowel in bilateraal als multilateraal verband.

49. UNHCR (2017), Left Behind: Refugee Education in Crises

Onderwijs voor kinderen in Jordanië

Foto: ©UNICEF Jordan/ Herwig

Migratiesamenwerking

Nederland zet de komende jaren meer middelen in op migratiesamenwerking met derde landen, als onderdeel van de integrale aanpak van irreguliere migratie. Prioriteiten zijn de bescherming van de mensenrechten, het voorkomen van irreguliere migratie, het tegengaan van mensensmokkel en -handel, beter grensbeheer en het bevorderen van terugkeer en herintegratie. De inzet is vooral gericht op de belangrijkste transit- en herkomstlanden in Noordelijk Afrika, het Midden-Oosten en Westelijk Azië van waaruit Nederland de grootste migratiedruk ervaart.

Het beleid voor migratiesamenwerking met derde landen krijgt vorm in nauwe samenwerking met andere departementen, zoals Justitie en Veiligheid en Defensie (inclusief de Koninklijke Marechaussee). Nederland steunt programma's die langs de belangrijkste migratieroutes uitbuiting, mishandeling en (seksueel) geweld tegen (irreguliere) migranten tegengaan, onder meer in Niger en Libië. Vrouwen en meisjes zijn hierbij een punt van aandacht. In onder andere Nigeria, Tunesië en Egypte versterkt Nederland met trainingen de immigratiediensten en de juridische sector voor betere bestrijding van criminele netwerken betrokken bij mensensmokkel en -handel. Ook worden in herkomstlanden informatie-campagnes opgezet die potentiële migranten waarschuwen voor de risico's van irreguliere migratie.

Nederland draagt via programma's van de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) bij aan vrijwillige terugkeer en herintegratie van de vele (irreguliere) migranten die in Noord-Afrikaanse transitlanden zijn gestrand. Op die manier wordt hen een uitweg geboden uit hun penibele situatie en een alternatief voor de gevaarlijke overtocht richting Europa. Nederland werkt hierbij nauw samen met EU-partners en draagt bij via onder meer het EU Noodtrustfonds voor Afrika.

We bevorderen de terugkeer van irreguliere migranten die niet langer rechtmatig in Nederland verblijven. Nederland zet zowel in EU-verband als bilateraal in op brede samenwerking met herkomstlanden, met duidelijke afspraken over terugkeer. Voor de internationale samenwerking ten aanzien van veilige havens in derde landen is, net als bij medewerking aan gedwongen terugkeer, het principe van 'more for more en less for less' leidend. Zowel positieve als negatieve prikkels worden aangewend om landen van herkomst te bewegen tot het terugnemen van onderdanen. Hierbij zijn onder andere het verstrekken of onthouden van OS-gelden, maar ook het verstrekken of weigeren van visa voor inwoners, in het bijzonder voor overheidsbeambten en hooggeplaatsten, van het betreffende land of het verstrekken of intrekken van landingsrechten van vluchten vanuit dat land, mogelijke drukmiddelen. Deze beleidsinzet is uitgewerkt in de integrale beleidsbrief Migratie (Kamerstuk 19637 nr. 2375).

Global Compacts

In VN-verband vinden onderhandelingen en consultaties plaats om te komen tot *Global Compacts on Migration and Refugees*, waarbij niet-juridisch bindende afspraken worden gemaakt op het terrein van migratie, opvang van vluchtelingen en de regulering daarvan. Uitgangspunt hierbij is dat beide compacts voortbouwen op bestaande kaders, inclusief de verplichtingen die voor staten gelden. Beide VN-compacts dienen in het najaar van 2018 te zijn uitonderhandeld.

2.5 Noodhulp en humanitaire diplomatie

Het budget voor humanitaire hulp wordt structureel verhoogd in reactie op de sterk toegenomen aantallen vluchtelingen en ontheemden. Nederland speelt een actieve rol in het hervormen en innoveren van noodhulp, en voor naleving van humanitair recht.

Vanwege de vele conflicten namen de humanitaire noden de laatste jaren snel toe. In 2013 moesten 51 miljoen mensen in 16 landen van essentiële noodhulp worden voorzien en vroeg de VN USD 8,5 miljard; in 2018 gaat het om 105 miljoen mensen in 37 landen en vraagt de VN USD 22,5 miljard om hen te helpen overleven. Nederland verhoogt de begroting voor humanitaire hulp structureel met 162 miljoen euro per jaar tot 367 miljoen euro per jaar.

De toename van humanitaire noden en de stijging van kosten is vooral het gevolg van het voortduren en intensiveren van een aantal langdurige, conflictgerelateerde crises. De principes waarop noodhulp is gestoeld staan onder druk: het humanitaire imperatief (het recht op het verlenen en ontvangen van levensreddende hulp), de humanitaire principes (menselijkheid, neutraliteit, onafhankelijkheid en onpartijdigheid) en naleving van het humanitair oorlogsrecht. Hulpverleners worden tegengewerkt (geen toegang) of zijn doelwit, uithongering van de burgerbevolking wordt ingezet als wapen (zie kader). Humanitaire diplomatie, gericht op het waarborgen van mensenrechten, het internationaal oorlogsrecht en naleving van humanitaire principes wordt dan ook steeds belangrijker. Nederland spant zich in voor het respecteren van deze normen en zal schendingen en de gevolgen daarvan aankaarten.

Handhaving en naleving van humanitair oorlogsrecht

Gewapende conflicten in onder meer Zuid-Soedan, Syrië en Jemen leiden tot extreme voedselschaarste. Soms is uithongering, vernietiging van voedselgewassen en waterbronnen onderdeel van een doelbewuste oorlogstactiek. Nederland heeft in de Veiligheidsraad opgeroepen tot gezamenlijk actie: herbevestiging van internationaal humanitair recht en schenders ter verantwoording roepen. Uithongering moet een misdaad uit het verleden worden. Hiertoe is, naast blijvende druk op strijdende partijen om hulporganisaties toegang te geven, ook verdieping nodig van internationaal recht. Daarnaast zal Nederland zich ervoor inzetten om ook in (potentiële) conflictgebieden mensen van voedsel en water te voorzien en beter te anticiperen op risico's die leiden tot water- en voedseltekorten. Belangrijke partners hiervoor zijn het Nederlandse Rode Kruis, FAO en Unicef.

Nederland werkt met partners die bewezen hebben dat ze relevante humanitaire hulp leveren. De VN, het Rode Kruis, de Dutch Relief Alliance en andere partners kunnen rekenen op voorspelbare en flexibele financiering in de vorm van meerjarige en ongeoordeelde bijdragen.⁵⁰ Dit zorgt voor de beste voorwaarden voor snelle actie en levert Nederland waardering én invloed op bij de humanitaire instellingen. Nederland beantwoordt daarnaast aan specifieke oproepen van de VN voor bijdragen aan

50. Motie Voordewind c.s. over noodhulpcluster Dutch Relief Alliance, Kamerstuk 34775 XVII Nr.36

langdurige crises, zoals in Syrië, Irak, Jemen, Afghanistan, Hoorn van Afrika, Sahel, Grote Merengebied en voor de Rohingya-crisis.

Nederland wil ook dat noodhulp beschikbaar is voor mensen in crisisgebieden die dreigen te worden vergeten. Hiertoe dienen onder meer de bijdragen aan het Central Emergency Response Fund van de VN (CERF) en aan een internationaal netwerk van nationale en internationale ngo's (START), dat speciaal is opgericht voor onder-gefinancierde stille rampen. Verder zal Nederland vaker capaciteit, experts en goederen inzetten bij humanitaire hulp en civiele bescherming.

Tijdens de humanitaire top in 2016 in Istanbul maakten de grootste humanitaire organisaties en donoren afspraken over hoe de hulp beter kan: sneller, transparanter en effectiever (*Grand Bargain*). Nederland wil dat de partijen deze afspraken omzetten in daden en dat dit zichtbaar wordt in betere hulp aan slachtoffers van conflicten en natuurrampen.

Bij alle interventies benadrukt Nederland het belang van 'gender equality', en aandacht en specifieke programmering voor de noden van de meest kwetsbare groepen zoals kinderen, ouderen en gehandicapten. Dit betreft ook geestelijke gezondheid en sociaal welzijn. Vrouwen zijn vaak kwetsbaar in humanitaire crises, maar spelen ook een belangrijke rol in bescherming, hulpverlening en het behouden van cohesie in gezin en samenleving. Voor Nederland is het belangrijk vrouwen en meisjes te betrekken in besluitvorming over en uitvoering van hulpprogramma's. We zien erop toe dat hulporganisaties gebruik maken van de 'gendermarker', die aantoont dat de noden van vrouwen en meisjes ook daadwerkelijk zijn meegenomen in analyse, planning en uitvoering van activiteiten.

Nederland hecht ook grote waarde aan een holistische benadering van noodhulp, waarbij niet alleen wordt voorzien in de primaire behoeften aan water, eten, onderdak, medische zorg en bescherming, maar ook in onderwijs, psychosociale zorg, en – waar mogelijk – herstel van middelen van bestaan en 'early recovery'. Nederland staat voor noodhulp die, naast het lenigen van de hoogste noden, oog heeft voor het vergroten van de veerkracht van mensen op langere termijn.

Meer aandacht voor psychosociale zorg

Mensen op de vlucht voor oorlog en geweld hebben allereerst een veilige plek en basisvoorzieningen nodig. Veelal biedt een louter mens-tot-mens benadering al veel psychische steun voor vluchtelingen die uit een crisissituatie komen. Maar in sommige gevallen is dat niet voldoende: zwaar getraumatiseerde vluchtelingen hebben professionele maatschappelijke en psychosociale hulp nodig om trauma's te kunnen verwerken zodat ze hun leven weer op kunnen pakken. Humanitaire organisaties werken hieraan, maar het ontbreekt vaak nog aan volume en professionalisme als het gaat om mensen die ernstige trauma's hebben opgelopen. Nederland gaat internationaal een extra inspanning leveren om psychosociale zorg voor getraumatiseerde vluchtelingen te verbeteren. We willen het aanbod aan deze gespecialiseerde zorg vergroten met innovatieve en resultaatgerichte financieringsvormen.

Op de vlucht

foto: Jan-Joseph Stok / De Beeldunie

Nederland stimuleert innovatie in de humanitaire sector. Innovatieve manieren om hulp te bieden, bijvoorbeeld *cash assistance*, maken een meer adequate ondersteuning van mensen in nood mogelijk en verminderen de groeiende financiële eisen voor humanitaire actie. De Nederlandse focus ligt op het delen en analyseren van gegevens voor betere besluitvorming (OCHA Center for Humanitarian Data), het ontwikkelen van innovatieve financieringsoplossingen voor effectievere levering (impact bonds), en op het ondersteunen van netwerken om nieuwe ideeën te stimuleren en op te schalen.

Aanpak grensoverschrijdend seksueel gedrag en misbruik

Van ontwikkelingsorganisaties waarmee het ministerie samenwerkt wordt verwacht dat zij een duidelijk integraal integriteitsbeleid hebben, en dat adequaat toepassen. Dit betekent dat er heldere procedures zijn ter voorkoming van grensoverschrijdend seksueel gedrag en misbruik, een meldpunt hiervoor, alsmede een systeem van sancties naar daders en opvang voor slachtoffers.

De meeste organisaties hebben een dergelijk integriteitsbeleid of scherpen dat nu aan. Om adequate toepassing te bevorderen zijn additionele maatregelen in voorbereiding. Hierbij wordt gedacht aan externe toetsing van beleid, procedures en toepassing daarvan; het benoemen van een onafhankelijke ombudsman in noodhulpgebieden zodat slachtoffers altijd ergens terecht kunnen; en het opzetten van een informatiesysteem om te voorkomen dat medewerkers die schuldig zijn bevonden aan misdrijvingen elders weer aan de slag gaan.

Het ministerie zal zelf ook de interne procedures van ontwikkelingsorganisaties beoordelen, zoals dat ook gebeurt bij financiële risicoanalyse. Daarnaast wordt een meldplicht voor (seksueel) wangedrag ingevoerd voor organisaties waarmee wordt samengewerkt.

3. Duurzame en inclusieve groei wereldwijd

Met de gecombineerde agenda voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking streeft het kabinet naar duurzame en inclusieve groei in Nederland, in ontwikkelingslanden en wereldwijd – in lijn met internationale afspraken over klimaatverandering en de SDG's. Nederland kan als handelsland en als partner in ontwikkelingssamenwerking bijdragen aan duurzame en inclusieve groei in het buitenland, en wil hier een voortrekkersrol in spelen. Bijvoorbeeld met de Nederlandse kennis over klimaatadaptatie en –mitigatie, en de circulaire economie. Of met de Nederlandse ervaring op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen, en de samenwerking met de private sector die onmisbaar is voor het realiseren van onze ambities. In nationale, Europese en internationale afspraken moeten duurzaamheid en inclusiviteit voorop staan.

Actielijnen voor duurzame en inclusieve groei wereldwijd

- Internationale klimaatactie
- Mobiliseren van de private sector voor de SDG's
- Inspelen op digitalisering
- Integrale aanpak van ketenverduurzaming en maatschappelijk verantwoord ondernemerschap
- Investeren in een toekomstbestendig handels- en investeringssysteem

Beleidscoherentie voor ontwikkeling in de agenda voor hulp, handel en investeringen

Op verzoek van de Kamer is in 2016 een actieplan opgesteld om meer systematisch coherentie te bevorderen tussen de verschillende beleidsonderdelen die van invloed zijn op ontwikkeling. Het actieplan omvat acht thema's: handelsverdragen, investeringsbescherming, toegang tot medicijnen, belastingontwijking en -ontduiking, duurzame waardeketens, kosten van geldovermakingen, klimaatverandering en voedselzekerheid. Het plan bevat doelen (gelinkt aan de SDG's), acties en indicatoren, waarover jaarlijks wordt gerapporteerd aan de Kamer. Het plan sluit ook aan bij het EU-beleid voor beleidscoherentie. De OESO-DAC Peer Review 2017 was lovend over deze Nederlandse aanpak. Nederland continueert dit beleid en presenteert later dit jaar een herzien actieplan met nieuwe accenten. Hierin zal de nadruk liggen op onderwerpen die ontwikkelingslanden helpen de SDG's te realiseren, en waarop Nederland een verschil kan maken.

3.1 Internationale klimaatactie

Nederland is partner in het klimaatakkoord dat eind 2015 in Parijs is gesloten. In dit klimaatakkoord is afgesproken dat landen hun uitstoot van broeikasgassen substantieel terugdringen. Het kabinet stelt hoge nationale ambities – in 2030 moet de uitstoot van broeikasgassen met 49 procent zijn teruggebracht ten opzichte van 1990 – en is ervan doordrongen dat dit vraagt om ingrijpende veranderingen. Ook op internationaal niveau zijn de ambities hoog. Overheden en de private sector in ontwikkelde landen beloofden gezamenlijk 100 miljard dollar per jaar te investeren in klimaatadaptatie en -mitigatie in ontwikkelingslanden in de periode 2020 tot en met 2025. Daarna is een nog ambitieuzere inzet voorzien. Die investering is cruciaal om de negatieve effecten van klimaatverandering op de voortgang van de SDG's, op armoede en conflicten te mitigeren. Nederland is op veel terreinen actief om ontwikkelingslanden te ondersteunen bij het realiseren van de noodzakelijk aanpassingen aan klimaatverandering en de energietransitie. Daarbij wordt aangesloten op hun nationale klimaatplannen.

Nationaal fonds voor klimaat en ontwikkeling

Het kabinet intensiveert de bijdrage aan internationale klimaatfinanciering. De additionele middelen lopen op tot 80 miljoen per jaar, waarvan jaarlijks 40 miljoen bestemd is voor een nieuw nationaal fonds voor klimaat en ontwikkeling.⁵¹ Dit fonds is gericht op de financiering van klimaatprojecten in ontwikkelingslanden. Voor een zo groot mogelijk rendement op de bijdragen aan klimaatfinanciering zal het fonds ook private middelen katalyseren. Het fonds is nadrukkelijk gericht op klimaatadaptatie, al komen projecten op het gebied van mitigatie eveneens in aanmerking. Het fonds zal inzetbaar zijn in alle ontwikkelingslanden, met bijzondere aandacht voor de armste landen en voor de focusregio's.⁵² Het fonds is ook toegankelijk voor Nederlandse bedrijven. Bedoeling is Nederlandse kennis over waterveiligheid, klimaatbestendige landbouw, duurzame energietechnologie en de circulaire economie beter beschikbaar te maken voor ontwikkelingslanden. Daarbij wordt voortgebouwd op de ervaringen bij de ondersteuning van de energietransitie in Afrika en het Midden-Oosten. We zullen gebruik maken van verschillende bestaande en innovatieve financieringsvormen, waaronder leningen, garanties en participaties. In de tweede helft van 2018 zal het kabinet de uitwerking van het fonds presenteren in een brief aan de Kamer.

Steun voor uitvoering klimaatakkoord van Parijs

Daarnaast ondersteunt Nederland het Groene Klimaatfonds (GCF), dat zich ontwikkelt tot een centraal fonds voor de uitvoering van het akkoord van Parijs. Ook gaat er steun naar de Global Environment Facility (GEF) die sinds 1992 talrijke klimaatrelevante projecten uitvoert, zoals voor behoud van biodiversiteit en het tegengaan van landdegradatie. In de komende jaren zal het kabinet substantieel bijdragen aan deze fondsen.

51. Het nationaal fonds voor klimaat en ontwikkeling wordt met 40 mln. per jaar gevuld vanuit de intensiveringsmiddelen voor ontwikkelingssamenwerking. Naast het fonds stelt het kabinet in 2019 20 mln. en vanaf 2020 40 mln. per jaar structureel beschikbaar voor internationale klimaatfinanciering. Zie ook H6.

52. Motie Voordewind c.s., Kamerstuk 34775 XVII nr. 38

FuturePump systeem voor irrigatie.
Homabay, Kenia

Foto: Hivos

Kennisopbouw in ontwikkelingslanden

Klimaatadaptatie en -mitigatie zijn onmogelijk zonder een actieve inzet en betrokkenheid van ontwikkelingslanden. Daarom is kennis- en capaciteitsopbouw in ontwikkelingslanden essentieel. Het kabinet intensificeert de steun aan verschillende initiatieven zoals het *NDC-Partnership* en het *Climate and Development Knowledge Network* (CDKN). We onderzoeken hoe het Nederlandse *Planetary Security Initiative*, dat zich richt op het verband tussen klimaatverandering en veiligheid, het beste kan worden voortgezet. Via het *Global Centre of Excellence on Climate Adaptation* (GCECA), dat in 2017 mede door Nederland is gelanceerd, vergroten we de kennis over klimaatadaptatie in ontwikkelingslanden. Ook het ontsluiten van Nederlandse kennis en kunde over duurzaam transport, kan ontwikkelingslanden helpen bij het realiseren van klimaatbestendige fysieke infrastructuur.

Duurzame energie en tegengaan van ontbossing

Het kabinet heeft zich ten doel gesteld voor 2030 vijftig miljoen mensen in ontwikkelingslanden te helpen aan toegang tot hernieuwbare energie. Nederland ondersteunt diverse programma's op dit terrein, waaronder het *Energising Development Programme* (EnDev). Dit programma richt zich onder meer op zonne-energie en schone kooktoestellen. Met RVO wordt een innovatief programma ontwikkeld dat uitgaat van results-based financing. Ook FMO speelt een belangrijke rol in de financiering van private hernieuwbare energieprojecten, via de uitvoering van het *Access to Energy Fund* en de mobilisatie van privaat kapitaal via *Climate Investor One*. Om ontbossing tegen te gaan en (kleine) boeren nieuw economisch perspectief te bieden, ondersteunt Nederland internationale initiatieven als *EU FLEGT* (Forest Law Enforcement, Governance and Trade) en *EU REDD+* (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation).

| 56 |

Rol van vrouwen bij klimaatactie

Klimaatverandering heeft een meer dan gemiddelde impact op vrouwen. Ook spelen vrouwen een belangrijke rol in de energietransitie. We letten daarom op integratie van genderoverwegingen in klimaatrelevante activiteiten. Om de markt voor zonne-energie in Kenia en Rwanda te vergroten ondersteunt Nederland bijvoorbeeld de opleiding van vrouwen tot gespecialiseerde monteurs, en de oprichting van door vrouwen geleide micro-financieringsgroepen via het *Groene Klimaatfonds*. Via het *Women Development Fund* (WDF) helpen we vrouwen uit ontwikkelingslanden een effectieve rol te spelen in de VN-Klimaatonderhandelingen.

3.2 Mobiliseren van de private sector voor de SDG's

De Unctad schat dat jaarlijks 2500 miljard dollar extra geïnvesteerd moet worden voor het realiseren van de SDG's. Zonder de private sector gaat het niet lukken deze enorme investeringskloof te overbruggen, en honderden miljoenen banen te creëren. Positief is dat private partijen steeds meer mogelijkheden zien de wereldwijde uitdagingen van de SDG's om te zetten in innovaties en nieuwe verdienkans. Een gebrekkig ondernemersklimaat in ontwikkelingslanden is echter een obstakel voor lokale en buitenlandse bedrijven. Samenwerking komt vaak moeizaam van de grond, en er zijn financieringsproblemen. Het kabinet investeert daarom in infrastructuur, capaciteitsopbouw van instituties en handelsfacilitatie in ontwikkelingslanden. Ook mobiliseren we Nederlandse kennis en kunde wereldwijd, en vergroten de slagkracht van het financiële instrumentarium.

Versterken van de private sector essentieel voor ontwikkeling

In veel ontwikkelingslanden is een beter ondernemersklimaat nodig. Dat leidt tot structurele verbeteringen voor lokale ondernemers en biedt kansen voor groei en diversificatie van de economie. Het doel is de productiviteit te verhogen en economische groei te bevorderen die specifiek bijdraagt aan arbeidsparticipatie en welvaartsgroei van arme, kwetsbare mensen, afgemeten aan werkgelegenheid en besteedbaar inkomen. De landen waar we actief zijn kennen vaak een grote informele economie en scoren laag op de *Doing Business Indicators* van de Wereldbank.

| 57 |

Investeren in de randvoorwaarden voor ondernemerschap

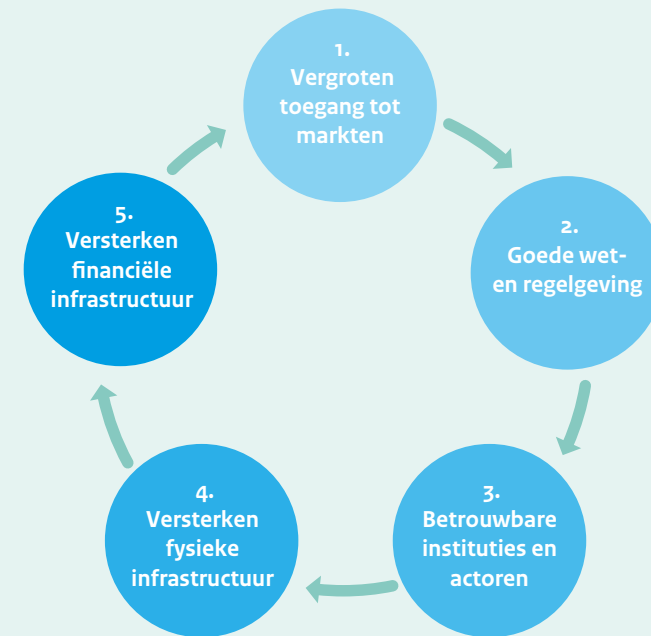
Het kabinet investeert in vijf essentiële voorwaarden voor ondernemerschap. Steeds meer lokale bedrijven, vooral het groeiende mkb, krijgen toegang tot financiering via Nederlandse investeringen in financiële instellingen. Nederlandse bedrijven, kennisinstellingen en organisaties zoals de Belastingdienst worden hiervoor ook ingeschakeld. Via PUM worden senior experts uitgezonden om ondernemers in ontwikkelingslanden te adviseren. Onderdeel van het private sectorbeleid is ook het bevorderen van de integratie van ontwikkelingslanden in mondiale waardeketens. Handel, ook regionaal, geeft toegang tot nieuwe markten, belangrijke bronnen van kennis en de beste productiefactoren die wereldwijd beschikbaar zijn. Daarom helpt het kabinet ontwikkelingslanden bij het versterken van hun douane en ondersteunt het initiatieven zoals *TradeMark East Africa*, het *West Africa Trade Facilitation program* en het Centrum tot Bevordering van de Import (CBI). In deze programma's gaat extra aandacht uit naar de specifieke behoeften van het mkb, vrouwen en de informele sector.

Met hulp van DGGF investeert Novastar in start-up bedrijf Soko in Nairobi, zij ontwikkelen IT-systemen voor het verwerken van orders van juwelen ontwerpers

Foto: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Figuur 5: Pijlers van het beleid voor private sector ontwikkeling

In de komende jaren zal het private sectorbeleid zich sterker richten op de focusregio's, en wordt extra geïnvesteerd in werk en inkomen voor vrouwen en jongeren. Het kabinet intensificeert de capaciteitsopbouw van belastingdiensten. Ook versterken we de samenwerking met lokale overheden om institutionele hervormingen door te voeren, gericht op onder meer vakbonden, werkgeversorganisaties en landbouwcoöperaties. Er komt extra budget om met het in Nederland succesvolle Small Business Innovation Research (SBIR) instrument en het uitschrijven van challenges bedrijven (en vooral het mkb) uit te dagen hun kennis en kunde toe te passen in nieuwe producten en diensten, die zijn toegesneden op lokale ontwikkelingsuitdagingen.

Innovatieve financiering

We ontwikkelen ook nieuwe vormen van innovatieve financiering. Private investeerders investeren pas in ontwikkelingslanden als het risico acceptabel is in verhouding tot het (gepercipieerde) rendement. Zeker in lage-inkomenslanden, in instabiele regio's of landen met schuldproblemen is dit een grote uitdaging. Om de verhouding risico-rendement te verbeteren zet het kabinet verschillende vormen van *blended finance* en *impact bonds* in. Dit doen we in samenwerking met (internationale) financiële instellingen, private partijen, multilaterale samenwerkingsverbanden en Westerse donoren. Bij *blended finance* is sprake van een gezamenlijke financiering van een project door publieke en private partijen. Met *impact bonds* kunnen private partijen investeren in ontwikkelingsprogramma's. Hierbij geldt: hoe groter de impact, hoe hoger het rendement.

Nederland heeft ervaring met innovatieve financiering in het ontwikkelingsbeleid. In de afgelopen jaren zijn verscheidene nieuwe financiële producten geïntroduceerd. Een voorbeeld is een garantiestelling van slechts 2 miljoen euro, waarmee voor 60 miljoen euro aanvullende financiering kon worden aangetrokken voor artsen en gezondheidsklinieken in Afrika. Met dit geld is een forse verbetering in de zorg mogelijk.

Lancering van de SDG-partnerschappenfaciliteit voor voedselzekerheid en ondernemerschap

Het kabinet lanceert nog dit jaar een innovatief blended finance instrument van 70 miljoen euro voor publiek-private partnerschappen gericht op voedselzekerheid (SDG-2) en ondernemerschap (SDG-8), als opvolger van het Fonds Duurzaam Ondernemen en Voedselzekerheid (FDOV). Met deze nieuwe regeling kunnen in de periode 2018-2025 30 tot 35 partnerschappen worden gerealiseerd. In eerste instantie daagt de regeling (Nederlandse) bedrijven en maatschappelijke organisaties uit om gezamenlijk tot innovatieve oplossingen te komen voor een hogere opbrengst van de landbouwproductie in ontwikkelingslanden, met minder gebruik van grondstoffen, land, water en meststoffen. Ook komen voorstellen in aanmerking voor ondersteuning die bijdragen aan de lokale werkgelegenheid en betere werkomstandigheden, met extra aandacht voor de positie van vrouwen en jongeren. De regeling beoogt minimaal 70 miljoen euro aan private investeringen uit te lokken.

| 60 |

Mobiliseren van Nederlandse kennis en kunde wereldwijd

Het kabinet wil Nederlandse kennis en kunde wereldwijd inzetten voor het realiseren van de SDG's en voor het benutten van nieuwe verdienkansen.⁵³ Er zijn zowel 'kleine' als 'grote' innovaties nodig. Bij kleine innovaties kan het gaan om de aanpassing van technologie aan een specifieke context, bij grote innovaties om systeemdoorbraken en het inzetten van (energie)transities. De markten voor deze innovaties groeien snel. Het rapport *Better Business, Better World* van de Business and Sustainable Development Commission voorspelt dat de marktopbrengst die samenhangt met het nastreven van de SDG's tussen nu en 2030 zal groeien tot 12 biljoen dollar. Ook het Nederlandse bedrijfsleven ziet die kansen, zoals de *Dutch Sustainable Growth Coalition*.

Nederland is met zijn Topsectoren goed gepositioneerd om bij te dragen aan integrale, creatieve en hightech oplossingen voor wereldwijde maatschappelijke opgaven. Gezien de sterktes van Nederland wil het kabinet zich richten op duurzame landbouw (SDG-2), water (SDG-6), gezondheidszorg (SDG-3), logistiek & transport (SDG-9), *smart cities* (SDG-11), duurzame energie (SDG-7) en de circulaire economie (SDG-12). Ook zetten we in op *key enabling technologies* zoals micro- en nano-elektronica, nanotechnologie, industriële biotechnologie, geavanceerde materialen, fotonica, geavanceerde maaktechnologie en ICT. Daarbij wordt aangesloten op het Topsectorenbeleid van het kabinet. Investerings in innovatie en onderzoek in Nederland zijn nodig. Maar dat geldt ook voor internationale samenwerking met

53. Motie Kuik c.s., 34 775 XVII Nr. 27

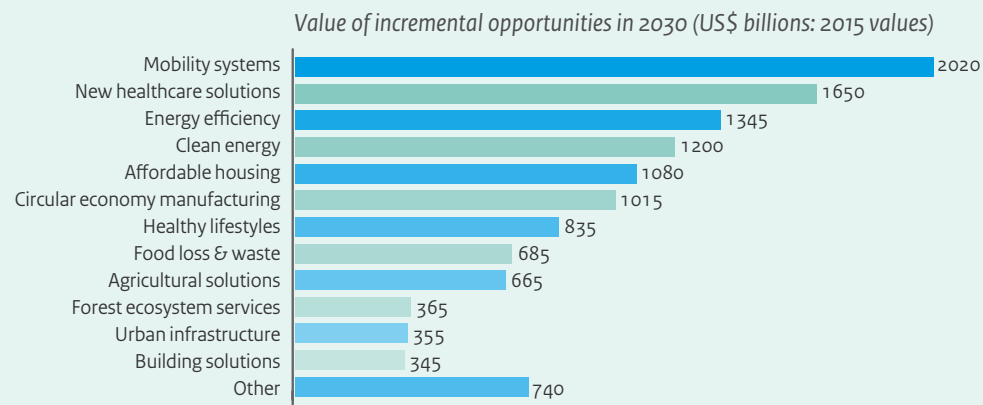
| 61 |

Universitair onderzoek

Foto: Serge Ligtenberg

gerenommeerde hoogtechnologische bedrijven en kennisinstellingen. Zo kunnen we ons innovatievermogen en onze concurrentiepositie versterken en nieuwe inzichten en oplossingen voor SDG's wereldwijd toepassen en in de markt zetten. Het kabinet richt de economische diplomatie daarom sterker op kennis- en innovatiesamenwerking, en ontwikkelt daartoe meerjarige programma's met publieke en private partijen (zie paragraaf 4.3).

Figuur 6: 12 grootste bedrijfsthema's in een wereldeconomie op weg naar het behalen van de SDGs

| 62 |

De ambitie is onze kennis en kunde ook toe te passen in ontwikkelingslanden, in samenwerking met lokale partijen. Deze landen staan veelal niet bovenaan de agenda van bedrijven, maar zij kunnen Nederlandse kennis en expertise wel goed gebruiken. Inzet is de ondersteuning aan deze landen een vast onderdeel te maken van nationale agenda's zoals het Klimaatakkoord, en van meerjarige publiek-private programma's. De werking zal vergelijkbaar zijn met die van het interdepartementale programma Partners voor Water, dat onderdeel uitmaakt van de Internationale Waterambitie (IWA). Deze richt zich op waterveiligheid en -zekerheid in stedelijke delta's in Bangladesh, Colombia, Egypte, Indonesië, Myanmar, Mozambique en Vietnam.

Een ander goed voorbeeld is het platform *Holland Circular Hotspot*, onderdeel van het Rijksbrede programma Circulaire Economie. Binnen dit programma steunen we ontwikkelingslanden bij de transitie naar een circulaire economie, waar mogelijk met inzet van Nederlandse kennis en kunde. We brengen in kaart welke verdienkansen er zijn voor Nederland en wat de effecten zijn van de Nederlandse transitie naar een circulaire economie op de werkgelegenheid in ontwikkelingslanden. Van twee te selecteren economische sectoren worden grondstoffenconsumptie, CO₂-emissie en afvalstromen in ontwikkelingslanden in kaart gebracht, en om vervolgens in te zetten op hergebruik, herstel en recycling. Nederland sluit vanuit dit programma ook aan bij internationale publiek-private platforms, zoals het Platform for Accelerating Circular Economy (PACE), om een internationale coalitie te vormen ter ondersteuning van ontwikkelingslanden in de transitie naar een circulaire economie.

Tegengaan van overstromingen in Mozambique

De Mozambikaanse havenstad Beira lijdt onder overstromingen als gevolg van cyclonen en stortbuien. Nederland is investeerder in de haven van Beira en werkt sinds 2011 samen met het stadsbestuur aan het tegengaan van overstromingen. Nederlandse kennisinstellingen en adviesbureaus helpen de problemen te analyseren en werken met partijen in de stad aan oplossingen en financiering. De ambassade helpt de burgemeester bij het coördineren van internationale investeerders, VNG en Kadaster Internationaal helpen de stad slagvaardiger en transparanter te worden. Beetje bij beetje verbeteren op deze manier de leefomstandigheden, het investeringsklimaat en de financiële slagkracht van de stad. In 2017 contracteerde het havenbedrijf de Nederlandse baggeraars op eigen kosten.

Vergroten van de slagkracht van het financieringsinstrumentarium

Om (Nederlandse) private partijen te ondersteunen die willen bijdragen aan de SDG's gaat het kabinet de slagkracht van het financieringsinstrumentarium vergroten. Hoewel steeds meer bedrijven willen investeren in maatschappelijk relevante projecten, blijkt passende financiering lastig te vinden. Dit komt bijvoorbeeld door onzekerheid over de verhouding tussen risico en rendement, of door lange, onzekere terugverdientijden op investeringen. Een belangrijke stap naar een betere toegang tot financiering voor activiteiten waar de markt (nog) niet in voorziet, is de oprichting van Invest-NL (zie ook paragraaf 4.2). Invest-NL is een nieuwe financierings- en ontwikkelingsinstelling met een eigen kapitaal van 2,5 miljard euro voor activiteiten van Nederlandse bedrijven in binnen- en buitenland.⁵⁴ Invest-NL gaat ook de ontwikkeling van maatschappelijke relevante projecten ondersteunen met een subsidie van 19 miljoen euro, waarvan 9 miljoen voor internationale projecten. Deze subsidie is bedoeld om goede ideeën te vertalen naar concrete en financierbare projecten.

De financiering en ontwikkeling van buitenlandse activiteiten en projecten wordt gerealiseerd in een joint venture van Invest-NL met de Nederlandse ontwikkelingsbank FMO. Deze joint venture gaat een samenwerkingsverband aan met RVO.nl en ook de activiteiten van exportkredietverzekeraar Atradius Dutch State Business zullen worden aangehaakt. Op deze wijze bundelen we internationale kennis en expertise. RVO.nl brengt het internationale financieringsinstrumentarium, waaronder het Dutch Good Growth Fund (DGGF) en het Dutch Trade and Investment Fund (DTIF) onder in deze joint venture. Dit zal de toegankelijkheid van internationale financiering voor ondernemers vergroten. Ook de voorwaarden van het DGGF worden aangepast voor steun op maat aan Nederlandse bedrijven die willen opereren in risicovolle landen. Het kabinet verruimt de financierings- en ondersteuningsmogelijkheden voor het mkb. Nederlandse investeerders, exporteurs en startups zullen beter en sneller worden bediend en waar nodig technische assistentie krijgen. Met de oprichting van de joint venture van Invest-NL met FMO, de aanpassingen in het DGGF, de introductie van het nationale fonds voor klimaat en ontwikkeling en de SDG-partnerschappenfaciliteit voor voedselzekerheid en ondernemerschap brengen we onze brede doelen en ambities dichterbij. Nader onderzocht wordt hoe instrumenten elkaar kunnen versterken en of aanvullende acties nodig zijn in de werking en *governance* van de diverse instrumenten. De resultaten van dit onderzoek worden in het najaar van 2018 aan de Kamer aangeboden.

54. Zie ook Kamerbrief Vormgeving Invest-NL van 15 februari 2018

| 63 |

3.3 Inspelen op digitalisering

Het gebruik van digitale technologie creëert ongekende nieuwe mogelijkheden en kan een impuls geven aan meer duurzame en inclusieve groei in de wereld. Digitalisering kan vooruitgang op de SDG's versnellen en draagt bij aan economische groei. Om dat te realiseren werkt het kabinet met de BHOS-agenda aan de noodzakelijke aanpassingen in het handels- en investeringssysteem. We stimuleren digitalisering zowel met het oog op het internationaal verdienvermogen van Nederland als ter ondersteuning van ontwikkeling. De BHOS-agenda sluit aan op de Nederlandse Digitaliseringsstrategie.

Accommoderen van digitalisering in het handels- en investeringssysteem

Het belangrijkste effect van digitalisering op de wereldhandel is een snelle groei van de handel in diensten en data. De huidige multilaterale afspraken over handel in diensten en de digitale handel stammen echter uit 1994, toen het internet nog in de kinderschoenen stond. Om nieuwe handelsstromen te faciliteren en veiligheid, privacy en eerlijke concurrentie te waarborgen, moeten internationale afspraken worden gemaakt of aangepast. Om te voorkomen dat Nederlandse bedrijven data op lokale servers moeten plaatsen, of dat persoonsgegevens onrechtmatig gebruikt worden, werkt Nederland in EU-verband aan afspraken in bilaterale akkoorden over grensoverschrijdende datastromen met derde landen. Ook wordt gewerkt aan netneutraliteit waardoor buitenlandse en binnenlandse dienstverleners op een netwerk gelijk behandeld worden. Vanwege het groeiend aantal mensen dat producten koopt bij buitenlandse webwinkels, besteden we ook aandacht aan grensoverschrijdende consumentenbescherming. Daarnaast steunt Nederland de activiteiten van de WTO om de consequenties voor het handelssysteem van de groeiende wereldwijde e-commerce in kaart te brengen, zoals nog eens is bevestigd tijdens de ministeriële bijeenkomst van de WTO in 2017.

Bevorderen van technologische innovatie en digitalisering door het bedrijfsleven

Het kabinet wil dat Nederland digitaal koploper wordt van Europa en presenteert hiertoe de Nederlandse Digitaliseringsstrategie. Als Digitale Delta van Europa moet Nederland de beste plek zijn om (digitaal) zaken te doen. We moeten daartoe de *proeftuin* van de wereld worden voor het toepassen van nieuwe digitale technologieën. Dat betekent vooroplopen bij het verantwoord experimenteren met innovatieve toepassingen, en bij de wereldtop behoren op het gebied van kennis en onderzoek. Hiermee wil Nederland niet alleen grensverleggend werken, maar ook richting geven aan innovatie: investeringen in R&D moeten ook investeringen zijn in oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken.

Vanuit deze nationale ambitie steunt het kabinet internationale ondernemers, waaronder startups en het mkb, om nieuwe digitale technologie en toepassingen te ontwikkelen en te vermarkten in het buitenland. Ook in de economische diplomatie en in internationale innovatiesamenwerking profileert Nederland zich met zijn kennis en expertise op het gebied van digitale technologie en innovatieve toepassingen daarvan (zie ook H4).

Toepassing van digitale technologie voor ontwikkeling

Nederland wil met digitale technologieën innovatie stimuleren voor ontwikkeling. Via apps, big data-analyse of blockchaintechnologieën ontstaan nieuwe mogelijkheden voor identificatie van doelgroepen van het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, en om deze op het niveau van het individu gericht te bereiken. De hoge dekkinggraad van mobiel internet in ontwikkelingslanden maakt het mogelijk via interactieve apps te communiceren, wat mogelijkheden creëert van gezondheidszorg tot landbouw, financiële dienstverlening en noodhulpverlening. Zo leverde de Verenigde Naties met behulp van blockchaintechnologie veilig en efficiënt voedselvouchers aan vluchtelingen in Syrië. Daarnaast maakt digitalisering het mogelijk de transparantie van ontwikkelingssamenwerking te vergroten, zoals het International Aid Transparency Initiative (IATI) laat zien. Tegelijkertijd is het nodig om, parallel aan digitaliseringsinitiatieven, ook te werken aan privacy en dataveiligheid in ontwikkelingslanden om misbruik van deze nieuwe systemen te voorkomen.

De toekomst van werk

Globalisering leidt tot specialisatie tussen landen en heeft uiteenlopende gevolgen voor economische sectoren en groepen op de arbeidsmarkt. Maar nog een veel groter effect op de arbeidsmarkt, heeft de zogenoemde vierde industriële revolutie, een verzamelnaam voor alles wat te maken heeft met nanotechnologie, 3D-prints, kunstmatige intelligentie, robotica, genetica en nanotechnologie. Deze revolutie leidt ertoe dat veel functies en taken die we nu kennen, zullen verdwijnen. Hiervoor in de plaats komen gelukkig nieuwe functies en taken. Het rapport *The Future of Jobs and Skills* (2016) van het WEF voorspelt dat zo'n tweederde van de huidige basisschoolleerlingen straks aan de slag gaat in een baan waarvan we ons nu nog geen voorstelling kunnen maken.

Vergroten genderkloof en tweedeling op de arbeidsmarkt

Globalisering en vooral technologische innovatie leiden daarnaast steeds meer tot een tweedeling op onze arbeidsmarkt. Er ontstaat een economische scheidslijn tussen hoogopgeleiden met relatief 'zeker' en hooggekwalificeerd werk en lager- en middelbaaropgeleiden van wie de baan onder druk staat. Technologie kan ook de genderkloof op de arbeidsmarkt verder vergroten. Relatief veel vrouwen verrichten taken die kunnen worden geautomatiseerd en vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in groeisectoren waar nieuwe banen ontstaan. Dit versterkt de man-vrouw-tweedeling op de arbeidsmarkt.⁵⁵

Internationale agendering, onderzoek en SER-advies

De impact van globalisering en technologische ontwikkelingen op de arbeidsmarkt ligt er dus niet om. Daarom moeten we de effecten nauwgezet volgen. Het thema *Future of Work* staat hoog op de agenda, niet alleen van internationale organisaties als de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO), de OESO en de G20, maar ook van Nederland. Het kabinet heeft het CPB gevraagd samen met het SCP en de Rijksuniversiteit Groningen de effecten te onderzoeken van technologische ontwikkelingen en globalisering op de Nederlandse arbeidsmarkt en maatschappij. De SER wordt gevraagd de kansen en risico's van globalisering en technologische ontwikkelingen in kaart te brengen.

3.4 Verduurzamen van mondiale waardeketens

De productie van goederen en diensten dient duurzaam te zijn, met respect voor de mensenrechten. Iedereen moet kans hebben op eerlijk werk en wie werkt moet een leefbaar loon kunnen verdienen. Het kabinet breidt de succesvolle integrale aanpak van maatschappelijk verantwoord ondernemen en verduurzaming van mondiale waardeketens uit, en werkt aan opschaling in Nederland, Europa en internationaal.

Integrale aanpak van ketenverduurzaming

Nederlandse bedrijven zijn verbonden met buitenlandse bedrijven en werknemers via hun productieketens. Beslissingen hier hebben consequenties daar. Maatschappelijk verantwoord ondernemerschap (MVO) hier draagt bij aan duurzaamheid en inclusiviteit daar. Deze relatie willen we optimaal benutten. Nederland hanteert een integrale aanpak van ketenverduurzaming, samen met het bedrijfsleven en non-gouvernementele organisaties als Solidaridad, IDH en UTZ. Daarbij worden het economisch gewicht, de handelsrelaties en ontwikkelingsrelaties van Nederland gebruikt om een positieve verandering teweeg te brengen.

In de textiel- en palmoliesector zijn goede resultaten geboekt. De doelstelling van het bedrijfsleven in Nederland om 100 procent inkoop van duurzame palmolie te bereiken per 2020 is al bijna gehaald. Het kabinet wil ook in de cacaosector het verschil maken. Ook hier heeft het bedrijfsleven zich verbonden aan 100 procent duurzame inkoop. We steunen certificering van duurzame of eerlijke producten ten behoeve van hogere inkomens voor boeren en meer transparantie voor consumenten, ook van cacao-producten. En het kabinet wil verder gaan dan dat, met de *certification and beyond*-agenda. Daarbij pakt de overheid, in samenwerking met het (Nederlandse) bedrijfsleven, hardnekkige problemen zoals ontbossing, lage inkomens en kinderarbeid in de keten aan. In lijn met die agenda stimuleert Nederland partijen te innoveren en digitale technologieën te benutten om gerichtere ondersteuning, nieuwe financieringsvormen, grotere transparantie en een groter bereik mogelijk te maken, en zo de beoogde markttransformatie te versnellen.

Mondiale waardeketens in Europees verband

Samenwerking met Europese landen vergroot de slagkracht van ketenverduurzaming. Bedrijven zijn er bovendien bij gebaat dat duurzaamheidsinitiatieven zoveel mogelijk op elkaar aansluiten in de Europese markt. Nederland pleit bij de andere Europese lidstaten voor hogere en gezamenlijke ambities op het gebied van MVO en ketenverduurzaming, en neemt hierin het voortouw. Zo zijn inmiddels zeven Europese landen betrokken bij de 'Amsterdam verklaring voor 100 procent duurzame palmolie in voedingsmiddelen in 2020'; samen vertegenwoordigen zij circa 74 procent van de Europese palmoliemarkt. Nederland zoekt ook samenwerking met de Duitse en Zwitserse plannen voor verduurzaming van de cacao-keten. Ook pleit Nederland bij de Europese Commissie voor een nieuw Europees MVO-actieplan.⁵⁶

55. World Economic Forum (2016), Future of Jobs

56. Zie ook motie Bouali/Voordewind, Kamerstuk 26 485 nr. 287 d.d. 10 april 2018.

Indigi Design traint vrouwen in Afrika zodat hun producten beter voldoen aan eisen op de Europese markt.

Foto: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Extra inzet voor leefbaar loon en uitbannen van kinderarbeid

Het verhogen van minimumlonen naar een leefbaar niveau en het uitbannen van kinderarbeid zijn uitdagingen die bedrijven en maatschappelijke organisaties niet alleen kunnen oplossen. Het kabinet voert een diplomatieke agenda om internationaal steun te verkrijgen voor deze onderwerpen. Met een multistakeholderaanpak moeten overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties samen de voorwaarden voor verbetering creëren. Nederland werkt daarom met bedrijven en ngo's, en met andere overheden en internationale organisaties, aan betrouwbare instituties, effectieve wet- en regelgeving die duurzame productie bevordert, en versterking van arbeidsinspecties. Rondom leefbaar loon worden nieuwe projecten ontwikkeld, onder andere in de sectoren waarvoor Nederlandse MVO-convenanten bestaan. Het kabinet stimuleert bedrijven tevens om via hun inkoopbeleid leefbaar loon te promoten. Voor het uitbannen van kinderarbeid intensiveren we aparte projecten; er komen extra middelen beschikbaar, in totaal 15 miljoen euro.⁵⁷ Het Fonds Bestrijding Kinderarbeid kan benut worden om kinderarbeid uit te bannen in de waardeketen van Nederlandse bedrijven.

Empowerment van vrouwen en meisjes

De aanpak voor ketenverduurzaming biedt kansen de rechten en economische positie van vrouwen te verbeteren. In sectoren als de textiel, sierteelt en cacao werken veel vrouwen: zij krijgen specifiek op hen gerichte training en opleiding om hun productiviteit en loopbaankansen en daarmee hun inkomen te verhogen. Tevens wordt aandacht besteed aan bestrijding van geweld tegen vrouwen op de werkvloer.

Effectieve convenanten voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen

Het kabinet steunt Nederlandse bedrijven om met gepaste zorgvuldigheid (*due diligence*) risico's op misstanden in hun toeleveringsketen te identificeren, en zoveel mogelijk te voorkomen of te mitigeren. In de IMVO-convenanten werken brancheorganisaties, bedrijven, vakbonden, maatschappelijke organisaties en overheid hier samen aan.⁵⁸ De afgesloten convenanten zijn nog maar één tot twee jaar oud en moeten de tijd krijgen zich te bewijzen. Zoals aangegeven in het Regeerakkoord worden de IMVO-convenanten voortgezet; na twee jaar wordt bezien of, en zo ja, welke dwingende maatregelen genomen kunnen worden en op hun plaats zijn.

Het is van belang dat binnen de convenanten gewerkt wordt aan duidelijke communicatie over doelen en resultaten. Om de implementatie van de convenanten te versnellen stelt het kabinet ODA-middelen beschikbaar, waarmee convenantpartijen gezamenlijk urgente risico's in hun keten kunnen aanpakken. Het kabinet vindt het belangrijk dat meer bedrijven betrokken raken bij de convenanten en

57. Met de motie van Laar/Voordewind, Kamerstuk 34 550 XVII, nr. 26 d.d. 10 november 2016, is het budget voor uitbanning van kinderarbeid opgehoogd van 3 naar 10 miljoen euro per jaar. Het kabinet voegt hier nog eens 5 miljoen euro aan toe.

58. Er zijn vijf convenanten afgesloten: duurzame Kleding en Textiel (juli 2016), bancaire sector (december 2016), plantaardige eiwitten (maart 2017), Bevorderen Duurzaam Bosbeheer (houtsector maart 2017) en Verantwoord Goud (juni 2017). In vier sectoren streven partijen naar afronding voor deze zomer: natuursteen, levensmiddelen, verzekeringen en de sierteelt. In de metaalsector, land- en tuinbouw, de pensioen- en de windenergiesector wordt momenteel ook aan IMVO-convenanten gewerkt, in samenwerking met de SER.

brengt dit op in de convenantenprocessen. Daarnaast willen we nieuwe convenanten in risicosectoren afsluiten. Ook wil het kabinet onderzoeken welke wettelijke en niet-wettelijke middelen andere landen toepassen om maatschappelijk verantwoord ondernemerschap te bevorderen. De Autoriteit Financiële Markten (AFM) zal samen met de betrokken ministeries, de EU-richtlijn ‘Bekendmaking van niet-financiële informatie en informatie inzake diversiteit’ evalueren. Hieruit kunnen we lessen leren.

Internationaal kader voor ketenverduurzaming en maatschappelijk verantwoord ondernemen

Met de groeiende rol van de (internationale) private sector in ontwikkeling is borging van mensenrechten van groot belang. De *Guiding Principles on Business and Human Rights* van de Verenigde Naties bieden hiervoor een goed kader. Nederland denkt constructief mee over het initiatief om tot een VN-verdrag te komen dat voortbouwt op deze bepalingen. Een eventueel verdrag moet deze *Principles* ondersteunen en implementatie ervan versterken.

Naast de Europese Unie is de OESO een belangrijk forum waarmee Nederland samenwerkt, en zijn aanpak voor ketenverduurzaming promoot. Het systeem van nationale contactpunten (de NCP's) voor de OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen is het enige internationale klachten- en geschillenbeslechtingsmechanisme voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. Het kabinet is blij met het goed functioneren van het Nederlandse NCP en steunt de *peer review* van alle NCP's vóór 2023. Het kabinet hecht hierbij vooral aan een betere toegang van maatschappelijke organisaties tot het mechanisme. Op papier is dat goed geregeld maar in de praktijk lijkt dat lastiger te realiseren.

3.5 Investeren in een toekomstbestendig handels- en investeringssysteem

8. FATSJOENLIJKE BANEN
EN ECONOMISCHE
GROEI

9. INNOVATIE EN
DUURZAME
INFRASTRUCTUUR

10. MINDER
ONGELIJKHEID

16. VREDE,
VEILIGHEID EN
RECHTVAARDIGHEID

17. PARTNERSCHAPPEN
VOOR DE DOELLEN

Het kabinet zet zich met en via de Europese Unie in voor een toekomstbestendig handels- en investeringssysteem, waarin duurzaamheid en inclusiviteit kernbegrippen zijn.

Behoud en verdieping van het multilaterale handels- en investeringssysteem

Nederland heeft belang bij een open, op regels gebaseerd mondiaal handels- en investeringssysteem en een goed functionerende Wereldhandelsorganisatie (WTO). Dit systeem zorgt voor betrouwbaarheid en biedt de mogelijkheid geschillen te beslechten. Ondanks de stagnatie van multilaterale onderhandelingen en crisis in de WTO blijft Nederland pleiten voor behoud en verdieping van het multilaterale handelssysteem. Dat is geen gemakkelijke opgave, maar Nederland en de EU staan hierin niet alleen. Er is een nieuwe beweging ontstaan van WTO-landen die de internationale samenwerking willen intensiveren. Zo is tijdens de 11^e Ministeriële Conferentie van de WTO in Buenos Aires afgesproken internationaal samen te werken aan een nieuwe agenda, onder andere op het gebied van digitale handel, investeringsfacilitatie en versterking van de positie van vrouwen in internationale handel. In weerwil van de huidige crisis kan het multilaterale systeem verder komen met een stapsgewijze benadering, waarin de EU en gelijkgezinde WTO-leden het voortouw hebben, en andere WTO-leden zich op elk gewenst moment kunnen aansluiten. Ook de G20, OESO en Unctad spelen een belangrijke rol in het voeren van deze nieuwe agenda's. Tegelijkertijd kan de Europese Unie met gelijkgestemde landen bilaterale handels- en investeringsakkoorden afsluiten die een voorbeeld vormen voor andere landen en het multilateraal systeem, bijvoorbeeld als het gaat om het integreren van duurzaamheid in handelspolitiek.

Heronderhandeling van bilaterale investeringsakkoorden op basis van een nieuwe modeltekst

Met de steeds belangrijkere rol die private investeerders kunnen en moeten spelen in duurzame en inclusieve groei is het van groeiend belang dat er goede afspraken zijn over markttoegang en bescherming voor investeerders. Investeringsakkoorden bieden zekerheid waar die in de ogen van investeerders onvoldoende is, en kunnen zo bedrijven over de streep trekken. Nederland introduceert een nieuwe modeltekst voor bilaterale investeringsakkoorden, die zorgt voor een evenwichtiger balans tussen rechten en plichten van multinationale ondernemingen, beleidsvrijheid garandeert van (buitenlandse) overheden en brievenbusmaatschappijen uitsluit van bescherming. Op basis van deze modeltekst start het kabinet dit jaar met het heronderhandelen van de Nederlandse bilaterale investeringsakkoorden, voor zover er met die landen geen Europees investeringsakkoord bestaat.

Capaciteitsopbouw in ontwikkelingslanden voor investeringen

Nederland onderzoekt met enkele gelijkgezinde landen of het zinvol en haalbaar is een adviescentrum voor internationaal investeringsrecht op te richten. Dit centrum zou overheden van ontwikkelingslanden juridisch kunnen bijstaan wanneer zij een conflict hebben met een bedrijf door een afgesloten investeringsakkoord. Nederland is tevens pleitbezorger van een investeringsfacilitatieakkoord, analoog

aan het in WTO-verband gesloten handelsfacilitatieakkoord. Doel hiervan is investeringen uit te lokken en investeringsprojecten meer te laten bijdragen aan duurzame en inclusieve groei in ontwikkelingslanden, onder meer via werkgelegenheid, kennisoverdracht of bijvoorbeeld doordat bedrijven investeren in basisinfrastructuur voor eigen en publiek gebruik. Nederland werkt samen met landen en onder meer Unctad, OESO en de G20 om mogelijke inhoudelijke bepalingen voor een investeringsfacilitatieakkoord te identificeren.

Bevorderen van duurzaamheid en inclusiviteit via handelsakkoorden

Steeds meer handelsakkoorden bevatten duurzaamheidsafspraken. In Europese bilaterale handelsakkoorden is dit standaard het geval. Het gaat om afspraken over arbeidsrechten en milieu, de promotie van de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen en het realiseren van SDG's. Deze coherentie tussen internationale akkoorden is voor het kabinet van groot belang. Om te zorgen dat duurzaamheidsafspraken in handelsakkoorden echt bijdragen aan verbeteringen voor werknemers en het milieu, moet meer gebruik gemaakt worden van de handhavingsinstrumenten die handelsakkoorden bieden. De EU moet niet terugdeinzen voor de inzet van geschillenbeslechting wanneer handelspartners onvoldoende werk maken van de naleving van duurzaamheidsafspraken. De EU en haar handelspartners kunnen transparanter zijn over de jaarlijkse dialoog over duurzame ontwikkeling, onder meer door agenda's en notulen openbaar te maken zodat ook maatschappelijke organisaties die kunnen inzien. Om de coherentie en effectiviteit van de dialoog te vergroten kan worden opgetrokken met de Internationale Arbeidsorganisatie, of de secretariaten van andere relevante akkoorden, zoals het klimaatakkoord van Parijs.

Sterkere positie van vrouwen in de wereldhandel

Het effect van handelsakkoorden op mannen en vrouwen verschilt, bijvoorbeeld door de onevenredige vertegenwoordiging van vrouwen in verschillende sectoren. Ook blijft vrouwelijk internationaal ondernemerschap wereldwijd achter. Het kabinet onderzoekt, in samenwerking met de Europese Commissie, op welke manier Nederland een bijdrage kan leveren met kennis en acties om de positie van vrouwen in handel te verbeteren. Nederland bouwt tevens voort op de verklaring die, zoals eerder vermeld, tijdens de 11e Ministeriële Conferentie van de WTO is getekend. Hierin roepen de ondertekenaars op tot gelijke kansen voor mannen en vrouwen in internationale handel en verbinden zij zich aan informatie-uitwisseling en beslechten van handelsbarrières voor vrouwen in WTO-verband. Het kabinet steunt verder onderzoek hiernaar door onder meer de OESO en zal samenwerken met koplopers op dit gebied, zoals Canada.

Economische veiligheid

In de GBVS-nota van dit kabinet zijn de veiligheidsdreigingen in het economische domein en het belang van zogeheten 'economische veiligheid' toegelicht. Economische veiligheid betreft het vrijhouden van handelsroutes, het tegengaan van cyberspionage, het veiligstellen van de voorzieningszekerheid en het borgen van de nationale veiligheid en openbare orde in het kader van buitenlandse investeringen. Buitenlandse investeringen in Nederland kunnen de nationale veiligheid en openbare orde raken als zij de continuïteit van vitale processen aantasten. Ook kunnen zij leiden tot strategische afhankelijkheid en de integriteit van (geheime) informatie aantasten. In de huidige geopoliti-

ieke context, waarin staten ook via economische weg hun machtspositie in het buitenland pogen te versterken, moeten Nederland en de Europese Unie hier alert op zijn. In Nederland krijgen vitale sectoren specifieke bescherming. Na zorgvuldige analyse van risico's kunnen aangewezen bedrijven uit vitale sectoren alleen met actieve goedkeuring worden overgenomen, zo nodig onder voorwaarden, of beschermd worden door het vastleggen van andere waarborgen. In de Europese Unie wordt gesproken over een samenwerkingsmechanisme en raamwerk voor toetsing door individuele lidstaten van voorgenomen buitenlandse investeringen aan nationale veiligheidsbelangen of de openbare orde. Hierin kan worden meegewogen of een investering staatsgestuurd is. Nederland is voorstander van dit samenwerkingsmechanisme omdat het inzage geeft in mogelijke risicovolle investeringen in EU-lidstaten, en de mogelijkheid biedt grensoverschrijdende veiligheidsrisico's op basis daarvan aan te kaarten. Het kabinet wil echter uitdrukkelijk voorkomen dat dit mechanisme misbruikt wordt voor protectionistische doeleinden.

Algemene uitgangspunten handelspolitiek

- Een goed functionerend wereldhandelsstelsel is voor Nederland van essentieel belang. Het kabinet is en blijft voorstander van multilaterale afspraken binnen de WTO waar mogelijk. Daarbij is de EU partij bij plurilaterale onderhandelingen met gelijkgezinde landen als er multilateraal geen consensus bereikt kan worden.
- Bilaterale handelsakkoorden hebben een toegevoegde waarde omdat ze verder kunnen gaan dan wat multilateraal en plurilateraal haalbaar is. Daarbij is het belangrijk dat ze het multilaterale proces aanvullen en niet ondergraven.
- Het kabinet streeft naar transparantie van lopende onderhandelingen en naar maximale betrokkenheid van parlement en belangengroepen, zodat de akkoorden die tot stand komen de benodigde steun hebben in Nederland. Het Nederlands parlement wordt bij de verschillende fasen van het onderhandelingsproces betrokken. Werkgevers, vakbonden en maatschappelijke organisaties worden, ook door dit kabinet, geconsulteerd via het Breed Handelsberaad en ad-hoc consultaties.
- Om potentiële handelsakkoorden te toetsen is het belangrijk dat effectbeoordelingen plaatsvinden, met aandacht voor het economische, sociale en ecologische effect van het akkoord. De Europese Commissie doet dergelijke beoordelingen op Europees niveau. Het kabinet laat zelf bij de start van onderhandelingen van de EU met een ander land of een regio doorrekenen wat het welvaartseffect is voor Nederland en ontwikkelingslanden.
- De overheid faciliteert verantwoorde export van militaire goederen en van goederen die kunnen worden gebruikt voor zowel militaire als civiele doeleinden. Dit doen we door middel van effectieve en efficiënte exportcontrole. Het kabinet gaat er hierbij vanuit dat bedrijven ook hun eigen verantwoordelijkheid nemen.

4. Versterken van het internationale verdienvermogen van Nederland

Nederland is een succesvolle, wereldwijde economische speler. Het kabinet presenteert een proactieve handels- en investeringsagenda om ons internationale verdienvermogen te versterken. We moeten blijven werken aan een betere toegang tot markten, waaronder de Europese interne markt. Daarbij gaat het om een internationaal gelijk speelveld, het bestendigen van ons aandeel op bestaande markten, het aanboren van nieuwe markten, het aansporen van bedrijven om internationaal actief te worden en een aantrekkelijk vestigingsklimaat in eigen land. Van groot belang is dat we daarvoor blijven investeren in kennis, innovatie en digitalisering. Ook moeten we de economische diplomatie sterker gaan richten op internationale innovatiesamenwerking en kennisdiplomatie. Zo kan Nederland zich als een aantrekkelijke innovatiepartner positioneren en meedraaien in de wereldtop op gebieden waarin het uitblinkt. En kunnen we innovatieve oplossingen en nieuwe verdienmodellen ontwikkelen, ook voor de grote maatschappelijke uitdagingen van deze tijd. Het is tevens zaak dat onze internationale activiteiten duurzamer worden en bedrijven misstanden in hun keten aanpakken. De agenda wordt in samenspraak met onze stakeholders uitgewerkt en in een aparte handelsbrief na de zomer aan de Tweede Kamer voorgelegd.⁵⁹

Actielijnen voor een sterk internationaal verdienvermogen van Nederland

- Markttoegang en Brexit
- Een excellente dienstverlening voor het mkb en startups
- Maatwerk in de economische diplomatie
- Herinrichten van het publieke en private handels- en investeringsbevorderende netwerk

| 75 |

4.1 Markttoegang en Brexit

8. FATSOENLIJKE BANEN
EN ECONOMISCHE
GROEI

9. INNOVATIE EN
DUURZAME
INFRASTRUCTUUR

Bilaterale handelsakkoorden vergroten de toegang tot buitenlandse markten. Daarom maakt het kabinet zich binnen de EU hard voor zulke akkoorden en een snelle ondertekening en inwerkingtreding hiervan. Nederland heeft via de EU handelsakkoorden gesloten met bijna alle belangrijke handelslanden buiten Europa. De onderhandelingen over akkoorden met Japan, Vietnam, Singapore en over modernisering van het bestaande akkoord met Mexico zijn afgerond en wachten op ondertekening. De onderhandelingen over een nieuw akkoord met Mercosur zijn in een vergevorderd stadium. Met Chili, Indonesië, Australië en Nieuw-Zeeland zijn onderhandelingen over handelsakkoorden gestart. Deze onderhandelingen lopen voorspoedig. China, de VS en Rusland zijn uitzonderingen; met China lopen de onderhandelingen over een investeringsakkoord stroef, de onderhandelingen met de VS zijn opgeschort en onderhandelingen met Rusland zijn politiek niet opportuun.

59. Motie Becker, Begrotingsbehandeling BHOS 22-11-2017

Brexit

Gezien de sterke verwevenheid van de Nederlandse en de Britse economie gaat het belangrijkste handelsakkoord in de komende periode over de toekomstige relatie van de EU met het Verenigd Koninkrijk (VK). Het kabinet streeft naar een ambitieuze, brede en diepe handelsrelatie tussen de EU en het VK en blijft hierover in nauw overleg met de Kamer. In maart jl. bereikten de Europese Commissie en het VK een principeovereenkomst over het kader van de toekomstige relatie tussen EU en VK na de uittreding. Nog onzeker is wanneer permanente afspraken kunnen worden gemaakt. Het VK lijkt voor de EU hoe dan ook een 'derde land' te worden, wat betekent dat de handel tussen Nederland en het VK minder soepel zal verlopen. Nederlandse ondernemingen krijgen bijvoorbeeld te maken met douaneprocedures, en veterinaire en fytosanitaire controles.

Het kabinet overlegt met bedrijven, koepels en andere belanghebbenden over zowel beperking van de schade van de Brexit voor Nederland als over het pakken van kansen die de Brexit biedt. Er wordt een actieve voorlichtingscampagne gevoerd en samen met VNO-NCW is een website gelanceerd voor ondernemers met specifieke vragen (www.hulpbijbrexit.nl). Met RVO.nl en KvK is daarnaast een *Brexit Impact Scan* ontwikkeld, waarmee ondernemers de risico's en kansen van Brexit in kaart kunnen brengen (www.brexitloket.nl). Ook helpt het kabinet bedrijven die potentieel geraakt worden door de Brexit om zich te oriënteren op alternatieve markten binnen de EU. Hiervoor zal extra aandacht zijn bij de organisatie van handelsmissies naar EU-landen, en het mkb kan bijvoorbeeld gebruik maken van de Brexit-vouchers.⁶⁰ Bovendien zal een coördinatie-eenheid zorgen voor een optimale voorbereiding van zowel overheid als bedrijven op alle mogelijke directe gevolgen van de Brexit, zoals douaneprocedures. Ten slotte ondersteunt het kabinet bedrijven en sectoren die juist kansen zien in de Brexit, zoals ICT, financiën en logistiek. Voor buitenlandse bedrijven die overwegen activiteiten te verplaatsen als gevolg van de Brexit is de capaciteit van de *Netherlands Foreign Investment Agency* (NFIA) in NL en de VK uitgebreid, en de strategie van de NFIA aangescherpt.

Internationaal gelijk speelveld

Eerlijke concurrentie en laagdrempelige markttoegang zorgen voor gelijke kansen voor bedrijven op de wereldmarkt, en daarmee voor productiviteitsverhoging en innovatie. Nederland is een zeer open economie, maar Nederlandse bedrijven hebben niet dezelfde markttoegang tot alle handels- en investeringspartners. Sommige landen hanteren bijvoorbeeld strikte eisen voor buitenlandse investeerders. Nederland schermde de eigen markt niet onnodig af, maar werkt juist aan een betere markttoegang voor onze bedrijven tot andere landen via handels- en investeringsakkoorden. Daarmee dragen we bij aan het gelijke speelveld. Ook het toenemend aantal staatsbedrijven op de wereldmarkt, die mogelijk (ongoorloofde) staatssteun genieten, zet druk op het gelijke speelveld voor bedrijven. Nederland pleit voor meer transparantie omtrent staatsbedrijven, onder andere via de G20, de Unctad en de OESO. De OESO-richtlijnen zijn hierin instrumenteel.

60. Kamerstuknummer: 23987-231 - Voorlichting en ondersteuning bedrijfsleven vanwege de Brexit.

Panamakanaal

Foto: Raymond Rutting / De Beeldunie

4.2 Een excellente dienstverlening voor het mkb en startups

Het kabinet versterkt de dienstverlening aan het mkb en startups die willen internationaliseren. Er is nog veel export- en investeringspotentieel onder het mkb en startups niet alleen in Europa, maar ook in groeiemarkten. De meeste Nederlandse bedrijven die internationaal actief zijn, doen uitsluitend zaken binnen de EU. Nu komt ruim een kwart van de export van goederen, zo'n 80 miljard euro, voor rekening van het zelfstandig mkb (2015). Meer bedrijven over de grens komt onze productiviteit en innovatievermogen ten goede. Het blijkt namelijk dat bedrijven die innoveren en exporteren ruim de helft productiever zijn dan bedrijven die alleen nationaal actief zijn. Een kwart van de bedrijven die zijn gaan exporteren of importeren, maar niet aan R&D deden, blijkt een jaar later wel te investeren in R&D.⁶¹

Oprichting NL Trade & Innovate, NL International Business en Invest-NL

Nederland kent vele partijen die het mkb en startups actief ondersteunen bij internationalisering en innovatie. Tot deze partijen behoren onze posten, inclusief de attachés die daar werkzaam zijn, RVO.nl, FMO, Atradius DSB en private partijen als Fenedex. De belangrijkste stap van dit kabinet naar een optimale dienstverlening aan het mkb en startups is het bevorderen van de samenwerking tussen deze partijen en het tegengaan van de versnippering in de dienstverlening. Naar aanleiding van het advies van de Stuurgroep Buijink hebben de publieke partijen hun krachten gebundeld in het netwerk *Trade & Innovate NL*. De private partijen hebben zich verenigd in het netwerk *NL International Business*. De oprichting van Invest-NL moet het ondernemers vanaf 2019 gemakkelijker maken financiering aan te trekken voor zowel nationale als internationale activiteiten. Financiering en ondersteuning van internationale activiteiten en projecten zal plaats hebben vanuit de joint venture van Invest-NL met FMO, die gaat samenwerken met RVO.nl. De activiteiten van Atradius DSB worden hierop ook aangesloten. Ondernemers krijgen dankzij deze joint venture één loket voor internationale financieringsinstrumenten. Met de oprichting van Invest-NL zetten we belangrijke stappen naar een internationaal concurrerend financieringsinstrumentarium voor het hele bedrijfsleven. Onderzocht wordt of we de slagkracht van het instrumentarium verder kunnen vergroten. In het najaar van 2018 zullen de resultaten hiervan aan de Kamer worden aangeboden (zie ook 3.3).

Een groter mkb-aandeel op groeiemarkten

Het kabinet gaat met *NL Trade & Innovate* en *NL International Business* in overleg over wat het mkb nodig heeft voor een sprong naar nieuwe groeiemarkten. Doelgroep is het wat grotere mkb, dat al actief is op nabije markten als Duitsland. Internationale ervaring vergroot namelijk de kans op succes in markten die verder weg liggen. Samen met *NL International Business* en enkele ambassades, en op basis van goede ervaringen met onder andere het *Holland House* in Colombia, wordt gezien of ook in andere kansrijke steden zogenoemde *hubs* kunnen worden opgezet die bedrijven ondersteunen bij het betreden van verre markten.⁶² Voorwaarde voor het ontwikkelen van zulke *hubs* is meerjarig (financieel) commitment van private partijen. Ook onderzoeken we de mogelijkheden voor gebruikmaking van

61. Innovatie en Internationalisering, CBS (2017)

62. Zie ook motie Bouali c.s., Kamerstuk 26485 nr. 281 d.d. 4 april 2018.

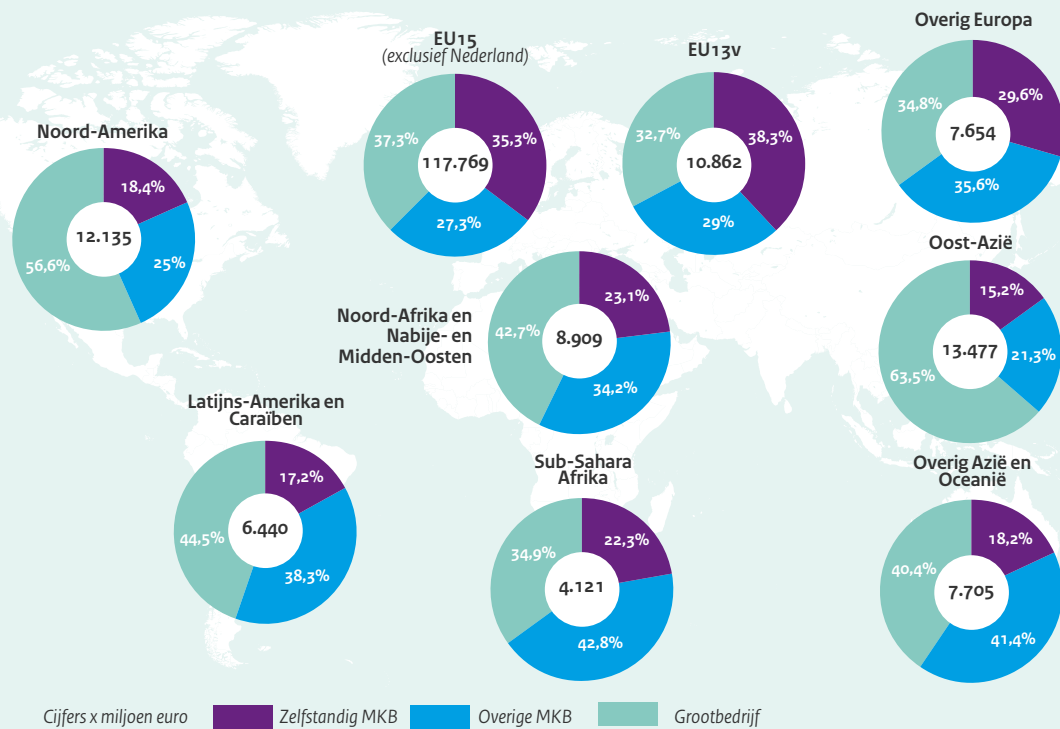

East Africa Business Dialogue: netwerkevenement voor bedrijven met interesse in zakendoen in (Oost-)Afrika. Ondernemers op het gebied van land- en tuinbouw tot gezondheidszorg, energie en infrastructuur.

Foto: Ministerie van Buitenlandse Zaken

digitale data voor een betere en gerichte ondersteuning van ondernemers. Met de oprichting van de joint venture van Invest-NL wordt bovendien veel (financiële) kennis van opkomende en ontwikkelingsmarkten beter ontsloten. RVO.nl heeft ervaring met de begeleiding van het mkb dat wil ondernemen in opkomende markten en ontwikkelingslanden. FMO heeft in vele landen in Afrika en Azië geïnvesteerd. Door de samenwerking met FMO kan dit netwerk beter benut worden door Nederlandse bedrijven.

Figuur 7: Export Nederlandse goederen naar bedrijfstype

Noot: De handelswaarden in deze tabel wijken af van de handelswaarden op Statline. De reden hiervoor is dat in de tabel enkel de goederenhandel van Nederlandse makelij is meegenomen, die specifiek aan bedrijven in Nederland toegewezen kan worden. Bovendien worden in de tabel alleen bedrijven getoond met een minimale exportwaarde van 5 duizend euro behorend tot een bepaald aantal bedrijfstakken. Voor meer toelichting op de gebruikte definities, data en methoden zie paragraaf 3.2 van de eerste kwartaaleditie van de CBS Internationaliseringsmonitor 2018.

Bron: CBS, Internationaliseringsmonitor 1ste kwartaal 2018

Stimuleren van de deelname van het mkb aan consortia

Het kabinet wil de deelname van het mkb aan internationale consortia bevorderen. Mkb'ers die deel uitmaken van een consortium hoeven minder tijd en geld te investeren in internationalisering. Zij kunnen dan immers meeliften met (internationale) netwerken en afzetmarkten van andere bedrijven. Grote bedrijven en kennisinstellingen kunnen in zo'n consortium een trekkersrol vervullen; denk aan haven-, olie- en scheepsbouwbedrijven, kennisinstellingen zoals de TU Delft en de WUR. Deelname

Internationalisering startups: tijdelijke kantoorruimte in Start Up Village

Foto: Berlinda van Dam / Hollandse Hoogte

van het mkb wordt al gestimuleerd via bijvoorbeeld de Topsectoren en instrumenten als Partners for Internationaal Business (PIB). Inzet is deze deelname verder te vergroten, onder andere via Invest-NL en de Werkplaats (zie paragraaf 4.4).

Ondersteuning van het mkb bij het gebruik van handelsakkoorden

Het kabinet wil dat bedrijven meer profijt hebben van handelsakkoorden. Het gebruik van handelsakkoorden door Nederlandse ondernemers blijft door een gebrek aan kennis achter ten opzichte van sommige andere landen. Het ministerie heeft Ecorys opdracht gegeven de oorzaken hiervan nader te onderzoeken. Dat moet vervolgens leiden tot beleidsaanbevelingen om eventuele barrières bij het gebruik van handelsakkoorden weg te nemen, en het gebruik onder Nederlandse ondernemers te stimuleren. Het onderzoek besteedt bijzondere aandacht aan de positie van het mkb. De resultaten van het onderzoek worden voor de zomer van 2018 verwacht.

Internationalisering van startups

Digitalisering biedt tal van mogelijkheden aan kleine bedrijven en startups om wereldwijd actief te zijn. Hoogtechnologise startups kunnen hun producten en diensten vaak van meet af aan wereldwijd aanbieden en daardoor groeien. Voorbeelden van succesvolle startups in Nederland zijn Adyen, Booking.com en WeTransfer. Deze jonge, inventieve bedrijven met vernieuwende, schaalbare ideeën leveren bij uitstek een bijdrage aan innovatie en dynamiek in de Nederlandse economie. Eén van de speerpunten van het kabinet is daarom een betere begeleiding van startups, zowel richting het buitenland als vanuit het buitenland naar Nederland.

Samen met het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK), RVO, StartupDelta en een aantal grote steden worden plannen ontwikkeld en uitgevoerd om de positie van Nederland als startup-hub te versterken. Om snel te kunnen groeien, hebben startups een goed ontwikkeld cluster nodig van netwerken van startups, investeerders en startup-gerelateerde organisaties; een zogenoemd ecosysteem. Nederland heeft een uitstekend ecosysteem en wil nummer één zijn van Europa en zich ook zo positioneren. Daarom ontwikkelt het kabinet een *branding*-strategie die het vestigingsklimaat van Nederland neerzet als inventief, gastvrij en co-creatief. Ook benadrukt deze strategie ons kennisniveau, de aanwezigheid van succesvolle bedrijven en de goede financieringsmogelijkheden. Samen met EZK en het National Point of Entry (NPE) wordt een plan opgesteld voor de strategische acquisitie van ondernemerstalant.

Om Nederlandse startups ook actief te krijgen over de grens organiseert de overheid handelsmissies en faciliteert zij de deelname aan technologiebeurzen. Daarnaast helpt het postennetwerk bij de integratie in buitenlandse ecosystemen. Deze integratie wordt extra ondersteund met zogenoemde *soft landing* programma's, gericht op het ontsluiten van lokale netwerken voor Nederlandse startups. Ten slotte worden startups ook gestimuleerd actief te worden in ontwikkelingslanden. Het postennetwerk ondersteunt de samenwerking tussen Nederland en lokale startups, met name waar deze zich richt op het oplossen van lokale maatschappelijke vraagstukken. Zogenoemde *Orange Corners*, platforms voor ondernemers, richten zich op het faciliteren van lokaal ondernemerschap. Financieringsmogelijkheden zijn er via het DGGF.

4.3 Maatwerk in de economische diplomatie

Voor een optimaal rendement op de handels- en investeringsbevordering leveren we, naast de basisdienstverlening die voor elke ondernemer met internationale plannen beschikbaar is, maatwerk. Het gaat hier om extra inspanningen in de economische diplomatie ten aanzien van specifieke landen en regio's die relatief belangrijk zijn voor ons internationale verdien- en/of innovatievermogen. De top-25 van landen en regio's wordt vastgesteld op basis van de volgende criteria:

- economisch gewicht;
- omvang van de wederzijdse handels- en investeringsstromen;
- belangstelling van Nederlandse bedrijven, onder meer vertegenwoordigd via de Topsectoren;
- de aanwezigheid van handels- en investeringsbelemmeringen.

Deze top-25 wordt op ministerieel en hoogambtelijk niveau bezocht, waarbij extra ruimte is voor *business development* en Hollandpromotie. De top-25 is niet in steen gebeiteld; enige mate van flexibiliteit is nuttig. Er kunnen nog steeds missies worden georganiseerd naar andere landen waar zich grote economische kansen voordoen, of waar het uit politiek of ontwikkelingsoogpunt opportuun is om een missie naar toe te organiseren.

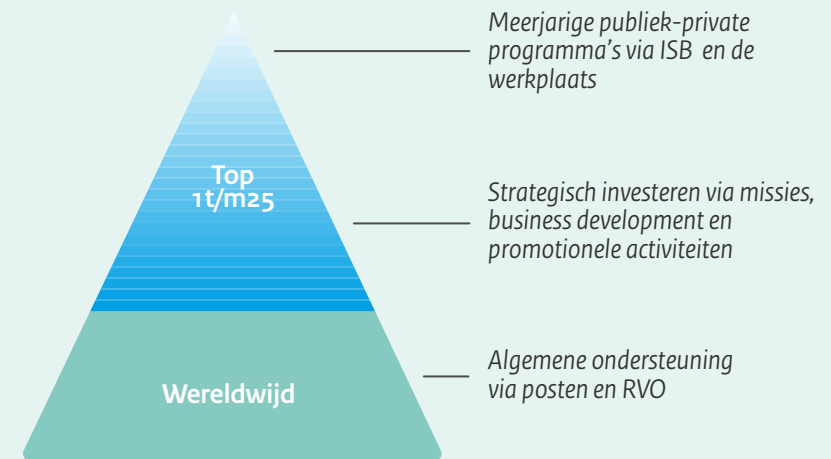
Intensiveren kennisdiplomatie, internationale innovatiesamenwerking en strategische acquisitie

De top-25 bestaat zowel uit traditionele als opkomende markten. Voor opkomende markten is extra ondersteuning aan bedrijven vaak noodzakelijk. Deze markten zijn relatief moeilijk toegankelijk vanwege de geografische en culturele afstand, een gebrekkig ondernemersklimaat of sterke bemoeienis van lokale overheden. In traditionele markten, maar ook in toenemende mate in opkomende markten, komt een sterkere focus te liggen op kennisdiplomatie en innovatiesamenwerking. Nederland moet zijn geld namelijk vooral verdienen met R&D, hoogwaardige componenten en slimme digitale toepassingen. Innoveren doe je niet alleen: het gaat om het halen en brengen van kennis, inzichten en ervaringen in Nederland én wereldwijd. Het kabinet wil daarom de internationale kennis- en innovatiesamenwerking intensiveren op gebieden waarin Nederland uitblinkt. Als uitkomst van de Taskforce Landenstrategie van OCW zijn pilots ingesteld gericht op China, Duitsland, Canada en Indonesië. Doel van deze pilots is het opdoen van ervaringen met het vroegtijdig betrekken van kennisinstellingen bij de programmering van economische missies. Hierbij gaat het om een effectieve en zichtbare positie van Nederlandse kennis en innovatie wereldwijd. De acquisitiestrategie van de NFIA zet verder in op de strategische acquisitie van bedrijven die ons innovatievermogen versterken. Samen met EZK en de NFIA stellen we een plan op voor de verdere invulling hiervan, waarover de Kamer in het derde kwartaal van 2018 wordt geïnformeerd.

Economische missie in Zuid-India, juni 2017
foto: Ministerie van Buitenlandse Zaken

Figuur 8: Prioritering economische diplomatie

Ontwikkelen van meerjarige publiek-private programma's

Voor veelbelovende, vaak hoog innovatieve markten worden meerjarige publiek-private programma's opgezet. Deze richten zich op (Top)sectoren en *key enabling technologies* zoals robotica, fotonica en nanotechnologie. Het ontwikkelen van deze markten vergt aanzienlijke inspanning en meerjarig commitment van alle partijen. Een concreet voorbeeld is het huidige programma gericht op de high-techmarkt in Duitsland. Begin 2018 is met de ministeries van EZK, LNV, OCW en VWS en met IPO, VNG, Brabant, Brainport Eindhoven en de G4 besloten programma's te ontwikkelen voor Duitsland, Frankrijk, de VS, het VK, China, India, Brazilië, de Golfregio en de ASEAN-5 (Indonesië, Vietnam, Maleisië, Singapore en Thailand). De International Strategic Board Nederland (ISB-NL) en betrokken partijen presenteren nog dit jaar een nadere invulling van deze programma's (zie 4.4).

Innoveren voor en verdienen aan de SDG's

Nederland is met zijn Topsectoren goed gepositioneerd voor het benutten van de nieuwe verdienkansen die SDG's bieden. Daarom krijgen de SDG's een belangrijke plek in de publiek-private programmering. Niet alleen onze kennis en kunde sluiten goed aan op de SDG's, maar ook onze manier van werken: in publiek-private partnerschappen waarin ook lokale bedrijven en kennisinstellingen deelnemen. Het kabinet wil dat de Topsectoren zich sterker, maar niet uitsluitend, gaan richten op de economische kansen van de SDG's. Daarbij hoort ook de ambitie om ontwikkelde kennis voor de SDG's toe te passen in ontwikkelingslanden. Voor een optimale financiële ondersteuning van het Nederlandse bedrijfsleven dat wil bijdragen aan de SDG's wordt de slagkracht van het financieringsinstrumentarium vergroot. Dit gebeurt onder meer door de oprichting van de joint-venture tussen Invest-NL en FMO, de aanpassingen in het DGGF, de introductie van het nationale fonds voor klimaat en ontwikkeling en de SDG-partnerschappenfaciliteit voor voedselzekerheid en ondernemerschap (zie ook 3.2).

Werknemers van het bedrijf Bio in Kenia worden opgeleid en geschoold door Bio Foods Products Ltd (Bio) om te kunnen opereren in een zuivelfabriek^f

Foto: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

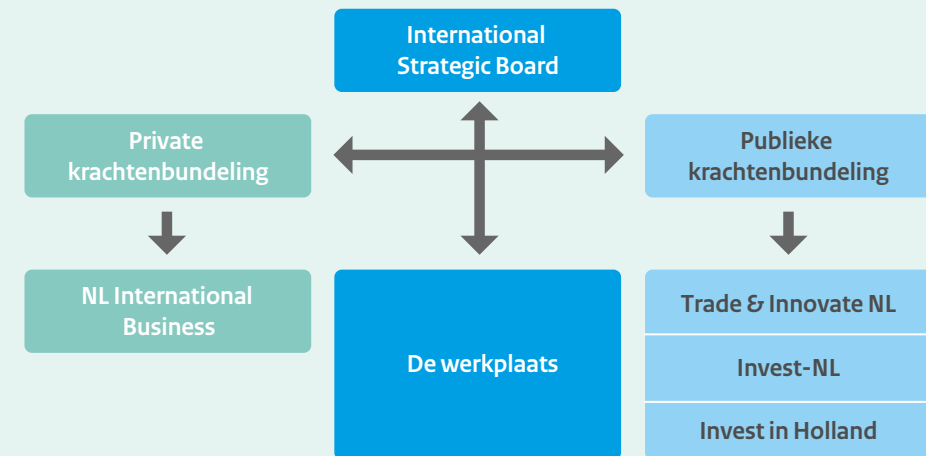
4.4 Herinrichten van het handels- en investeringsbevorderende netwerk

International Strategic Board Nederland (ISB-NL)

Kabinet en private partners hebben begin 2018 de ISB-NL opgericht. Doel is de samenwerking tussen departementen, kennisinstellingen en bedrijven te verankeren en daarmee de kennisbasis, het innovatieve vermogen en de internationale positie van Nederland te versterken en bij te dragen aan de SDG's in Nederland en wereldwijd. De ISB-NL is een publiek-privaat adviesorgaan van (regionale)overheden, kennisinstellingen en bedrijven. ISB-NL, Trade & Innovate NL en NL International Business vormen samen een robuust dienstverlenend netwerk. Dit moet helpen de slagkracht van publieke en private partijen te vergroten om de gezamenlijke ambities en doelen te realiseren. Onderdeel van dit netwerk is ook Invest in Holland, waarin de NFIA, de regionale ontwikkelingsmaatschappijen en steden als Amsterdam en Eindhoven hun krachten bundelen om buitenlandse investeerders aan te trekken. Eerste opdracht aan de ISB-NL is het opstellen van een internationaliseringsstrategie voor kansrijke landen, regio's en thema's. Deze wordt opgenomen in de Handelsbrief, die na de zomer naar de Kamer gaat en de basis vormt voor de meerjarige publiek-private programmering.

Figuur 9: Inrichting publiek-private samenwerking

Gezamenlijke doelen

Ambitieuze, richtinggevende doelstellingen zijn van belang voor een gezamenlijke koers en voor een goede taakverdeling tussen publieke en private partijen. Kwantitatieve doelstellingen en ranglijsten zijn niet zaligmakend, maar helpen wel een ambitieus toekomstbeeld te presenteren. Daartoe worden met alle stakeholders doelen geformuleerd over 1) het Nederlandse marktaandeel op gevestigde en groeiemarkten; 2) het aantal bedrijven en kennisinstellingen dat internationaal actief is; 3) het startupecosysteem, en 4) internationale innovatieprestaties, mede ten aanzien van de SDG's.

Gezamenlijke uitvoering: de Werkplaats

Medio 2017 is de Werkplaats opgericht, een publiek-privaat vehikel dat – op basis van de ISB-strategie – het Nederlands bedrijfsleven en kennisinstellingen gedurende een langere periode helpt zich te positioneren voor grote internationale projecten. Om ervaring op te doen is een aantal pilotprojecten gestart. Zo is er een *hightech* programma gericht op Duitsland, en een programma in India gericht op het schoonmaken van de Ganges. Taken van de Werkplaats zijn onder meer: het verzamelen van informatie over kansen in groeiemarkten, ondersteuning van Nederlandse consortia van bedrijven, kennisinstellingen en overheidspartijen bij het pakken van concrete kansen in het buitenland, en het verzorgen van een goede voorbereiding en follow-up van economische missies. De Werkplaats wordt ondersteund door het publieke NL Trade & Innovate en het private NL International Business.

Gezamenlijke branding

Interdepartementaal ontwikkelen we een nieuwe internationale branding van Nederland, ondersteund door een publiek-private adviesgroep. Dit moet leiden tot een nieuwe aanpak, die voor de verschillende actoren binnen en buiten de overheid zowel op inhoud als vorm praktische handvatten biedt voor een sterk en eenduidiger beeld van Nederland in het buitenland. Dit zal ook aansluiten bij de hoofdlijnen van deze nota, waarmee Nederland zich meer laat gelden als samenwerkingspartner voor innovatieve oplossingen in de wereld.

Met deze acties geeft het kabinet gevolg aan de aanbevelingen uit de adviesrapporten *Team Nederland: Samen sterker in de wereld* (2017) van de Dutch Trade & Investment Board Stuurgroep, *WTI-diplomatie: Offensief voor internationalisering van wetenschap, technologie en innovatie* van de Adviesraad voor Wetenschap, Technologie en Innovatie (2017) en de Taskforce Landenstrategie o.l.v. OCW.

5. EU, multilaterale samenwerking en maatschappelijk middenveld

Samenwerking binnen de EU, met de multilaterale instellingen en het maatschappelijk middenveld, is cruciaal voor het realiseren van de doelen van het beleid.⁶³

5.1 Internationale samenwerking in EU-kader

Het kabinet kiest voor nauwe samenwerking met EU-partners om effectief in te kunnen spelen op vraagstukken als klimaatverandering, migratie, instabiliteit aan de buitengrenzen en de toekomst van de wereldhandel. De Europese Unie en de lidstaten waren in 2016 samen goed voor bijna 60 procent (75,5 miljard euro) van alle officiële ontwikkelingshulp (ODA) van de leden van de OESO/DAC. Hiermee heeft de EU een krachtig instrument in handen voor invloed op ontwikkelingen wereldwijd, zeker als dit onderdeel is van een samenspel van politiek leiderschap, diplomatie, hulp, handel en inzet op het gebied van veiligheid. Het beleidskader hiervoor is vastgesteld in de EU Global Strategy van juni 2016, de EU Consensus inzake ontwikkeling van juni 2017 en de Trade for All strategy van oktober 2015.

Het kabinet zet zich in voor een adequate uitvoering van dit Europese beleidskader en bijbehorende programma's. Met het Europees Nabuurschapsinstrument werkt de EU in de directe buurlanden van Europa aan stabiliteit, veiligheid en welvaart. Via het Europees Ontwikkelingsfonds steunen we diverse programma's in Afrika, de Caraïbische regio en de Stille Oceaan, en via het Ontwikkelingssamenwerkingsinstrument (DCI) doen we dit ook in Azië en Latijns-Amerika. Voor de periode 2014-2020 heeft de Europese Unie hiervoor ca. 65,5 miljard euro beschikbaar.

De EU speelt een belangrijke rol in het beheersen en terugdringen van problemen in de nabije regio's. Door deze aanpak is een eerste drastische afname van irreguliere migratie gerealiseerd, zeker in vergelijking met de situatie in 2015. Met het EU Noodtrustfonds voor Afrika wordt gewerkt aan grondoorzaken van migratie, beter grensbeheer en aanpak van mensensmokkel. Tegelijkertijd voert de EU een politieke dialoog met landen van oorsprong, transit en opvang, om te zoeken naar duurzame oplossingen voor migratie, instabiliteit en conflict. Met het Madad Trust Fund voor Syrië werkt de EU aan betere opvang van vluchtelingen en ondersteuning van gastgemeenschappen.

| 91 |

Post Cotonou

In 2020 verloopt het Verdrag van Cotonou, dat de EU verbindt met de landen in Afrika, de Caraïbische regio en de Stille Oceaan (ACS-landen). De onderhandelingen over een vervolgpact starten in 2018. Met name de relatie met Afrika is voor de Europese Unie en voor Nederland van strategisch belang, juist ook vanwege de nabijheid tot Europa. Nederland maakt zich hard voor een gemoderniseerd partnerschap tussen de EU en Afrika, voor een goede geïntegreerde benadering, met een sterke politieke dialoog en aandacht voor mensenrechten, migratie en veiligheid.

⁶³. Dit hoofdstuk gaat primair over ontwikkelingssamenwerking. Samenwerking met bedrijfsleven op dit gebied komt met name in hoofdstuk 3 en 4 aan de orde.

Nederland draagt jaarlijks ruim 500 miljoen euro bij aan de ontwikkelingssamenwerking van de EU.⁶⁴ Naar aanleiding van de motie Becker-Bouali van 22 februari 2018 (Kamerstuk 21501-04, nr. 209) zal het kabinet zowel in bestaande begrotingsinstrumenten, in de jaarlijkse resultatenrapportage en in een aparte jaarlijkse brief meer informatie geven over de inzet en resultaten van EU-ontwikkelingssamenwerking. Bij de inzet van bilaterale middelen streeft het kabinet zoveel mogelijk naar complementariteit, door bij keuzes over de inzet in landen en regio's mee te wegen wat de Europese instituties en andere lidstaten al doen. Nederland neemt waar mogelijk actief deel aan gezamenlijke programmering. Het kabinet zet zich ook in om Nederlandse organisaties beter te positioneren om programma's uit te voeren voor de Europese Commissie, onder andere via 'Delegated Cooperation'.

5.2 Multilaterale samenwerking

Als middelgroot land heeft Nederland belang bij duidelijke internationale afspraken en goed functionerende multilaterale organisaties om wereldwijde uitdagingen aan te pakken. Dit geldt onder meer op het gebied van financieel-economische stabiliteit, het bevorderen van vrede en veiligheid en de aanpak van grondoorzaken van armoede, klimaatproblemen, extremisme en irreguliere migratie. Door te investeren in multilaterale organisaties, conform onze Grondwettelijke opdracht de internationale rechtsorde te bevorderen, kunnen we resultaten behalen op de prioriteiten van het BHOS-beleid. Het stelt ons bovendien in de gelegenheid invloed uit te oefenen op de inzet van de internationale gemeenschap om Nederlandse belangen te behartigen. Daarom heeft Nederland ingezet op het lidmaatschap van de VN-Veiligheidsraad in 2018, en hebben we zetels in onder meer de bestuursraden van de Wereldbank en het IMF. Multilaterale samenwerking is aantrekkelijk vanwege schaalvoordelen en coördinatie, de legitimiteit en het politieke gewicht, de structurele inzet op de lange termijn en de verdeling van lasten en risico's tussen landen. Om deze voordelen te realiseren moeten organisaties wél effectief zijn. Het multilaterale systeem zal moeten hervormen om ook in de toekomst zijn meerwaarde te behouden, en bij te dragen aan het behalen van de SDG's in 2030.

De volgende uitgangspunten zijn leidend voor de Nederlandse inzet in multilaterale organisaties.

- Nederland steunt goed functionerende multilaterale organisaties die relevant zijn voor de prioriteiten van ons buitenlandbeleid. We geven bij voorkeur voorspelbare en meerjarige financiering en vragen altijd transparantie en verantwoording van uitgaven, kostenefficiëntie en concrete resultaten. Nederland zal ook pleiten voor verbreding van de donorbasis.
- Nederland steunt actief de hervormingen die door de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties (SGVN) zijn gepresenteerd. Nederland zet daarbij met name in op verbeteringen op het gebied van financiering van VN-organisaties, versterking van de rol van de VN-landenvertegenwoordiger, bevordering van multistakeholder partnerschappen en geïntegreerde aanpak van vredesopbouw, ontwikkelingssamenwerking en humanitaire hulpverlening door de VN.

64. In 2018 ging het om ruim 526 miljoen euro: via het Nederlandse aandeel in de EU-begroting (ruim 329 miljoen euro) en via de verdeelsleutel voor het Europees Ontwikkelingsfonds (EOF) dat buiten de EU-begroting staat (bijna 193 miljoen euro).

- De internationale financiële instellingen, zoals de Wereldbank en de Afrikaanse Ontwikkelingsbank, zijn dankzij hun unieke wijze van financiering via leningen, innovatieve financieringsvormen en het mobiliseren van private investeringen van groot belang voor de financiering van de SDG's en de klimaatdoelstellingen. Nederland zet in de dialoog met deze organisaties in op een focus op de BHOS-prioriteiten, waaronder (jeugd)werkgelegenheid, klimaat, conflict- en crisispventie en innovatie.
- Gezien de toenemende uitdagingen van een groot aantal van de armste landen op het gebied van macro-economische stabiliteit en schuldenmanagement zal Nederland nauw blijven samenwerken met het IMF op deze terreinen (zie kader).
- Naast de inzet in de VN en de internationale financiële instellingen investeert Nederland ook gericht in de samenwerking met de G20 en de OESO. Uitgangspunt hiervoor is de concrete meerwaarde van beide organisaties voor de Nederlandse beleidsprioriteiten.

Groeïende schuldenniveaus in de armste ontwikkelingslanden

Veel van de armste ontwikkelingslanden die in de jaren negentig met een hoge schuldenlast kampten, konden begin deze eeuw rekenen op schuldverlichting door de internationale gemeenschap onder HIPC (Heavily Indebted Poor Country Initiative) en MDRI (Multilateral Debt Relief Initiative). Dit droeg bij aan de gunstige sociaaleconomische ontwikkeling van deze landen in de periode na 2000. Sinds kort nemen echter vooral in Sub-Sahara Afrika de schuldenniveaus weer zorgwekkende vormen aan. Tegenvallende groeicijfers, slecht schuldenbeheer en een groot internationaal aanbod van kapitaal droegen bij aan de toegenomen publieke schuldenlast. Het IMF waarschuwt voor een nieuwe schulden crises in verscheidene HIPC-landen, zoals Kameroen, Tsjaad, Congo, Ghana, Gambia, Mauritanië, Mozambique en Zambia. Ook middeninkomenslanden zoals Jordanië, Libanon en Irak zien zich geconfronteerd met deze problematiek.

Een belangrijk verschil met eerder is het karakter van de schulden. Een groot deel van de vorderingen ligt nu bij private financiers en bij niet-traditionele publieke crediteuren zoals China, het land dat de meeste leningen heeft uitstaan in Sub-Sahara Afrika.⁶⁵ Transparantie over de omvang van de schulden en de leningsvoorwaarden van deze crediteuren is doorgaans beperkt.

Ook werkt Nederland soms met derde landen samen in ontwikkelingslanden om kennis en kunde te delen: trilaterale samenwerking. Een positief voorbeeld hiervan is de samenwerking met Israël in 2015 op het gebied van landbouw in Ghana.

65. Foresight Africa: Top priorities for the continent in 2018, Brookings 2018

5.3 Versterking maatschappelijk middenveld

Maatschappelijke organisaties hebben een belangrijke rol te vervullen bij het bevorderen van meer maatschappelijke gelijkheid, het verlenen van diensten aan burgers, het stimuleren van een veilige omgeving (*human security*) en als waakhond om de praktijk van overheden en bedrijven meer inclusief te maken. Tot de maatschappelijke organisaties behoren onder meer ngo's, religieuze organisaties, vakbonden, belangenorganisaties, burgerbewegingen, culturele instellingen en diaspora-organisaties. Het maatschappelijk middenveld staat op veel plaatsen in de wereld onder druk: de vrijheid van meningsuiting, van organisatie en van bijeenkomen wordt beperkt. Daarmee missen overheden kansen om in overleg hun beleid inclusiever en efficiënter te maken.

Maatschappelijke organisaties dragen op verschillende manieren bij aan het bereiken van de SDG's en het aanpakken van grondoorzaken van armoede en ongelijkheid:

- In uitvoering van armoedebestrijdingsprogramma's, zowel in fragiele situaties als in meer stabiele omgevingen. Maatschappelijke organisaties zijn daarbij ook belangrijk door hun expertise, innovaties en het bereiken van de meest gemarginaliseerde groepen, zoals mensen met een handicap.
- Door lobby en beïnvloeden van overheden zodat die hun verantwoordelijkheid nemen voor een duurzame en inclusieve uitvoering van de SDG's. Door strategische partnerschappen met maatschappelijke organisaties verbetert de kwaliteit en effectiviteit van beleid.

| 94 | Nederland heeft de laatste jaren ervaring opgedaan met strategische partnerschappen tussen het ministerie en maatschappelijke organisaties onder het beleidskader Samenspraak en Tegenspraak. Zowel maatschappelijke organisaties als het ministerie hebben hierbij een meer op beleid gerichte rol. Het idee is dat ieder vanuit de eigen positie kan bijdragen aan het behalen van de SDG's, door de stem van het maatschappelijk middenveld in ontwikkelingslanden te versterken, zodat deze lokale organisaties beter belangrijke sociale en economische veranderingen kunnen bevorderen.

In 2019 start het formuleren van het nieuwe beleidskader voor het maatschappelijk middenveld. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de resultaten van de mid-term reviews die in 2018 plaatsvinden, en van onderzoek van NWO-WOTRO naar de assumpties van het beleidskader Samenspraak en Tegenspraak. Het voornemen is vooralsnog deze vorm van steun aan maatschappelijke organisaties voort te zetten, en daarbij nog duidelijker de Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse organisaties het eigenaarschap te geven. De Nederlandse organisaties zullen dan een andere rol gaan spelen, meer gericht op vernieuwing, verbinding en beïnvloeding op internationaal niveau.

Kennisplatforms ontwikkelingssamenwerking

Naar aanleiding van de Kennisbrief van staatssecretaris Knapen⁶⁶ zijn rond de speerpunten van het ontwikkelingsbeleid vanaf 2012 kennisplatforms opgezet (www.knowledgeplatforms.nl).

De kennisplatforms betrekken het Nederlandse kennisveld bij het beleid en vormen een deskundig netwerk ter ondersteuning van het ministerie. Via de platforms is beleidsrelevant onderzoek uitgezet, waarbij NWO-WOTRO een voorname rol speelt. Bezien wordt in welke mate het kennisplatform-concept aanpassing verdient in het licht van het vernieuwde BHOS-beleid.

| 95 |

66. Kennisbeleid en samenwerking met kennisinstututen op het terrein van Ontwikkelingssamenwerking, Kamerstuk 32605 nr. 61, 14 november 2011

6. Aanpassing geografische focus en begroting

6.1 Focusregio's voor ontwikkelingssamenwerking

Het ontwikkelingsbeleid wordt sterker geconcentreerd op de landen en regio's in de nabijheid van Europa waar Nederland verschil kan maken bij het aanpakken van grondoorzaken en het aanjagen van ontwikkeling.

Om een zorgvuldige afweging te maken is voor alle door de OESO erkende ontwikkelingslanden gekeken naar drie dimensies: de situatie in het land (noodzaak/behoefte aan ontwikkelingssamenwerking), de meerwaarde van Nederlandse inzet (potentie) en het bredere kabinetsbeleid (samenhang).⁶⁷ Het kabinet kijkt landen ook meer vanuit hun positie binnen een regio; waar regionale structuren bestaan die effectief bijdragen aan het oplossen van grensoverschrijdende problemen wordt ook hiermee nauwer samengewerkt. Ontwikkelingssamenwerking is daarbij meer dan in het verleden onderdeel van een breed geïntegreerd buitenlands beleid. De nadruk komt op de focusregio's West-Afrika/Sahel, de Hoorn van Afrika en het Midden-Oosten en Noord-Afrika (vaak met de Engelse afkorting MENA aangeduid).⁶⁸ Nederland continueert zijn rol in de Grote Merenregio en in twee landen in Azië (Afghanistan en Bangladesh). Daarbuiten zal Nederland zijn grote landenprogramma's verminderen.

Midden-Oosten en Noord-Afrika

In het regeerakkoord werd al aangegeven dat met Libanon, Jordanië en Irak een nauwere samenwerkingsrelatie wordt aangegaan, waarbij deze landen kunnen rekenen op steun bij opvang van vluchtelingen in de regio en het tegengaan van de consequenties daarvan voor de landen zelf. In deze regio wordt de relatie voortgezet met de Palestijnse gebieden en Jemen (in de huidige situatie vooral met humanitaire ondersteuning). In de landen in Noord-Afrika worden ontwikkelingsinstrumenten ingezet die binnen het bredere buitenlands beleid bijdragen aan een nauwere relatie. Het zal hier met name gaan om versterking van de private sector en werkgelegenheid in sectoren waar Nederland meerwaarde heeft (water, voedselzekerheid). Met Tunesië wordt ook nauwer samengewerkt op het versterken van de rechtsorde.

Sahel

De Nederlandse inspanningen en aanwezigheid in de Sahel waren de laatste jaren vooral gericht op Mali. In de Sahel-regio is sprake van een verontrustende combinatie van instabiliteit en armoede, versterkt door een hoge bevolkingsgroei. In afstemming met andere (Europese) partners zal Nederland zijn presentie in de Sahel vergroten. Met name de relaties met Niger en Nigeria (als motorblok van de regio) worden versterkt. We zoeken nadrukkelijk verbinding en samenhang met de inzet in Noord-Afrika.

67. Kamerstuk 32605-214 inzake motie Kuik c.s.

68. Middle-East and North Africa (MENA)

Hoorn van Afrika

Nederland heeft een langjarige economische en ontwikkelingsrelatie met verscheidene landen in deze regio, in het bijzonder met Ethiopië en Kenia. Daarnaast krijgt Zuid-Soedan structurele ondersteuning via een combinatie van humanitaire hulp en steun ter bevordering van de stabiliteit. In deze regio zal de intensivering – binnen de grenzen van het mogelijke – met name zichtbaar worden door een nauwere samenwerking met Somalië (stabiliteit en veiligheid) en, in lijn met de EU en andere internationale partners, Soedan (migratie en economische ontwikkeling). Nederland speelt in deze regio al een belangrijke rol in de uitvoering van de EU-agenda op migratie en ontwikkeling. Gezien de speciale betrokkenheid van Uganda bij ontwikkelingen in de Hoorn van Afrika zal dit land eveneens worden meegenomen in de regionale focus op dit gebied.

Grote Meren, Afghanistan en Bangladesh

Naast de intensivering wil het kabinet de ontwikkelingsrelatie met de Grote Meren-regio en met twee landen in Azië voortzetten. In de Grote Meren-regio gaat het om de bilaterale samenwerkingen met Burundi, Rwanda en Uganda, en het regionale programma waarin ook Oost-Congo (DRC) wordt betrokken. Stabiliteit, humanitaire hulp en armoedebestrijding staan in deze regio centraal. In samenhang met Kenia (en de Oost-Afrikaanse Gemeenschap, EAC) is er ook potentie voor verdere economische integratie.

| 98 | In Azië wordt de relatie met Afghanistan en Bangladesh voortgezet. Beide landen zijn belangrijke herkomstlanden van migratie naar de EU en in het geval van Afghanistan, naar Nederland. Afghanistan is ook belangrijk waar het gaat om het voorkomen van radicalisering en terrorisme. Nederland blijft zich voor een stabiel en veilig Afghanistan inzetten, zoals ook wordt onderstreept door de militaire bijdrage aan de NAVO Resolute Support Missie en het penvoerderschap tijdens het lidmaatschap van de VN-Veiligheidsraad. In Bangladesh wordt de ingezette transitie van hulp naar handel verder doorgezet, met speciale aandacht voor water, textiel, vrouwen en de Rohingya-problematiek.

Intensivering in de focusregio's

De focus van de Nederlandse inzet op de betreffende regio's bestaat uit een combinatie van intensieve samenwerking, ondersteuning en waar nodig beleidsbeïnvloeding (ook via regionale en internationale organisaties), gekoppeld aan een meerjarige financiële en personele inzet. Uitgedrukt in geld neemt het programmabudget in de focusregio's in de kabinetsperiode toe met ten minste een derde ten opzichte van de situatie in 2017.⁶⁹ Ambassades in de focusregio's worden versterkt met lokale experts en diplomaten met ontwikkelingservaring. Waar nodig opent Nederland ook ambassadekantoren om zichtbaarder aanwezig te zijn (dit geldt in het bijzonder voor de Sahel). Nederland stemt daarbij ook af met gelijkgestemde donorlanden en zoekt de mogelijkheden om in EU-verband op te trekken. Verder zoeken we ook samenwerking met traditioneel minder gelijkgestemde donoren.

69. De intensiteit van de intensivering zal wisselen per thema. Als baseline geldt de optelsom per thema van de financiële omvang van de Nederlandse bijdrage uit thematische budgetten aan de focusregio's in 2017.

Intensivering in Libanon, Jordanië en Irak

Libanon, Jordanië en Irak ondervinden grote gevolgen van het conflict in Syrië en de strijd tegen extremisme. Niet alleen door de grote aantallen vluchtelingen en ontheemden in deze landen, maar ook door de moeilijke economische situatie. Om te voorkomen dat de instabiliteit in de regio zich verder uitbreidt, en vanuit een gedeelde verantwoordelijkheid, versterkt en verbreedt het kabinet de samenwerking met deze drie landen.

In Libanon werkt Nederland aan stabiliteit door te investeren in onderwijs, werkgelegenheid, sociale cohesie en de versterking van Libanese instituties, zodat deze de uitdagingen waarmee het land kampt het hoofd kunnen bieden. Het moet hen ook in staat stellen kwetsbare groepen, zoals vluchtelingen, bescherming en perspectief te bieden. In Jordanië richt Nederland zich op onderwijs en duurzame economische ontwikkeling, met een focus op landbouw, water en waardeketens. Nederland steunt het Jordaanse overheidsbeleid om vluchtelingen kansen te bieden op het gebied van onderwijs en werk. In Irak is de Nederlandse inzet gericht op stabilisatie en het aanpakken van grondoorzaken van instabiliteit, met aandacht voor duurzame economische ontwikkeling in de landbouw- en watersector, ondernemerschap, een inclusief politiek-bestuurlijk bestel en herintegratie van ontheemden. De steun voor ontminning, mensenrechten en *accountability* wordt voortgezet. In alle drie de landen is er bijzondere aandacht voor jongeren. De ambassades worden in zowel Libanon, Jordanië als Irak versterkt met extra personeel.

| 99 | Tot nog toe werden de landen met een structurele ontwikkelingsrelatie 'partnerlanden' genoemd. Het kabinet stapt af van deze benaming; Nederland is partner van veel meer landen dan alleen de 'partnerlanden' en zet daarbij ook ontwikkelingssamenwerking in. De ontwikkelingsrelatie met de meeste 'partnerlanden' wordt wel doorgezet.⁷⁰ Echter, voor vier 'partnerlanden' zal het nieuwe beleid leiden tot een vermindering van inzet: in Ghana en Indonesië wordt de uitfasering van het landenprogramma doorgezet, in Benin en Mozambique wordt het landenprogramma verminderd ten bate van de intensivering in de focusregio's. Nederland zal zich daarbij houden aan gemaakte afspraken en zich een betrouwbare donor tonen.

De verschillen tussen landen binnen een regio vragen om variatie en flexibiliteit in de vorm en intensiteit van samenwerking. Landen waarmee Nederland geen structurele ontwikkelingsrelatie heeft (waaronder Marokko en Libië), kunnen wel in aanmerking komen voor (beperkte) inzet van ontwikkelingssamenwerking als dit het geïntegreerde buitenlandbeleid ondersteunt, waaronder op het gebied van veiligheid (GBVS), migratie (integrale migratieagenda) en de gecombineerde agenda voor hulp, handel en investeringen.

Humanitaire hulp wordt geboden waar deze nodig is, ook buiten de focusregio's. Dit geldt ook voor internationale klimaatfinanciering.

70. Zie Kamerstuk TK 33625-226 van 19 september 2016 inzake Vernieuwing officiële ontwikkelingsfinanciering (ODA) en Partnerlandlijst. Ook in Kenia is een afschaling van het landenprogramma ingezet. Echter, gezien het belang van dit land voor stabiliteit en economische ontwikkeling voor de Hoorn van Afrika en de Grote Meren-regio, blijft Nederland een structurele samenwerkingsrelatie met Kenia ondersteunen met een landenprogramma.

6.2 ODA-budget en intensiveringen

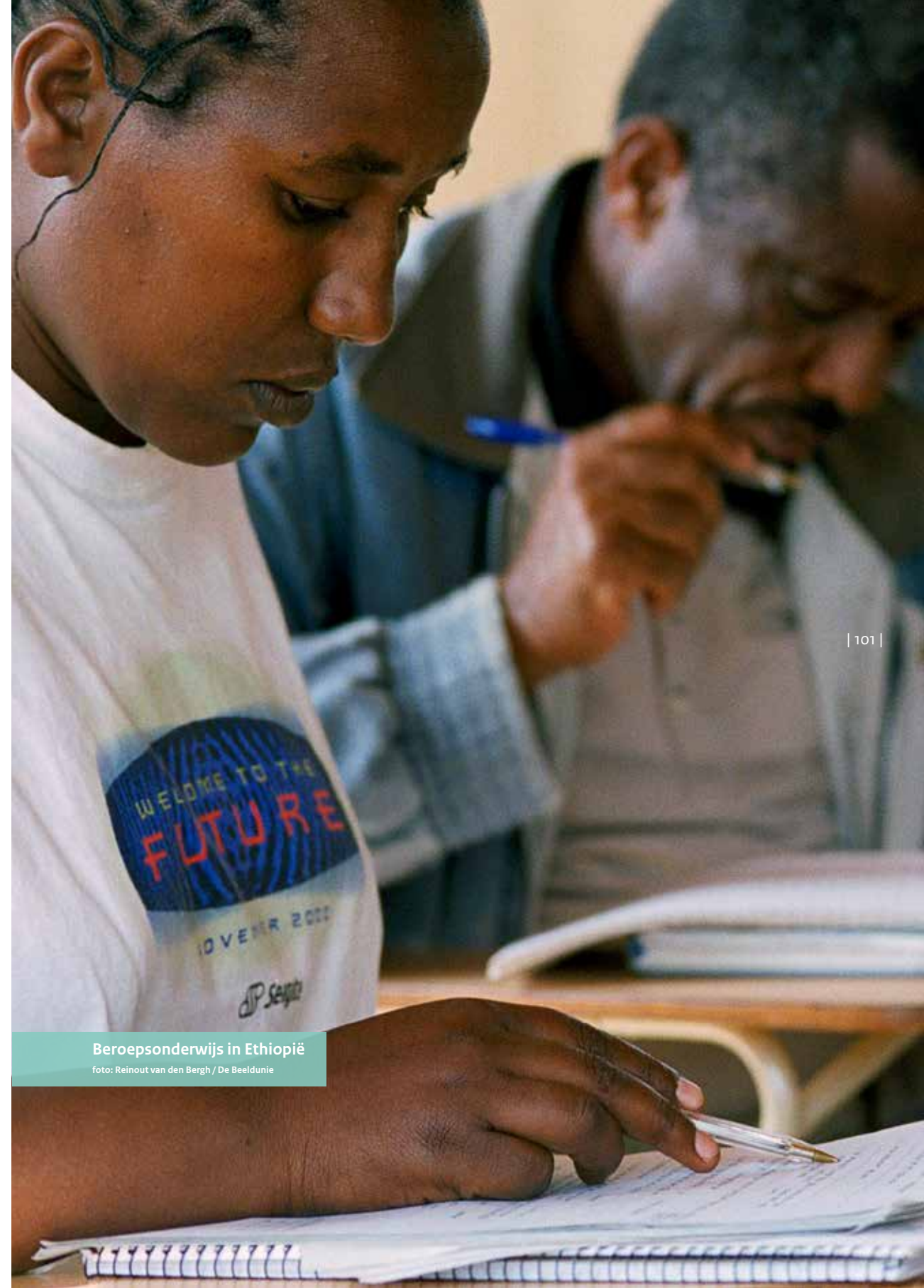
In de BHOS-begroting worden de intensiveringsmiddelen opgenomen die in het regeerakkoord beschikbaar zijn gesteld voor invulling van het vernieuwde BHOS-beleid. De geografische verschuivingen worden in de HGIS-nota zichtbaar gemaakt.

In het regeerakkoord is ruim 400 miljoen euro ODA per jaar extra beschikbaar gesteld om invulling te geven aan het vernieuwde BHOS-beleid. Het kabinet corrigeert voor de kasschuiven van het kabinet Rutte II. Hierdoor neemt het budget voor ontwikkelingssamenwerking (Official Development Assistance, ODA) deze kabinetsperiode toe met 118 miljoen euro in 2019, oplopend naar 475 miljoen euro in 2022. Het budget komt uit op 0,7 procent van het Bruto Nationaal Inkomen (BNI), minus 1,4 miljard euro. Daar bovenop worden de komende kabinetsperiode incidenteel extra middelen toegevoegd van in totaal 1 miljard euro. De ontwikkeling van het ODA-budget blijft ook de komende kabinetsperiode gekoppeld aan de ontwikkeling van het BNI. Naast de extra middelen uit het regeerakkoord is de ODA-begroting dan ook bijgesteld als gevolg van de doorrekening van het regeerakkoord door het Centraal Planbureau en de consequenties van die doorrekening voor het BNI.

Om alle benodigde maatregelen te kunnen nemen om zoveel mogelijk bij te dragen aan de SDG's moeten stappen gezet worden die passen binnen de herbevestiging van de internationale afspraak in EU- en VN-verband om weer toe te werken naar een ODA-budget van 0,7 procent van het BNI in 2030. De intensiveringen uit het regeerakkoord, die in deze nota worden toegelicht, zijn belangrijke stappen tijdens deze kabinetsperiode. Een mogelijke extra vervolgstap tijdens deze kabinetsperiode wordt integraal op de daartoe geëigende momenten bekeken in het licht van humanitaire en ontwikkelingssituaties, de Rijksbrede prioriteiten en binnen de afgesproken budgettaire kaders.

Tabel 1: De gevolgen van de maatregelen uit het regeerakkoord voor de jaarlijkse netto ODA-prestatie:

Netto ODA als percentage van het BNI	2018	2019	2020	2021	2022
Rutte II o.b.v. Ontwerpbegroting 2018	0,54	0,51	0,48	0,49	0,48
Rutte III na verwerking Regeerakkoord	0,59	0,56	0,55	0,55	0,54

Beroepsonderwijs in Ethiopië

Foto: Reinout van den Bergh / De Beeldunie

Tabel 2: Overzicht van de maatregelen die zijn voorzien om de extra middelen uit het regeerakkoord in te vullen

Maatregelen (Bedragen x EUR 1 mln)	2018	2019	2020	2021	Struc. vanaf 2022
Humanitaire hulp	162	162	162	162	162
Opvang in de Regio	103	128	128	128	128
Migratie	25	25	25	25	25
Klimaat	40	60	80	80	80
<i>waarvan Klimaatfonds</i>	40	40	40	40	40
<i>waarvan Klimaatfinanciering</i>		20	40	40	40
Grondoorzaken	80	80	80	80	80
<i>waarvan Vrouwenrechten en reproductieve gezondheid</i>	10	10	10	10	10
<i>waarvan Onderwijs</i>	30	30	30	30	30
<i>waarvan Werkgelegenheid</i>	30	30	30	30	30
<i>waarvan Veiligheid en Rechtsorde/ Preventing Violent Extremism</i>	10	10	10	10	10
Innovatie	5	5	5	5	5
IMVO-convenanten	7	6	6	6	3
Bestrijding kinderarbeid	5	5	5	5	5
Beurzen voor focusregio's	3	3	3	3	3
Totaal	429	474	493	493	490

Toelichting per onderdeel:

- Het budget voor Humanitaire hulp wordt vanaf 2018 jaarlijks verhoogd van 205 miljoen euro per jaar tot 367 miljoen euro per jaar. Hiermee komt dit budget ongeveer op het niveau van voorgaande jaren.
- Een belangrijk deel van de extra middelen zetten we in op opvang en bescherming van vluchtelingen in de regio (128 miljoen euro per jaar). Het bestaande budget voor migratiesamenwerking wordt verhoogd met 25 miljoen euro per jaar.
- Het budget voor klimaatactie binnen de BHOS-begroting wordt langzaam opgeschaald. De verwachting is dat we in 2018 al voor 400 miljoen euro aan publieke klimaatfinanciering realiseren binnen de BHOS-begroting. Daarnaast wordt in 2018 gestreefd naar het mobiliseren van 350 miljoen private klimaatfinanciering. Er wordt 40 miljoen euro per jaar ingezet via een nieuw Nationaal Klimaatfonds (ODA). Daarbij zal komende jaren de klimaatfinanciering binnen de BHOS-begroting verder oplopen met 20 miljoen euro (in 2019) en 40 miljoen euro (per jaar vanaf 2020). De totale publieke klimaatfinanciering in de BHOS-begroting loopt daarmee zoals nu voorzien op tot 480 miljoen euro per jaar aan het einde van de kabinetsperiode.

- Extra middelen zetten we in voor de aanpak van specifieke grondoorzaken: onderwijs, werk, vrouwenrechten, rechtsorde en preventie gewelddadig extremisme.
- Het kabinet maakt jaarlijks 5 miljoen euro vrij om het innovatief vermogen aan te jagen van bedrijven in ontwikkelingslanden en in Nederland.
- De volgende specifieke budgettaire maatregelen uit het regeerakkoord worden in de BHOS-begroting doorgevoerd:
 - › De huidige financiële inzet op convenanten voor Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO-Convenanten) wordt voortgezet.
 - › De middelen voor de bestrijding van kinderarbeid worden verhoogd van 10 miljoen euro per jaar naar 15 miljoen euro per jaar.
 - › De bijdrage aan scholarships in Libanon, Jordanië en Irak verdubbelt: 2 miljoen euro extra is beschikbaar voor het Netherlands Fellowship Programme (NFP), onderdeel van het Orange Knowledge Programme (OKP) en 0,5 miljoen euro voor het MENA Scholarship Programme (MSP).
- We versterken de beleids- en beheercapaciteit van Buitenlandse Zaken voor de bovenstaande prioriteiten.

6.3 Indeling van de BHOS-begroting

Conform het regeerakkoord blijven SRGR, Water, Landbouw, en Veiligheid en Rechtsorde speerpunten binnen het ontwikkelingsbeleid. Binnen de thematische budgetten op de BHOS-begroting wordt geschoven naar de prioritaire regio's West-Afrika/Sahel, de Hoorn van Afrika en de MENA-regio. De grootste verschuiving zal plaatsvinden na 2020, in verband met reeds gecommitteerde programma's. We handhaven de thematische indeling van de BHOS-begroting. De afgelopen jaren is veel geïnvesteerd in het transparanter en evalueerbaar maken van de begroting en de mogelijkheden voor het monitoren van resultaten. De begroting is relatief nieuw; het vaststellen van voortgang op basis van de in de begroting gehanteerde thematische artikelen kan zo worden gecontinueerd.

Om de prioriteiten uit het regeerakkoord inzichtelijk te maken in de BHOS-begroting voeren we een beperkt aantal wijzigingen door in de indeling van de Ontwerpbegroting 2019:

- Om de integrale migratieagenda een duidelijke plaats te geven in de BHOS-begroting wordt het subartikel 5.3 Migratie en Ontwikkeling' verplaatst naar artikel 4 Vrede en Veiligheid voor Ontwikkeling. Daar blijft het een apart subartikel. Het budget voor opvang van vluchtelingen in de regio wordt ook toegevoegd aan dit subartikel. Voorheen werd het budget voor opvang van vluchtelingen in de regio opgenomen als instrument onder subartikel 4.3 Rechtsstaatontwikkeling. Met deze wijzigingen worden deze samenhangende middelen onder één begrotingsartikel gebracht.
- Het Dutch Good Growth Fund wordt opgenomen onder subartikel 1.3 Versterkte Private Sector.
- Tot slot worden bij het opstellen van de Ontwerpbegroting 2019 de omschrijvingen van de artikelen en de subartikelen in lijn gebracht met de BHOS-prioriteiten.

6.4 Uitbreiding resultaatinformatie

De resultaatgebieden, indicatoren en streefwaarden in de BHOS-begroting voor ontwikkelingssamenwerking worden de komende periode aangepast en uitgebreid, in lijn met de verschuivingen in het beleid. Voor het deel Buitenlandse Handel worden de komende maanden resultaatgebieden, indicatoren en streefwaarden ontwikkeld. Deze ontbraken in de BHOS-begroting. Voor beide onderdelen in de begroting spelen de SDG-indicatoren een belangrijke rol.

Het bereiken van concrete resultaten staat centraal in de werkwijze van BHOS: duurzame effecten die op een kostenefficiënte manier worden bereikt. In het meten en presenteren van informatie over resultaten van BHOS-beleid is de afgelopen jaren een flinke slag gemaakt, in overleg met de Kamer. De jaarlijkse rapportage over de resultaten op het gebied van ontwikkelingssamenwerking vormt hiervan een concrete uitdrukking (www.osresultaten.nl), evenals het opnemen van resultaatinformatie in de begroting en het jaarverslag BHOS.

Vanwege de verschuivingen in het beleid worden de zogenoemde *Theories of Change* (TOC) en resultaatindicatoren voor de thema's van ontwikkelingssamenwerking aangepast en aangevuld. Een TOC brengt in kaart hoe een beleidsinterventie tot verandering of de beoogde resultaten leidt. De SDG-doelen, -subdoelen en -indicatoren vormen hierbij het belangrijkste referentiepunt. De vernieuwde TOCs worden parallel met de BHOS-begroting 2019 op internet publiek gemaakt.⁷¹ In onderstaande tabel zijn ter illustratie de huidige resultaatgebieden, indicatoren en streefwaarden opgenomen.

Voor de thema's van Buitenlandse Handel worden de komende maanden TOCs opgesteld. Op basis van deze TOCs kunnen resultaatgebieden, indicatoren en streefwaarden worden ontwikkeld en vastgesteld. Daartoe werken we samen met het Centraal Bureau voor de Statistiek en een aantal experts op het gebied van monitoring en evaluatie en zijn we in nauw overleg met onze stakeholders en de Kamer. Een uitwerking hiervan wordt opgenomen in de handelsbrief die na de zomer aan de Kamer wordt aangeboden.

⁷¹ De huidige TOCs: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ontwikkelingssamenwerking/documenten/publicaties/2015/10/13/theory-of-changeontwikkelingssamenwerking>

Huidige indicatoren en streefwaarden BHOS (uit: Begroting BHOS 2018)				
Thema/ Begrotingsartikel	Resultaatgebied	Indicator	Streefwaarde 2020	SDG
Private Sector Ontwikkeling Artikel 1	Bedrijfsontwikkeling	Aantal banen ondersteund door PSD-programma's (direct jobs supported naar internationaal geharmoniseerde definitie)	180.000	SDG 8
		Aantal bedrijven (NL en lokale ondernemingen) met een ondersteund plan voor investering, handel of dienstverlening	2.500	
Voedselzekerheid Artikel 2	Uitbannen honger en ondervoeding	Aantal mensen met verbeterde inname van voedsel	20 miljoen	SDG 2
	Stimuleren van duurzame en inclusieve groei van de landbouwsector	Aantal boeren met toegenomen productiviteit en inkomen	5,5 miljoen	
	Creëren van ecologisch duurzame voedselsystemen	Aantal hectare landbouwgrond dat eco-efficiënter wordt gebruikt	5 miljoen	
Water Artikel 2	Drinkwater, sanitaire voorzieningen en hygiëne	Het aantal mensen met toegang tot een verbeterde waterbron	8 miljoen, cumulatief (30 miljoen, cumulatief in 2030)	SDG 6
		Het aantal mensen met toegang tot verbeterde sanitaire voorzieningen en voorlichting over hygiënische leefomstandigheden	12 miljoen, cumulatief (50 miljoen, cumulatief in 2030)	
	Verbeterd stroomgebied beheer en veilige delta's	Het aantal mensen dat voordeel ondervindt van verbeterd stroomgebied beheer en veiligere delta's	20 miljoen, cumulatief	
Klimaat Artikel 2	Hernieuwbare energie	Aantal mensen met toegang tot hernieuwbare energie	11,5 miljoen, cumulatief (50 miljoen, cumulatief in 2030)	SDG 7
Vrouwenrechten en gendergelijkheid Artikel 3	Verbeterde randvoorwaarden voor vrouwenrechten en gendergelijkheid	Aantal aantoonbare bijdragen door publieke instanties en bedrijven aan betere randvoorwaarden voor vrouwenrechten en gendergelijkheid (outcome)	500	SDG 5
	Versterkte capaciteit van maatschappelijke organisaties	Aantal maatschappelijke organisaties met versterkte capaciteit voor de bevordering van vrouwenrechten en gendergelijkheid (output)	350, cumulatief	
Seksuele en Reproductieve Gezondheid en Rechten (SRGR) en HIV Artikel 3	Toegang tot family planning	Aantal vrouwen en meisjes dat toegang heeft tot moderne anticonceptie in 69 FamilyPlanning2020 focuslanden	6 miljoen extra vrouwen en meisjes, cumulatief (tov basisjaar 2012)	SDG 3
	Rechten	Tevredenheid van de SRGR-partners over de mate waarin barrières in SRGR voor gediscrimineerde en kwetsbare groepen zijn afgenomen in hun focuslanden	Tevredenheid (minimale score 4 op 1-5 schaal) in 80 procent van de focuslanden	SDG 5
Veiligheid & Rechtsorde Artikel 4	Rechtstaat ontwikkeling	Aantal mensen (man/vrouw) dat toegang heeft tot rechtspraak via een juridische instelling (formeel of informeel), om zo hun grondrechten te beschermen, strafbare feiten te laten berechten en geschillen te beslechten	In 6 fragiele of post-conflict landen 200.000, waarvan minstens de helft vrouwen, cumulatief	SDG 16
	Menselijke veiligheid	Aantal m2 land dat is ontijd	24 miljoen	

Dit is een uitgave van:

Ministerie van Buitenlandse Zaken

www.rijksoverheid.nl/bz

Rijnstraat 8
2515 XP Den Haag

Postbus 20061
2500 EB Den Haag

Mei 2018